

Visscher, J.

Geschiedenis van de oude Nederlandse Arbeidersbeweging.

www.MinisterieVanPropaganda.org

geschiedenis
van de oude
nederlandse

Arbeiders
beweging

Joh. Visscher

GESCHIEDENIS

VAN DE

Nederlandse Arbeidersbeweging

(OUDE BEWEGING)

DOOR

JOHAN VISSCHER

1939

UITGEVERIJ „PEGASUS” – AMSTERDAM

Inleiding

Wanneer wij de arbeidersbeweging in Nederland vergelijken met die van andere West-Europese landen, treft ons haar bijzondere verbrokkeldheid, het welig tierende sectarisme, haar nog altoos numerieke zwakheid, haar achterblijven, zowel wat haar opkomst als wat haar ontwikkeling betreft. Ons treft haar neiging naar het onverbloemde reformisme, doch tegelijkertijd bij de massa der arbeiders de bij tijden zich sterk naar voren dringende strijdbaarheid.

Hoe zijn die bijzondere kentekenen te verklaren? In zoverre zij in het een of ander opzicht afwijken van het algemene karakter der West-Europese arbeidersbeweging kan de oorzaak niet worden gezocht in de economische verhoudingen, welke in de laatste vijftig jaren in Nederland zijn gegroeid, — met hun thans overheersende, hier-en-daar zelfs grote industrie, die immers de voorwaarden schept voor een sterke, gelijkvormige, algemene georganiseerdheid van de arbeidersmassa.

Neen, de *bijzondere* kenmerken van de Nederlandse arbeidersbeweging kunnen alleen worden verklaard uit de, eveneens *bijzondere* economische *ontwikkeling* van Nederland, in zoverre die ontwikkeling dus *afwijkt* van die van andere West-Europese landen, en uit de bijzondere geschiedenis van het Nederlandse proletariaat gedurende een aantal eeuwen, maar voornamelijk in de XVIIIde en de XIXde eeuw. Voor Nederland geldt in bijzondere mate, hetgeen Stalin heeft gezegd van de arbeidersbeweging van alle kapitalistische landen in het algemeen:

„Onder de communistische partijen der kapitalistische landen, vooral van de oude kapitalistische landen, is er geen enkele op maagdelijk terrein geboren. Naast roem

rijke tradities, belemmerende krachten, sporen van oude stromingen, scholen en sectes, die hun oorsprong hadden in bepaalde categorieën der arbeidersklasse, in hun kleinburgerlijke omgeving, in de druk der bourgeois- ideologie. De beginselstrijd, op het ogenblik voor het Leninisme gevoerd, voor de eenheid van de ganse arbeidersklasse in het kader van een proletarische, revolutionaire eenheids-partij, verplicht ons, alle stromingen en alle overblijfsels tot in de kleinste onderdelen te onderzoeken."

Ook een „korte" beschrijving van de geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland moet dan wel beginnen met allereerst aandacht te wijden aan de ontwikkeling van de bijzondere voorwaarden, waarin de Nederlandse arbeidersklasse in het verleden heeft geleefd en gewerkt.

In die ontwikkeling kunnen wij twee, tamelijk scherp van elkaar afwijkende tijdperken onderscheiden: 1. het eerste tijdperk, waarin de invloed van het verleden van Nederland zich duidelijk aftekent, het tijdperk dus van de „oude beweging" en wat daaraan voorafging; 2. het tweede tijdperk, waarin Nederland in toenemende mate wordt ingeschakeld in de ontwikkeling van het West- en Midden-Europese kapitalisme, waarin de Nederlandse arbeidersbeweging veel van haar bijzondere kenmerken verliest, zonder nochtans de gevolgen van het historisch geworden geheel te kunnen overwinnen.

De twee tijdperken zijn natuurlijk niet scherp van elkaar gescheiden. Het eerste gaat geleidelijk in het tweede over. Voor de overzichtelijkheid van onze schets is het evenwel wenselijk, een af scheidingslijn te kiezen. We nemen hiervoor het jaar, waarin de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (S.D.A.P.) werd opgericht (1894).

De Voorgeschiedenis

(tot 1848)

1. Het Nederlandse proletariaat in de „Gouden Eeuw“.

Tegen het einde der XIXde en het begin der XXste eeuw, in de jaren van snelle opbloei van het industriële leven in Nederland, van de herboren energie in de klasse der groot- bourgeoisie op zo goed als elk gebied van het economische leven, hadden haar lofredenaars er een bijzonder behagen in, in dikke boeken de herinnering op te halen aan de „Gouden Eeuw“, het tijdperk van Vondel en Rembrandt. Dit tijdperk begon in de aanvang der XVIIde eeuw, toen de kooplieden der grote Hollandse havensteden, in het bijzonder van Amsterdam, onder leiding van mannen als Johan van O 1 - denbarneveldt, zich een zeer ruime plaats op alle zeeën hadden veroverd. Doch reeds in de tweede helft van deze eeuw vertoonde die ontwikkeling duidelijke sporen van verval, om in de XVIIIde, en ook nog in de eerste helft der XIXde eeuw, een beeld van vergerend verval en van stilstand te aanschouwen te geven.

Die „Gouden Eeuw“ was werkelijk een tijdperk van welvaart en weelde voor een belangrijk deel der heersende kringen in de Nederlandse, en vooral in de Hollandse en Zeeuwse steden. Maar het was volstrekt niet een tijd van *algemene* welvaart. Er waren steden, zoals Leiden, eenmaal beroemd om haar lakenindustrie, waarin het verval der nijverheid, toen nog in hoofdzaak handwerk en manufactuur, reeds was ingetreden, terwijl de „neringen“, „de fabrieken en trafieken“ (nijverheid en handel) in andere plaatsen nog in opgang waren, zodat het lot der Leidse werkende massa al schril afstak bij dat van haar klassegenoten in andere steden. En niet in die stad alleen, maar ook over een uitgestrekt gedeelte

van het omringende platteland, waar de werkende bevolking in huisindustrie voor de stedelijke grote kooplieden werkte, zoals dit b.v. ook het geval was met de plattelandsbevolking rondom Amsterdam.

2. Een voorbeeld van proletarisch verzet.

Leiden is een van de Hollandse steden, waarin zich het Nederlandse kapitalisme in de textielnijverheid, met name de lakenproductie, wel het vroegst ontwikkelde. Hier had zich reeds in de loop van de XIVde eeuw een duidelijke klasse- deling voorgedaan. De ondernemer, de lakenhandelaar („dra- penier”), die voornamelijk voor export het produceren, gaf zijn grondstoffen en half-fabricaten uit aan tal van groepen van kleine handwerkers. Deze verrichtten, met de door hen gehuurde arbeiders, de verschillende bewerkingen, welke het product moest ondergaan, vóór het kon worden verkocht. Zulke, met enkele „gezellen” werkende handwerkers waren b.v. de wevers en de vollers. De verhouding tussen deze kleine meesters en hun knechts was, dat de drapeniers aan den handwerker voor elk bewerkt stuk laken een bepaalde som betaalde, die deze met zijn knechts gelijk-op deelde. Tegenover den drapenier stonden dus de meesters en hun gezellen in ongeveer gelijke positie.

De reeds genoemde vollers-gezellen waren in het bloeitijdperk van de Hollandse lakenindustrie een roerig volkje. Hun arbeid was zwaar. Het werk eiste, naast vakkennis, veel lichaamskracht. Zij waren bovendien echte proletariërs, die zich gemakkelijk van het ene centrum van lakenindustrie naar een ander centrum verplaatsen, zodat b.v. te Leiden een niet gering percentage van de vollers (meesters en gezellen) van vreemde, Franse en Vlaamse, oorsprong was.

Nu was de Hollandse lakenindustrie voor haar grondstof (wol van een bijzondere kwaliteit) afhankelijk van de Engelse wolproducenten. Allerlei gebeurtenissen, oorlogen b.v., konden de aanvoer van wol belemmeren, de verzending van het afgewerkte product naar buitenlandse markten verhinderen. Concurrentie van andere geweven stoffen op die markten kon de verkoop van het zware Leidse laken beperken. Als dan de

Leidse drapeniers de stuklonen gingen verlagen, of bij stijgende levensmiddelenprijzen weigerden, de lonen te verhogen, gebeurde het meermalen, dat de vollersgezellen, bijna steeds samen met hun meesters, de arbeid staakten, — doch op een bijzondere manier: zij verlieten voor een tijdlang, totdat aan hun looneisen was voldaan, de stad en vestigden zich elders, b.v. te Gouda, of zij trokken voor goed weg.

. Dit roerige, zelfbewuste karakter was den vollers in de lakenindustrie al bijzonder eigen, doch ontbrak volstrekt niet in de andere neringen. Het vertoonde zich evenwel slechts zó lang, als de betrokken takken van nijverheid zich verheugden in een zekere mate van bloei. Het ging al meer teloor, naar gelang die bloei over ging in stilstand en later dikwijls volledige ondergang.

In het begin van de XVIde eeuw nam de botsing tussen ondernemers en gezellen nu en dan revolutionaire vormen aan, — in theologische omkleeding. Omstreeks 1530 ontwikkelde zich in Holland de „wederdoperij”, waarvan de radicale vleugel de terugkeer eiste naar het „oorspronkelijke christendom”, zoals die radicalen het uitlegden, n.l. goederengemeenschap, volledige hervorming van het huwelijk, enz. In die tijd kwamen ook enige apostelen van de Hollandse en Friese wederdopers in de Duitse stad Munster. Zij propageerden hier hun denkbeelden, en veroverden er in het begin van 1534 de gemeenteraad. Zij richtten nu een kleine gemeenschap op, op de grondslag van hun wederdopersbeginselen. Deze gemeenschap, en hun stad Munster, moesten zij gewapenderhand tegen talloze, goed georganiseerde en uitgeruste vijanden verdedigen. Hierbij sneuvelde hun leider („profeet”), die tegen het midden van 1534 werd vervangen door den Leid- sen kleermaker, herbergier, handelaar enz. Jan, den zoon van B o c k e l, in de geschiedenis ingegaan als Jan van Leiden.

Het Munsterse rijk der wederdopers werd spoedig in bloed verstikt. Maar de wederdoperij bleef nog lang, ook in Nederland, en in het bijzonder te Leiden, levend. Nog een eeuw later, in 1638, toen de lakenindustrie te Leiden al schromelijk in verval was, kwam de „Droogscheerders-synode” tot stand, n.l. een organisatie van Hollandse drapeniers, om loonacties

van de gezellen in hun tak van nijverheid af te weren. Hoe zeer de Leidse industrie reeds in verval verkeerde, begrijpen wij uit een bericht uit hetzelfde jaar 1638, waarin wordt meegedeeld, dat in die stad 20.000 mensen van bedéling moesten leven. Geen wonder, dat er door een omstreeks die tijd uitbrekende epidemie 13.000 inwoners stierven. Nog in 1659 klaagde de Leidse lakenfabrikant De la Court, dat de tot volslagen armoede vervallen arbeiders de goederengemeenschap wensten in te voeren, zoals zij, naar getuigenis van de Leidse stadsbestuurders, het in 1535 al hadden willen doen.

3. De duur van de „Gouden Eeuw”.

De bijzondere, kortstondige bloei van het Nederlandse volkshuishouden was door verschillende factoren bepaald. De ligging van Nederland en dan in het bijzonder van de provincies Noord- en Zuid-Holland en Zeeland, met hun vele havens, hun talrijke waterwegen, zich reeds in de latere middeleeuwen krachtig ontwikkelende scheepvaart naar de havens van de Oost- en de Middellandse Zee, leidde tot een vroege ontwikkeling van de nijverheid voor export, ondergeschikt aan de behoeften der zee-bevarende kooplieden. Deze kooplieden waren evenzeer voor de invoer van grondstoffen en half-fabricaten van het buitenland afhankelijk.

Het karakter van de ontwikkeling van het Nederlandse volkshuishouden wordt op rake wijze geschetst door den pauselijke nuntius Bentivoglio, toen deze schreef: — „Holland heeft bijna geen graan, maar Europa kent geen beter voorziene korenschuren; het kweekt geen vlas, maar verwerkt het in menigte tot linnen; het heeft geen kudden, maar verweeft een overvloed van wol tot laken; het heeft geen wijnbergen, maar het bezit de stapel der Duitse en Franse wijnen; het heeft geen bossen, maar timmert meer schepen dan al het overige Europa tezamen.”

De in 1568 ingeluide opstand tegen de Spaanse overheer

sing nam ter zee, in de verre gewesten, veelal de vorm aan van zeeroverij, piraterij en het bezetten van die delen der Spaanse en Portugese bezittingen in Oost en West, waar de voornaamste waren voor de toenmalige wereldhandel, zoals specerijen en allerlei luxe-voorwerpen, vandaan kwamen. Een en ander had aan de Nederlandse kooplieden en hun nijverheidsontememingen in het eerste kwart der XVIIde eeuw een monopolistische positie ten opzichte van andere, in die tijden minder gunstig gelegen en toen nog industrieel en commercieel minder ontwikkelde landen als b.v. Engeland, gegeven.

Maar de geringe krachten van de Nederlandse bourgeoisie van die dagen: de betrekkelijk geringe bevolking van de genoemde provincies, de voor de wereldhandel in wezen gunstiger ligging van een land als Engeland, bewerkten weer, dat dit Nederlandse monopolie binnen tamelijk korte tijd door de Engelse mededingers werd gebroken en de „Gouden Eeuw” haar schittering verloor. Ze had een sterke opbloei ervaren in en door de strijd tegen Spanje, Ze ging eerst langzaam, daarna al sneller en sneller teloor in en door een reeks van oorlogen der „Zeven Provinciën” tegen de mededingers, in de eerste plaats Engeland.

In die worsteling hadden de Engelsen het grote voordeel, dat zij in het bezit waren van een gecentraliseerde staatsmacht, zodat zij steeds meer als eenheid en veel krachtiger konden optreden dan de Nederlandse kooplieden, met hun uiterst gedecentraliseerde, versnipperde staatsmacht: het naast en in menig opzicht tegenover elkaar staan van talrijke, zichzelf besturende, door enkele families van gezeten kooplieden geleide en overheerste handelssteden, waarvan Amsterdam wel de belangrijkste, maar volstrekt niet de enig belangrijke was.

De massa der werkende bevolking van de provincies Holland en Zeeland (de andere provincies waren niet veel meer dan hun agrarisch achterland) was werkzaam op de visserijen handelsvloot en in de talloze „neringen”, die voor de uitgaande schepen de handelswaren leverden, waarvoor de in Europa meest begeerde weelde-artikelen en ook producten als het graan uit de Oostzeehavens moesten worden ingeruild.

Tegenover de los met elkaar verbonden Hollandse en Zeeuwse handelssteden stond de sterke Engelse concurrent. In Engeland was de macht van de feudale landadel gebroken. Cromwell behartigde, als dictatoriale vertegenwoordiger van de burgerlijke klassen, de belangen der bourgeoisie. Door wetgeving verbood hij de aanvoer van buitenlandse goederen in Engelse havens met andere dan Engelse schepen (Acte van Navigatie). Dit was een geweldige slag voor de Hollandse zeevaart. Herhaalde oorlogen tussen Engeland en de Zeven Provinciën, gepaard met stelselmatige zeeroverij (de Engelse kaapvaart), maakten niet alleen al sterker inbreuk op de Nederlandse zeevaart, deden niet alleen talloze Nederlandse zeeschepen met hun kostbare lading verdwijnen, maar brachten bovendien stilstand en achteruitgang aan vele neringen, die deze schepen met waren moesten vullen.

Deze neringen waren in overgrote meerderheid kleine bedrijven, dikwijls georganiseerd als manufactures, met water en wind als beweegkracht voor de eenvoudige machines, en een talrijke massa van handarbeiders in loondienst, wier bestaan van de successen van de overzeese handel afhankelijk was. De arbeiders (matrozen en bedrijfsarbeiders) geraakten in toenemende mate zonder werk.

4. Chronische werkloosheid.

De buitenlandse concurrentie wordt al sterker. De concurrerende landen met hun gecentraliseerde staatsmacht, en zich dikwijls met elkaar verbindend, worden ook militair machti- ger dan de Zeven Provinciën. Al heviger worden de slagen, die aan de Hollandse volkshuishouding worden toegebracht. Maar dit betekent ook, dat in de steden van Holland en Zeeland, waar de werkende bevolking in zulk een overwegend aantal haar levensonderhoud op de handelsvloot, in de visserij, de scheepsbouw, de andere takken van nijverheid moest vinden, deze slagen onder die massa telkens weer grote werkloosheid teweeg brachten. Deze kreeg een chronisch karakter, hoe meer de handel en nijverheid als gevolg van concurrentie, oorlogen en blijvende verliezen in verval

geraakten. De chronische werkloosheid duurt voort tot in de tweede helft van de XIXde eeuw.

Het handelskapitaal trekt zich al meer uit de overzeese handel en de daaraan ondergeschikte industrieën terug. Voor een klein gedeelte wordt het belegd in concurrerende takken van nijverheid in het buitenland; voor het grootste gedeelte wordt het leenkapitaal, belegd in leningen aan buitenlandse staten. Het Hollandse kapitalisme wordt overwegend geld- kapitalisme. Het blijft dit karakter behouden tot diep in de XIXde eeuw.

Een belangrijk gedeelte van de Hollandse en Zeeuwse arbeidersklasse wordt neergedrukt in chronisch pauperisme. Tegenover een dunne laag van geldkapitalisten in de steden, beschikkend over belangrijke fortuinen („het steenrijke Holland”), staat een brede laag van paupers, die paupers blijven van geslacht op geslacht en die door de openbare, doch vooral particuliere, haast als sport bedreven liefdadigheid (men lette op de talrijke „hofjes” en dergelijke instellingen), dus door „bedéling”, in het leven worden gehouden. Er ontstaat, reeds tijdens de „Gouden Eeuw”, doch vooral in de XVIIIde en het eerste drie-kwart der XIXde eeuw, een toestand, waarvan Mevr. H. Roland-Holst in haar boek „Kapitaal en Arbeid in Nederland” op grond van een uitgebreid bronnenmateriaal schrijft:

„Wie neerbuigt over de boeken en brochures, waarin de toestand van het Nederlandse proletariaat, gedurende de eerste drie-kwart der XIXde eeuw, wordt beschreven, voelt zich de keel toeknijpen van leed. Hij ziet de oneindige jammer van honderdduizenden menselijke wezens voor zich opleven, hij ziet hun zwakke leden, hun minne gestalten, hun grauwe aangezichten, hun doffe ogen getekend met de stempel der afzichtelijke gebiedster, wie allen zonder kans op bevrijding toebehoorden: de ellende. — Geslacht na geslacht werd geboren, leefde en stierf zonder een andere levenshouding te hebben gekend dan zorg voor de vervulling van de grofste materiële behoeften en een andere vreugd dan zinnelijke bedwelming. Hun ellende was niet die van den

modernen proletariër, voor wien uit wrangste derven het verzet ontstaat dat verheft, de hoop die verzacht, — de gemeenschapszin die veredelt. Hun ellende was die van stompzinnige schepselen, zwak van fysieke, nog zwakker van geestelijke krachten, lijdend zonder uitzicht, en van hun degradatie (maatschappelijke vernedering) onbewust. Noch van den wilde, noch van den beschaafden mens bezaten zij de beste eigenschappen of het eigenaardige geluk, maar van beiden de zwakheden en ondeugden."

Tot die ondeugden behoorden in de eerste plaats de veel geprezen christelijke deemoed, de grenzenloze eerbied voor de rijke heersers, de even grenzenloze dankbaarheid voor ontvangen bedéling, de afwezigheid van elke drang tot verzet, — tenzij de lust ertoe werd geprikkeld door een der klieken in de heersende geslachten, als deze de hulp van het geminchte „grauw", het verdrukte „gepeupel", behoefde om een andere klik te bestrijden.

5. Een revolutie op pantoffels.

Niet de oude feodale, middeleeuwse machten maakten in de eerste plaats een ontwikkeling van het Hollandse handels- en geldkapitalisme tot industrieel kapitalisme en dus ook de opkomst van een modem proletariaat uit en naast het oude, verpauperiseerde proletariaat zo moeilijk. De grote belemmering was de betrekkelijke afgeslotenheid van het kleine land, zijn isolering van de economische ontwikkeling van het aangrenzende buitenland door gebrekkige verkeersmiddelen, en de energieloosheid van de kapitalisten in het algemeen, die in de wisseling van tegenslagen hadden geleerd, hun kapitaal te beleggen in buitenlandse leningen en zich toe te leggen op een gemakkelijke uitbuiting van de massa door belastingen en accijnzen. Een en ander werd bevorderd en in het leven gehouden door een uiterste versplintering van het dwingende gezag, dat, verdeeld over talloze kleine, stedelijke, spoedig corrupte potentaten met haast absolute macht, het opkomen van een centraal gezag, van krachtige weer

baarheid tegenover buitenlandse kapitalistische machten en kapitalistische organisatie op grote schaal belemmerde.

Gekoesterd in een zonder veel krachtsinspanning behouden, zij het ook veeltijds kleinsteedse weelde, ontwikkelt deze bourgeoisie een belachelijke zelfingenomenheid en een bijzondere, in liefdadigheid doende houding jegens de „armen“.

Er is evenwel een groep van bourgeois, die is uitgesloten van de stedelijke regeringen, die is afgesloten van de bronnen van geldelijke bevoordeling, van posten en baantjes. Deze groep hunkert, in de jaren, die aan de Grote Franse Revolutie vooraf gingen, en onder de invloed van de ideologische wegbereiders van deze omwenteling, naar een versterkend centraal gezag, naar verwijdering van de corruptie, naar inschakeling in de grote beweging, welke aan de nieuwe bourgeoisie van die tijd deel moet geven aan de politieke macht en aan de ordening van een maatschappij, welke niet meer uitsluitend is ingericht ten bate van de kleine, maar talrijke en corrupte klieken van geld- en handelskapitalisten. Maar ook deze, naar macht begerige delen der bourgeoisie dragen het stempel van kleinhandel en energieloosheid.

Zij wrijven hun krachten stuk in talloze kleine twisten en botsingen met de heersende klieken, maar vinden in zich zelf en in het gedwee duldende proletariaat niet de energie om de oude machten met eigen kracht te ontronen. Gevoel van onmacht, en van angst voor de in ellende voortvegeterende massa, die zij hebben leren minachten en tegelijk vrezen, versterken hen dl meer in de overtuiging, dat hun bevrijding van buiten moet komen. Zij zien in het begin van de Franse Revolutie de aankondiging, ook voor hen, van een nieuwe dageraad. Maar zij moeten weldra kennismaken van de geweldige en bloedige worstelingen tussen de revolutionaire krachten in Frankrijk en van het actief ingrijpen van het „gepeupel“. Dit alles doet hen huiveren. En toen eindelijk de omwenteling zich ook over de wateren van Maas en Waal naar het Noorden bewoog, was ze reeds in het tijdperk van de contra-revolutie geraakt, d.w.z. van het consolideren van de baten, die ze aan de grote bourgeoisie had gebracht.

In de dan volgende „Franse Tijd“ wordt in de Lage Landen, nu spoedig Bataafse Republiek, dan Koninkrijk Holland, on

der bestuur van een broer van Napoleon, veel opgeruimd van wat de ontwikkeling der bourgeoisie had tegengehouden. Veel bederf wordt uitgesneden. En vooral: in de plaats van de gezagsversplintering, van talloze eigenmachtige stedelijke potentaten komt eindelijk een centraal gezag, met al de voordelen, die zulke centralisatie aan de heersende klassen biedt.

Maar in die tijd gingen die voordelen gepaard met al de nadelen, die de verbinding met, de ondergeschiktheid aan het Franse centrale gezag opleverde. De Nederlandse bourgeoisie moest immers delen in al de gevaren en kosten, die de nimmer eindigende strijd tussen de Franse heersende klassen, belichaamd in Napoleon, en de heersende machten in Engeland meebracht. Zij moest aan haar oorlogen deelnemen, zowel door het leveren van soldaten en geld voor de uitrusting en het onderhoud van Franse strijdkrachten als door de verliezen, die dit gedwongen bondgenootschap opnieuw aan haar handel, scheepvaart, uitbuiting van koloniën bracht.

En de dervende massa, die de komst van de Franse legers eerst met vreugde had begroet en daarin de belofte had gezien van het beëindigen van haar ellende, die zelfs van actieve hulp tegen de heersende klieken en van wraakneming over ondergaan leed en extra-uitbuiting door zware belastingen en accijnzen had blijk gegeven door „oproeren" en het slopen en verbranden van belastinghuisjes e.d., die massa kwam spoedig tot de overtuiging, dat haar leed onder de nieuwe verhoudingen zo goed als onveranderd was gebleven. En toen de Nederlandse bourgeoisie, o.a. geleid door vertegenwoordigers van de Hollandse adel en gebruikmakend van de omverwerping van Napoleons militaire heerschappij door de verbonden machten van de Europese feodale reactie en Engeland, een einde maakte aan de Franse overheersing, geschiedde dit, onder de invloed van deze machten, in zulk een vorm, dat het centrale gezag, door de Franse legers gebracht, wel werd behouden maar in handen werd gegeven van een afstammeling van het oude Oranjehuis, den zoon van den gevluchten stadhouder Willem V, die als koning Willem I, onder bescherming van de Euro

pese reactie, de troon besteeg, welke zijn voorouders hadden kunnen veroveren.

Wel was de geestdrift voor het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid in deze vorm en onder deze omstandigheden, bij de massa van de bevolking niet zo bijster groot. Maar de oude hunkering naar verhoging van het levenspeil en de nimmer eindigende verwachting, dat elke verandering een verbetering kon betekenen, belette toch, dat de „restauratie" (herstel van de oude toestand) op verzet van de massa stiet.

De enige laag der Nederlandse bevolking, die in deze terugkeer van het Oranjehuis als gevolg van Napoleons val, en het tijdperk van Europese vrede, dat daarop volgde, meer kwaad dan goed zag, was wel de brede laag van boeren in het Oostelijke deel van het land, die door levering van levensbenodigdheden voor de Franse legers, anders dan de bevolking der Westelijke steden, een tijdperk van bloei en verrijking hadden doorleefd.

6. Wat in de „Restauratie"-periode werd hersteld.

De blijvende winst uit de Franse tijd was de eidelijke centralisering van het gezag, de politieke onttroning van de stedelijke heersende families. Maar deze families bleven niettemin sterk door hun grondbezit, door hun geld, door hun ondernemingen. Het nieuwe koningschap, belichaamd in Willem I, was zo goed als onbepert. Wel bestond er een constitutie, maar deze gaf slechts aandeel in de macht aan de grote grondeigenaars, van wie de nieuwe koning zeker niet de minst belangrijke was, en aan de betrekkelijk weinige vertegenwoordigers van het handels- en geldkapitaal, die hun rijkdom door alle politieke wisselingen en economische slagen van het verleden heen, hadden kunnen redden.

In dit half-absolutistische koninkrijk, door de leidende vertegenwoordigers van de Europese reactie uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden als bolwerk tegen Frankrijk gevormd, ontwikkelde zich zeer spoedig een belangrijke tegenstelling tussen het, vooral in de Zuidelijke provincies reeds sterke industriekapitaal, en het overheersende geld- en handelskapitaal van de Noordelijke provincies, vooral Noorden Zuid-Holland. Dit was evenwel niet de enige tegenstelling.

De voornamelijk landbouw- en veeteeldrijvende Nederlandse provincies zagen hun voorspoed, als gevolg van de algemene Europese vrede, die een eind had gemaakt aan de oorlogswinst der grote boeren uit hun leveranties aan de Napoleontische legers, verminderen. De O.W.-periode maakte plaats voor een tijdperk van landbouwcrisis.

In de wrijving tussen deze verschillende groepen van Nederlandse kapitalisten wist de regering van Willem I geen krachtige economische politiek te voeren. Zij bemoeide zich, naar de oude trant in de tijden der stedelijke regentenoverheersing, met alles; zij trachtte overal regelend en sturend op te treden met behulp van een eindeloze verzameling van reglementen en besluiten, die de vrijheid van industrie en handel ten zeerste belemmerden. Het tijdperk van economische stilstand, op verschillend gebied door de Franse overheersing doorbroken, trad opnieuw in. In alle klassen der Nederlandse maatschappij groeide een makkende ontevredenheid.

De opgehoopte kapitalen der heersende klassen vonden weinig gelegenheid tot winstgevende belegging. Wel herstelde zich de handel op de koloniën, maar de winsten hieruit vloeiden in de zakken van slechts zeer weinigen, van wie de koning en zijn familie wel de voornaamsten waren. De op economisch terrein zeer roerige vorst richtte de Nederlandse Handelmaatschappij op, welke een feitelijk monopolie ontving voor de uitbuiting van Indonesië, zowel wat deze uitbuiting in de engere zin van het woord, als wat het transport en de handel op de koloniën betrof. De niet tot de kring van het koninklijke „huis" behorende kapitalisten kregen weinig of geen gelegenheid om aan die uitbuiting deel te nemen. De rentezoekende Nederlandse geld- kapitalisten bleven lusteloos.

Dezelfde kapitalisten rondom den koning belegden hun Indische winsten, onder koninklijke leiding, in de Zuid-Nederlandse grootindustrie, als de grote metaalnijverheid en de daarmee verbonden grote credietinstellingen. Zij waren o.m. de oprichters van de, in de loop der jaren al machtiger- wordende bankinstelling „Société Générale", te Brussel. De Handelmaatschappij, bestaande uit vertegenwoordigers van

dezelfde kringen, had in verband met haar uitbuiting van het Indonesische volk behoefte aan textielwaren, in de eerste plaats katoenstoffen, en deed haar uiterste best om op verschillende plaatsen in Nederland, met name in Twente, maar ook in tal van andere plaatsen, de textielnijverheid, grotendeels nog kleinbedrijf en huisindustrie, te bevorderen.

7. De Belgische opstand en het „Gewapend Bestand“.

In het jaar 1830 kwam onder Franse invloeden de tegenstelling tussen het roerige industriële kapitalisme in de meest-Zuidelijke provincies van het Koninkrijk en het onder leiding van den Koning heerschappijvoerende geld- en koloniale kapitalisme van het Noorden tot uitbarsting. De Zuidelijke Nederlanden kwamen in opstand.

Ook in Frankrijk was een revolutie uitgebroken. De Europese reactie had hier, na de val van Napoleon, de monarchie der Bourbons, d.w.z. van de Franse monarchale reactie der grote grondeigenaars, hersteld. De revolutie van 1830 verjoeg deze heersers en verving hen door de vertegenwoordigers van de Franse geld- en handelskapitalisten, onder leiding van een andere tak van het Franse koninklijke huis, die van Orléans. In deze revolutie had het proletariaat van Parijs een belangrijke rol gespeeld.

De nieuwe heerschappij der Franse geld- en handelskapitalisten trachtte ook de Zuidelijke Nederlanden in hun invloeds-sfeer te betrekken. De revolutionaire arbeiders van Parijs richtten hun propaganda ook op Brussel.

De Belgische bourgeoisie had zich voorgenomen, voor de Zuidelijke Nederlanden een constitutionele koning te kiezen, d.w.z. uit de handen van de Franse en de Engelse bourgeoisie te aanvaarden. De Franse en Brusselse revolutionairen trachtten deze voornemens tegen te werken. Zij eisten voor Frankrijk en voor België het algemeen kiesrecht, een republikeinse grondwet op de grondslag van de Franse constitutie van 1793 (die, welke was aangenomen door de revolutionaire „Conventie“). De Belgische bourgeoisie houdt zich aan haar Franse klassegenoten, die weldra een leger sturen om de opstand tot een voldongen feit te maken.

Wel neemt dit Franse leger aan de strijd tussen de troepen van Willem I en die van de Belgische opstandelingen geen actief deel. Maar het dwingt den Nederlandsen koning om zijn zegevierende opmars in de Zuidelijke Nederlanden te staken. De afscheiding van de Zuidelijke provincies van het koninkrijk wil hij evenwel niet erkennen, o.a. omdat zulk een belangrijk deel van zijn financiële belangen in zo vele en zo winstgevende Zuid-Nederlandse ondernemingen is verankerd. En om aan zijn weigerachtige houding kracht bij te zetten, houdt hij het Noord-Nederlandse leger vele jaren lang, tot 1839, onder de wapenen.

Deze toestand, het „Gewapend Bestand”, eist van de staats- schatkist enorme uitgaven. De Nederlandse schuldenlast neemt toe. De belastingen stijgen voortdurend. Handel en nijverheid blijven lijden. De algemene malaise neemt vervaarlijke afmetingen aan.

8. Nieuwe verstarring op elk gebied.

Met de toenemende malaise groeit in Noord-Nederland bij de burgerij een diepe afkeer van al wat uit Frankrijk of België komt. Meer dan ooit tevoren sluit die burgerij zich op in zelf- bewieroking en zelfvoldaanheid. De diepe kloof tussen de bourgeoisie en de werkende massa wordt op geen enkele wijze, door geen enkele meeslepende gebeurtenis overbrugd. Buitenlandse invloeden op het gebied der cultuur kunnen slechts moeilijk doordringen, mede door de zwakke verbindingen met het buitenland, toen trekschuit en diligence nog het voornaamste middel van vervoer op lange afstanden waren.

Als gevolg van de afscheiding zijn de Belgische kapitalisten van de exploitatie der koloniën uitgesloten. De Noord- Nederlandse kapitalisten beginnen nu voordeel te zien in het ontwikkelen van een eigen grootindustrie: Zelfs worden enkele spoorwegen gebouwd. Het verkeer met het buitenland neemt toe. En langzamerhand zien we, dat naast de politieke ontwikkeling van de achteruitgezette delen der Nederlandse bourgeoisie, ten slotte leidend tot de toekenning van enige politieke rechten, de knusse zelfbewieroking van die bour

geoisie, overgenomen door de kleine bourgeoisie en door de arbeidersklasse, voor zover deze nog enig belang stelde in zaken van cultuur, plaats maakt voor een frissere geest.

De voornaamste dragers van deze beweging sluiten zich aan bij de algemene beweging tegen de internationale reactie. Zij noemen zich „liberaal*^o. Liberaal zijn in hoofdzaak allen in de burgerij, die in de eerste plaats van de voortdurende stilstand in zaken hebben te lijden. Zij richten hun strijd tegen de „conservatieven", die, als grote grondeigenaars, als bevoorrechten in de wereld van koloniaal en geldkapitaal, de macht zijn, die de opkomst van een Nederlandse industriële bourgeoisie belemmeren. Een gedeelte der intellectuelen gaat met hen mee.

In de massa der kleine burgerij en der arbeidersklasse is de belangstelling voor daden van politiek nog uiterst gering. Cultureel staan zij tegenover de grote burgerij, die uit de aard der zaak nauwer aanraking heeft met de grote culturele stromingen van Europa. In haar opvattingen aangaande de godsdienst is die grote burgerij, samen met de liberalen, ook „liberaal", eigenlijk meer „gematigd onverschillig". De kleine burgerij en de arbeidersklasse houden vast aan de oude, eng- Calvinistische opvattingen ten aanzien van de zaligwording bij voorbeschikking [predestinatie], die ten opzichte van het hiernamaals aan kleinen en groten gelijke kansen verleent, en aan de kleinen in de officiële protestantse kerk zelfs een overwicht, als gevolg van de kerkelijke democratie.

Deze eng-Calvinistische groepen staan natuurlijk traditioneel tegen het katholieke gedeelte der Nederlandse bevolking. In tegenstelling hiermee vinden de maatschappelijk en politiek achteruitgezette en -gehouden katholieken steun bij de liberalen. De tegenstelling liberaal-katholiek bestaat nog niet. Onder de vertegenwoordigers van het katholieke volksdeel worden evengoed conservatieven als liberalen gevonden.

Tegen het midden van de XIXde eeuw is de toestand van Nederland dus in grote trekken als volgt: voortbestaande overheersing van de oude machten, conservatief; een opkomende liberale beweging onder de burgerij en de intellectuelen; een calvinistische kleine burgerij, die haar streven

naar invloed tegen de op godsdienstig gebied liberale conservatieven in de kerk uitvecht, maar politiek nog onverschillig is; een arbeidersklasse, die nog nauw met de kleine burgerij is verbonden en hiervan in politiek en kerkelijk opzicht alle kenmerken deelt.

En verder: een bovenlaag van cultureel zeer met zich zelf tevreden burgerij, langzamerhand onder de invloed gerakend van buitenlandse culturele stromingen; een grote massa van werkers, die zowel economisch als cultureel op zeer laag peil staan en, wat de arbeidersklasse betreft, nog altijd op de rand van het pauperisme, terwijl grote aantallen slechts als „bedeelden” kunnen voortleven.

II.

Het eerste ontwaken.

(tot 1872).

1. Langzame economische ontwikkeling in Nederland.

De opkomst van het moderne industriële kapitalisme bracht in de voornaamste landen van West-Europa grote onrust. In Nederland bleef het vergelijkenderwijs kalm, onbewogen.

De grondslag van de oude kapitalistische welvaart in de jaren van de „Gouden Eeuw“ was geweest: 1. een haast monopolistische uitbuiting van de volken van het Verre Oosten;

2. de schatplichtigheid van vele Europese volken aan het monopolie der Hollandse en Zeeuwse vrachtvaarders ten opzichte van producten van Oosterse oorsprong; 3. een overvloed van arbeiders in scheepvaart en manufactuur. — In de XVIIIde eeuw was het monopolie verdwenen. De overvloed van arbeiders was gebleven. Maar een moderne industrie had zich nog niet ontwikkeld. De eerste koning trachtte de voornaamste bronnen van de welvaart der klassen, waarvan hij de vertegenwoordiger was, weer te openen. Daarvoor diende o.m. de Nederlandse Handelmaatschappij. Maar in het economisch vervallen koninkrijk wist deze politiek de staat slechts *drijvende* te houden, en steeds op de rand van het bankroet.

Anders was het in de Zuidelijke Nederlanden, Op de grondslag van rijke bodemschatten had zich hier een belangrijke grote industrie ontwikkeld met een zich voortdurend uitbreidend modern proletariaat. De opstand, welke hier in 1830, in verband met de Franse Juli-revolutie, tegen de overheersing van de Noordelijke grondeigenaars, geld- en koloniale kapitalisten, met den koning als hun rijksten, roerigsten verte

genwoordiger, was uitgebarsten, had van de Zuidelijke Nederlanden een democratische burgerlijke staat België gemaakt. Engeland doorleefde zijn stormachtige industriële ontwikkeling, waaruit een nieuw en opstandig proletariaat was voortgekomen. Hier breidde zich de Chartisten-beweging uit en sloeg er hoge golven. Alleen Duitsland, het achterland voor de Nederlandse kapitalisten, bleef nog lange tijd in zijn betrekkelijke, economische onbewegelijkheid steken. Pruisen bleef, met Oostenrijk en Rusland, het bolwerk der Europese reactie.

Nederland, en zijn bij de gratie van de internationale feodale contra-revolutie tot macht gekomen koning, zocht „tegen de hydra der revolutie“, tegen de „bandeloze democratie“ van Frankrijk en Engeland, steun in het Oosten, bij voorkeur bij den Russischen Tsaar. Ofschoon deze steun uitbleef, werd toch de geest van zelfgenoegzaamheid en de afkeer van het woelige buitenland weer sterker. Een eng nationalisme doordrong „de Hollandse Natie“...

Tot 1830 had de Nederlandse bourgeoisie liberaler geschenen dan haar klassegenoten in het buitenland. Na dit jaar koos ze, in haar leidende kringen, bewust en fanatiek partij voor de reactie. Stagnatie in de economische ontwikkeling en afschuw van het, een opstandig proletariaat kwekende, moderne industrialisme voedden de zelfingenomenheid op tot zulke wanstaltige vormen, dat een liberaal intellectueel (Mr. G. H. Koenen) in die tijd klaagde:

„Bijna in alle nijvere steden onzes lands zag men de eigenaars van fabrieken en trafieken liever de ongelijke kamp met een wakkeren nabuur opgeven, dan de nieuwe werktuigkracht op het van ouder tot ouder overgeleverde bestaansmiddel toe te passen, ja, menigeen beschouwde de rook der dampende schoorstenen als de afgrijselijke walm van de put des afgronds“.

Willem I wilde in 1834 de aanleg van een spoorweg van Amsterdam naar Keulen doorzetten. De geldbeleggers wilden er niets van weten. De spoorweg moest wachten. In 1835 heette het nog, dat „de middelen van vervoer zodanig waren.

dat den reiziger niets te wensen overbleef", — in diligence en trekschuit! In 1834 werd een nieuwe postwagendienst tussen Leeuwarden en Zwolle opgericht, maar een stoombootdienst tussen Amsterdam en Harlingen moest likwideren. Nog in 1850 verklaarde het geleerde „Tijdschrift voor Statistiek en Staathuishoudkunde", dat de voetpaden, die „heirweg der marskramers en kleinhandelaren", voor Nederland van groter betekenis waren dan de spoorwegen. In 1836 meende de Rotterdamse „Kamer van Koophandel" nog altijd, dat een rechtstreekse spoorwegverbinding met Keulen niet nodig was. Zij adviseerde tot het toepassen van een „systeem van snelvarende (trek-)schuiten", terwijl de Antwerpse kapitalisten al ernstige voorbereidselen troffen voor zulk een rechtstreekse spoorwegverbinding. De Nederlandse Tweede Kamer verwierp toen nog het voorstel tot het uitschrijven van een lening voor het aanleggen van een spoorweg van Amsterdam naar Arnhem (met 40 tegen 2 stemmen!)

Eerst in 1839 was de eerste spoorweg, tussen Amsterdam en Haarlem, gebouwd. In 1847 was het verlengstuk naar Den Haag nog niet voltooid. In 1850 bestond het gehele Nederlandse spoorwegnet uit een lijn van Amsterdam naar Rotterdam, via Haarlem, en van Amsterdam naar Arnhem, via Utrecht. Twente, toen de enige streek met een beginnende grote industrie, moest zich nog behelpen met straatwegen, en een kanaal, dat op een afstand van 5 uur gaans voorbij Enschede liep.

2. Eerste sporen van arbeidersorganisatie.

De eerste *beweging* van arbeiders (om van organisatie nog niet te spreken), welke we in de grote steden, en dan vooral te Amsterdam aantreffen, draagt al de kenmerken van haar tijd en van de economische en culturele toestand, waarin de werkende massa verkeert. Politiek is de arbeidersklasse als geheel nog onmondig, evenals de kleine burgerij. Het algemene lage peil van ontwikkeling en fysieke ontarding bewerkt zelfs, dat voor de in een begin van ontwikkeling zich bevindende industrie, bij al de overvloed aan arbeidskracht.

een gebrek bestaat aan enigermate geschoolde arbeiders.

De slakkengang van de economische ontwikkeling, de brutale bevoorrechtiging van enkele families, zich groepeerend rondom het koninklijke „Huis”, kweekt in de brede lagen der Nederlandse bourgeoisie een sterk verlangen naar uitbreiding van politieke macht, naar democratisering van de Nederlandse staat, als eerste voorwaarde voor snellere economische ontplooiing. In de leidende kringen van dit deel der bourgeoisie blijft deze energie nog zwak. De werkende massa, die haar bij de verovering van een ruimere mate van democratie moet steunen, is daartoe stoffelijk en geestelijk nog niet krachtig genoeg. Hier en daar staan enkele persoonlijkheden op, die begrip tonen voor de eisen, die een politieke strijd van de vooruitstrevende, democratische, van politieke invloed geheel verstoken delen der bourgeoisie tegen de oude, conservatieve, zich om het Hof groepeerende machten stelt, en die aanraking zoeken met delen van de werkende massa, zoals in de jaren rondom 1830 reeds in België was geschied. Maar anders dan in België, met name te Brussel, is er geen spoor te vinden van revolutionaire tradities.

Er komt een kleine groep van intellectuelen, die zich door middel van de pers tot de brede massa richten. Die pers moet noodgedwongen bestaan uit kleine blaadjes, want op publicaties van enig formaat drukt het „dagblad-zegel”, welke ze voor de massa onbereikbaar maakt. De blaadjes zijn niet altijd van een ernstig-politiek karakter. In overeenstemming met de mentaliteit van het publiek, zijn geringe intellectuele ontwikkeling en belangstelling, en het karakter van de schrijvers, die de blaadjes moeten vullen, wordt aan schandaalreportage een ruime plaats ingeruimd. Maar intussen wordt toch een deel van de werkende massa bereikt. En ook deze bodem is voor zulk een politieke ontwikkeling in de loop der jaren gunstiger geworden.

De jaren van 1843 tot 1848 waren een tijd van zwarte ellende voor de werkers van geheel West- en Midden-Europa. In 1843 breekt een economische crisis uit, gevolgd door een reeks van slechte oogsten. Deze worden in 1845 en 1846 verergerd door de aardappelziekte, die het voedsel voor de massa der arbeiders slecht en duur maakt. Overal dreigt

hongersnood. In 1847 volgt een nieuwe economische crisis. *) Eindelijk, in 1847 en 1848, werpt zich de hongerende werkende massa in verschillende delen van Midden- en West-Europa tegen de heersende feodale reactie en opent zij de weg voor de heerschappij der industriële bourgeoisie en een periode van versterkte opbloei van het kapitalisme.

De Nederlandse bourgeoisie is in het begin der jaren '40 nog maar zwak door deze ontwikkeling aangegrepen. Zij ervaart van de hier genoemde schokkende verschijnselen voorlopig alleen de ellende en een toenemend gevoel van onbehagen onder alle delen der burgerij. De Nederlandse Handelsmaatschappij moet haar bestellingen voor Java ten nadele van de, door haar opgerichte textielnijverheid in Drente, Brabant, Holland, Gelderland en vooral Overijsel inkrimpen. In Groningen en Friesland vervallen binnenlandse handel en scheepvaart, dus ook de vele scheepswerven, touwslagerijen, zeilmakerijen, suikerraffinaderijen, stokerijen. Honger drijft tot massale diefstal. Dragonders moeten in Overijsel de bezitters beschermen. In 1845 breken te Delft, Haarlem, Den Haag, in 1847 over geheel Friesland en Groningen, hongeroproeren uit. Landverhuizing, vooral naar Noord-Amerika, neemt toe van 171 personen in 1844 tot 5322 personen in 1846. Op deze wijze onttrekken zich vele levenskrachtige elementen der Nederlandse arbeiders, kleine burgers en vooral boeren aan de Nederlandse misère. Want deze misère is nog altijd van geheel andere aard dan in het buitenland. In België en in Duitsland is b.v. de crisis, en zijn de directe gevolgen daarvan, acuut, een echt kapitalistisch crisisverschijnsel, een hevige economische groeikoorts, zoals in Vlaanderen, zoals in Silezië vooral, het gevolg van het snelle verdringen van de hand- door de machinale weefindustrie. In Nederland is ze in de eerste plaats nog een ontbindingsverschijnsel, een verscherping van het chronische gebrek aan werk.

*) Men leze over de-crisissen van de XIXde eeuw hetgeen Engels in het desbetreffende Hoofdstuk van zijn „Ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap” (Marx. Bibl. nr. 7) heeft gezegd. De voornaamste crisissen van de XIXde eeuw in Europa vielen in de jaren: 1815, 1825, 1836, 1843, 1847, 1857, 1873, 1877, 1882, 1891, 1895, 1900.

In Frankrijk voedt de crisisellende de verbreiding van de verschillende socialistische en communistische stelsels van utopisten en revolutionaire organisaties als de „Société des Droits de L'Homme" („Vereniging voor de Rechten van den Mens"), waarin burgerlijke democraten en arbeiders-revolutionairen elkaar vinden. Deze „Société", geleid door Buonarotti, was evenals de door B a b e u f gestichtte, en in 1796 door de contrarevolutie verstikte „Conspiratie", een geheim genootschap, dat zijn vertakkingen had in tal van steden en industriële centra van Frankrijk, waar, beginnend te Lyon, een reeks van opstanden uitbrak (April 1834). De minister van binnenlandse zaken, T h i e r s, dezelfde, die verantwoordelijk is voor de massa-moord, die een einde maakte aan de Parijse Commune in 1871, geeft het parool uit: „Vernietigt vooral het jonge gebroed, opdat er geen wrekers overblijven voor hen, die zullen vallen".

In 1836 verzamelt de Ierse revolutionaire leider der Chartistenbeweging een talrijke groep van Engelse en Ierse revolutionairen om zich heen, en als in September 1845 de eerste grote internationale bijeenkomst van revolutionairen in Londen plaats vindt, kan de toenmalige leider van de Chartistenbeweging, G. J. Harney, de vriend van M a r x en Engels, verklaren:

„De samenzwering van B a b e u f had ten doel, een waarachtige republiek te stichten, waarin de zelfzucht van het individualisme onbekend zou zijn, waarin de private eigendom en het geld, bron van alle kwaad, niet langer zouden bestaan, waarin het geluk van allen zijn grondslag zou vinden in de gemeenschappelijke arbeid en de gelijke bevrediging van allen. Deze roemrijke mannen vervolgden hun edel doel tot de dood. Babeuf en Darthé bezegelden hun overtuiging met hun bloed, en Buonarotti zette gedurende lange jaren van gevangenschap, nood en ouderdom, de verdediging van de grote beginselen, die we deze avond wagen af te kondigen, voort".

Te Parijs, en in andere steden van Frankrijk, Engeland,

België, Nederland enz. wonen tal van Duitse emigranten, voor de gevolgen van een reactionaire terreur gevlucht, of reizend „op hun vak". Deze democraten en socialisten ontmoeten te Parijs en elders hun Franse revolutionaire klassegenoten, doch ook emigranten uit andere landen, zoals b.v. den Amsterdamsen kleermaker H. G e r h a r d, dien we in de jaren rondom 1845 te Parijs en te Lyon vinden.

Er ontstaan in de voornaamste steden allerlei kleine organisaties van arbeiders en ambachtslieden, die ook in het land van asyl politiek werkzaam willen blijven, — zoals wel niet anders kan: in veelal geheime organisaties, met al de daaraan verbonden, nu wel kinderachtig lijkende vormen. De Duitsers richten te Parijs, te Brussel, ook elders, hun „Bund der Geachteten" (Bond van Vervolgden) op, later hun „Bund der Gerechten" (Bond der Rechtvaardigen), allen naar het patroon en op het program door B a b e u f nagelaten en door Buonarotti en zijn vrienden rusteloos gepropageerd. Uit de „Bund der Gerechten" zal later, onder de invloed van M a r x en Engels, de „Bond der Communisten" voortkomen.

Ook in Nederland, met name te Amsterdam, ontstaan dergelijke organisaties. Deze buitenlandse arbeiders kunnen zich ook hier niet openlijk met de Nederlandse politiek bemoeien. Zij moeten voor hun organisatie vormen vinden, die hun werkzaamheid kunnen camoufleren. Ze richten verenigingen op, die uiterlijk een onschuldig karakter dragen, bestemd voor onderlinge steun, ontwikkeling e.d. In wezen zijn het organisaties ter agitatie voor de democratie, die zich met Nederlandse arbeiders verbinden, en vooral met de weinige intellectuelen, die actief door hun pers voor de verovering van democratische instellingen werkzaam willen zijn.

Ook voor de Nederlandse arbeiders bestaat nog geen verenigingsrecht. Nog vele jaren lang (tot 1873) zullen zij, als zij op politiek gebied of ter verbetering van vakt toestanden willen optreden, hun toevlucht moeten nemen tot organisatievormen, die er uiterlijk voor de bourgeoisie, heel onschuldig uitzien.

Uit de aard der zaak is er slechts een klein aantal van inheemse arbeiders, die voor uit het buitenland binnen gedra

gen politieke beïnvloeding vatbaar zijn. Het kunnen er nog niet velen zijn in de stilstaande politieke wateren der Nederlandse arbeidersklasse. Maar hoe gering deze invloeden hier ook mogen zijn, toch dringt langs deze weg enige kennis van de socialistische theorieën en stelsels, die in het buitenland zo krachtig worden gepropageerd, door. Het jaar 1848 zal ook te Amsterdam en Den Haag de invloed van de samenwerking tussen de enkele burgerlijke democraten en de weinige revolutionaire arbeiders doen gevoelen.

3. De revolutie van 1848.

Intussen wint ook de Nederlandse bourgeoisie, onder de invloed van de ellendige economische toestanden, de algemene internationale oppositie tegen de feodale reactie veld. De liberale bourgeoisie groeit in kracht en invloed. Ze wist eindelijk in 1839 koning Willem I te dwingen tot het opgeven van het „gewapend bestand" en spoedig daarna zelfs tot aftreden. Hoewel minder zakelijk-nuchter dan zijn vader, was Willem II toch even overtuigd van zijn absolutistische positie en rechten.

Sterker meelevend met het internationale liberale verzet, openbaart zich in Nederland ook een krachtiger oppositie tegen de overheersing van de, in den koning verpersoonlijkte heerschappij van grootgrondbezitters en geldkapitalisten. Doch waar de vrees voor het „grauw", dat in Nederland voorlopig nog in hongeroproeren aandacht voor zijn ellende vraagt, sterker is bij een deel der burgerij dan het neigen tot actie, blijft het zoeken naar samenwerking met de werkende massa beperkt tot enkele idealistische en avontuurlijk ingestelde, bij wijlen ook wel moreel aanvechtbare, democratische intellectuelen.

Al die tijd blijft de nieuwe koning hunkeren naar versterking en in ieder geval naar behoud van zijn in wezen absolute macht over de door zijn „huis" overheerste gewesten. Hij begeeft zich in allerlei persoonlijke intriges met buitenlandse vorsten om in zijn opzet te slagen. In reactie hierop, dringt de liberale oppositie verder door, ook in de Calvinistische kleine burgerij. De groeiende oppositie begeert grotere en

meer rechtstreekse invloed op de staatszaken. De pogingen tot het ontwerpen van een nieuwe grondwet, die deze meer uitgebreide invloed moet brengen, zijn niet van de lucht. Maar diezelfde burgerij wordt door de toenemende onrust, zowel in buiten- als binnenland, onder kleine burgerij en arbeiders tot „voorzichtigheid" gemaand.

Intussen blijft de economische toestand van het land ellendig. De staatskas komt er al slechter voor te staan. Alleen sterke druk op de kapitaalcrachten (gedwongen lening) kan een bankroet voorkomen (1884). Ten slotte groepeerde zich de liberale oppositie in het land om een nieuw grondwetsontwerp, door den liberalen professor Thorbecke en enige van zijn vrienden opgesteld. Om deze beweging te ondervangen, maakt de koning zijn voornemen bekend, dat hij zelf in 1847 een grondwetsherziening in de Tweede Kamer zal indienen.

De democratische stroom in het buitenland stijgt inmiddels al hoger en hoger. Die stroming wordt een revolutionaire beweging. Op verschillende plaatsen groeit ze tot opstand en revolutie, die niet nalaat, ook op het Nederlandse Hof indruk te maken, — evenwel nog niet in zulk een mate, dat ze den koning tot een werkelijke daad kan prikkelen. Maar dan breekt in Februari 1848 in Parijs de revolutie tegen de overheersende machten van grond- en geldkapitaal uit. Deze revolutie slaat over naar andere hoofdsteden van Europa. En op 13 Maart van dit jaar verklaart de Nederlandse koning, dat hij „binnen 24 uur van zeer conservatief zeer liberaal is geworden". Hij wenst in overleg met de Kamer tot een „ruime" herziening van de grondwet over te gaan. In zeer korte tijd wordt hierdoor een einde gemaakt aan het gecamoufleerde absolutisme van den koning en wordt Nederland eindelijk een constitutionele monarchie. Intussen wordt het kiezerscorps zo goed als niet uitgebreid.

De buitenlandse revolutionaire gebeurtenissen hadden voor de democratisering van de Nederlandse staat de stoot gegeven. Maar dat de koning en het Hof niet weer op de oude manier bleven treuzelen en hun belofte gestand deden, moet worden toegeschreven aan het feit, dat ook, zij het maar een klein gedeelte, van de arbeiders van Amsterdam en Den

Haag op het toneel van de strijd verschenen, terwijl de indruk van de oproerige bewegingen van 1845, hierboven geschetst, nog levend was. Op 12 en op 16 Maart van het „dolle jaar" (1848) hadden in Den Haag demonstraties plaats gevonden, die het werk waren van de weinige, zwakke arbeidersorganisaties en de enkele, in verband hiermee werkende intellectuelen. Op 24 Maart vond een demonstratie plaats op de Amsterdamse Dam, die, al had ze ook een verward karakter en al gaf zij nog geen treffend bewijs van werkelijk klassebesef, toch de hoog gestegen ontevredenheid der arbeiders en hun afkeer van de oude, reactionaire overheersingsmethoden der Nederlandse grote bourgeoisie tot uiting bracht.

Deze nog primitieve bewegingen, de vrucht van de agitatie der kleine organisaties van arbeiders en intellectuelen, met hun sterk percentage van buitenlandse arbeiders, waren een aanwijzing, dat zelfstandige arbeidersorganisatie ook in Nederland, zij het aanmerkelijk later dan in de omliggende landen, op komst was.

Spoedig na de geschetste gebeurtenissen, in 1849, ontstond te Amsterdam een vereniging van typografen, „Voorzorg en Genoegen" genaamd. De naam duidt reeds aan, welk karakter deze organisatie had, n.l. het streven der verenigde typo's om met hun uiterst karig loon door samenwerking iets meer zekerheid van bestaan en iets meer levensvreugde te winnen. Waarbij trouwens niet mag worden vergeten, dat ook onder de nieuwe grondwet de Nederlandse arbeiders nog verstoken bleven van het recht, zich als strijdende vakvereniging te organiseren.

De bewijzen van het streven naar lotsverbetering, ook door het verkrijgen van betere arbeidsvoorwaarden, namen in de komende jaren, zij het dan nog langzaam, toe. In 1853 werd, eveneens te Amsterdam, en eveneens onder de typo's, een organisatie opgericht onder de naam „Typografia", die zich ten doel stelde, aan haar leden „een menswaardig bestaan te verschaffen". Bij wettelijk verbod van vakactie kon deze organisatie natuurlijk niet openlijk voor haar bedoelingen uitkomen. En om wettelijk te kunnen blijven voortbestaan, moest ze in 1856 worden omgezet in een „ziekepot", genaamd „De Nederlandse Drukkers", welke voor de verdere ontwikkeling

van de arbeidersorganisatie in Nederland niet zonder invloed bleef.

4. Verdere ontwikkeling van het organisatiebegrip.

Inmiddels was, alweer te Amsterdam, door den koffiehuishouder E. H. Hartman, een organisatie van meer algemene strekking opgericht, n.l. de „Maatschappij tot Verbetering van de Werkende Stand”. Dit was geen organisatie van arbeiders, maar van, in hoofdzaak, kleine patroons, die middelen zochten om de nog steeds geringe vakbekwaamheid der Amsterdamse arbeiders, erfenis uit de lange periode van industrieel verval en culturele achterlijkheid van de werkers in het algemeen, tot een hoger peil te brengen. Hartman deed pogingen om naast, en in samenwerking met deze patroonsorganisatie, een „knechtenvereniging” op te richten. Maar hiertegen verzetten zich de patroons. Zij begrepen, dat arbeiders, eenmaal tot organisatie overgegaan, op loonsverhoging zouden gaan aandringen. Dit strookte volstrekt niet met de bedoelingen van de patroons, die zulk een zelfstandig optreden van arbeiders, in overeenstemming met de wet en de algemene bourgeoisbegrippen beschreven als een poging tot „orde verstoren en oproer stichten”.

Hartman verliet de door hem opgerichte patroonsorganisatie, om in Februari 1859 een „loterijvereniging” op te richten, waarvan alleen „knechten” lid mochten zijn. Het onschuldige *reglementaire* doel der vereniging was het organiseren van een arbeiders-ontwikkelingsvereniging, naar het voorbeeld van de Duitse arbeiders in Nederland en in het buitenland, om den Amsterdamsen arbeiders door lezingen inzicht te geven in de vraagstukken van sociaal-politieke aard, dus hen te helpen in de ideologische voorbereiding van de vak- en de politieke strijd.

Hartman bleef zijn pogingen tot organiseren van de Amsterdamse arbeiders voortzetten. Was eigenlijke vakactie wettelijk nog steeds onmogelijk, dan bleef nog de coöperatie, die zich reeds vroeger in België was begonnen te ontwikkelen. Hij propageerde vooral de verbruiks-coöperatie, zowel op het gebied van levensbehoeften als op dat van gereedschappen en grondstoffen.

Zijn vereniging hield openbare vergaderingen, waarin de oprichter zelf als spreker optrad en herhaaldelijk agiteerde voor een normale arbeidsdag van 8 uur, waar de toenmalige arbeidsdag van de werkende arbeiders veelal dichter bij de 12 dan de 10 uur was. De organisatie gaf ook een blaadje uit, onder redactie alweer van Hartman, die het zo goed als alleen vol schreef. Hij noemde het „het eerste openbare orgaan, voortkomende uit de boezem van de arbeidende stand". Slechts 20 nummers zagen het licht.

Deze zelfde vereniging richtte ook het eerste, uit arbeiderskringen voortgekomen verzoekschrift aan de regering — een eerste schuchtere poging tot politieke actie — waarin eerbiedig werd verzocht, dat aan dienstboden het recht zou worden toegekend om bij eventueel ontslag van hun „meesters" het verdiende loon te mogen opvorderen!

Ongetwijfeld heeft, naast de buitenlandse invloeden en de herinneringen aan de jaren '40, die in Hartmans pogingen duidelijk zichtbaar zijn, ook de algemene Europese opbloei, die na het revolutiejaar 1848 intrad, tot ongeveer 1857 duurde en ook Nederland niet onaangeroerd liet, op kleine kringen van de Nederlandse arbeiders ingewerkt. Onder deze omstandigheden moest de lust tot organisatie onder de vakarbeiders der grote steden, met hun uiterst lage lonen en onbepaalde arbeidstijd, wakker worden. Zo bij de Amsterdamse timmerlieden, die in 1861 hun bekende organisatie „Concordia Inter Nos" (Onderlinge Eendracht) oprichtten. Het herstel van handel en verkeer in de Nederlandse havens had hierheen een groot aantal arbeiders uit de provincie getrokken, werkers, die minder gedemoraliseerd waren dan de ingeboren stedelijke arbeiders, nu de bouw van gehele wijken van arbeiderswoningen noodzakelijk was geworden. De timmerliedenvereniging nam snel in ledental toe. Op de timmerlui volgden de sigarenmakers, de meubelmakers, de lithografen.

5. Pauperisme in Nederland omstreeks het midden der XIXde eeuw.

Eerst in de tweede helft der XIXde eeuw *begint* voor de Nederlandse arbeidersklasse de verlossing uit het langdurige

tijdperk van chronische werkloosheid en erfelijk pauperisme. Eerst na 1850 begint voor de massa van paupers een geleidelijke opslorping in een langzaam zich uitbreidende industrie. In de eerste helft van de XIXde eeuw is het gemiddelde sterftecijfer (dus van de best en de slechtst gesitueerde lagen der bevolking dooreengenomen) nog tussen de 30 en 50 per duizend per jaar. Tussen 1850 en 1875 daalt het langzaam tot 25J4 — °P zichzelf nog een hoog getal.

Het aantal der bedeelden („huiszittende*1 en „diaconie"- armen) is nog altijd schrikbarend hoog. Het schommelt tussen 86,7 per 1000 inwoners in het beste jaar (1822) en 155 per 1000 in het hongerjaar 1847. Tussen de jaren 1840 en 1850 neemt het voortdurend toe. Het aantal armlastigen wordt in die tijd geschat op een getal tussen 500.000 en 600.000, tussen een zesde en een vijfde van de toenmalige bevolking! Te Leiden werden in 1846 van de 38.000 inwoners er 16.000 geheel of gedeeltelijk door liefdadigheid onderhouden. De ergste toestanden heersen in de provincie Noord-Holland; dan volgen Zuid-Holland, Zeeland en Utrecht, d.w.z. in de provincies, waarin zich in het verleden het voor-industriële kapitalisme het sterkst had ontwikkeld. Het gunstigst was de toestand in de meest agrarische provincies: Drente en Overijsel.

Deze pauperbevolking was lichamelijk zó ten onder geraakt, dat zij voor zwaar werk, b.v. bij de boeren rondom Leiden, waar voor slootgraven 60 cents per dag werd betaald, geheel ongeschikt bleek. De vakbekwaamheid was zó gering geworden, dat, toen er opleving kwam, vakarbeiders uit het buitenland moesten worden ingevoerd.

Voor de inheemse arbeiders bleef het loon uitermate laag. Het werd nog verminderd door de, vooral op de eerste levensbenodigdheden drukkende zware belastingen en accijnzen. In de hongerejaren was op het platteland het minimumloon gedaald tot in de buurt van 15 cents per dag!

Daar na 1848 de prijzen der levensbenodigdheden stegen, als gevolg van de uitvoer van inheemse producten naar het industriële Engeland en van de waardevermindering van het geld (gevolg van de goud-productie in Californië), bleef, niettegenstaande de werkverruiming, het levenspeil der werkende massa op eenzelfde laag peil.

Deze massa wordt beschreven als volslagen apathisch en onverschillig. De vissers van Scheveningen waren geworden tot een „volk van bedelende halve wilden“*. In de Vechtstreek, door de toenmalige renteniers uitverkoren als ideale woonstreek, was het loon voor volslagen arbeiders 4 tot 5 gulden per week. Elders in de provincie Utrecht was het dagloon 50 cents. Van de arbeidersmassa in de provincie Friesland wordt gezegd, dat ze voor de hooibouw te zwak was geworden, en dat door een gezin van vier werkende personen in totaal geen hoger dagloon dan 80 cents kon worden bereikt, — voor een werkdag, die begon bij lamplicht en duurde tot zonsondergang.

Het voedsel der arbeiders bestaat uit aardappels, vervolgens brood, maar dan veelal uit aardappelmeel gebakken; elders duivenbonen. In Zeeland wonen talrijke gezinnen in leemwoningen. In de Oostelijke provincies vinden we vele huttenkolonies op onbebouwde heidevelden, soms enige honderden personen sterk. In de buurt van de papierfabrieken van Heerde en Wapenveld op de Veluwe, werken zij in die fabriekjes voor 40 tot 50 cents per dag. Van die hutbewoners wordt gezegd, dat zij het beter hadden dan „de geringe man in de steden“.

Nog in 1859 woonden te Amsterdam 23.635 mensen in kelderwoningen, waarin in de meeste gevallen kunstlicht de gehele dag nodig was. Het aantal van die kelderwoningen werd geschat op een vierde van alle arbeiderswoningen in een stad van toentertijd 263.000 inwoners. De verhouding van het sterftecijfer van kelderkinderen tot kinderen in de bovenverdiepingen (kinderen van 1 tot 5 jaar) is van 15 tot 9.

Multatuli geeft als inkomen van Klaas Ris, een arbeider in een Amsterdamse zaagmolen, een bedrag van 6 gulden per week, met vrij wonen. Deze Klaas Ris, lid van de Iste Internationale, verkeerde in bijzonder gunstige omstandigheden! Voor 1869 wordt als weekloon van een volslagen timmergezel te Utrecht een bedrag van 6 gulden opgegeven, in bijzonder gunstige gevallen. Alleen aan huur, aardappelen en brood moest het gezin van zulk een arbeider *f* 4.65 per week uitgeven.

Te Hilversum waren 2700 arbeiders werkzaam in het tex

tielbedrijf (het weven van koeharen tapijten), mannen, vrouwen en kinderen, meestal in huisindustrie. De best betaalde gezinnen verdienden, bij een arbeidsdag van 15 uur, *f* 7.65 p. week. In de textielindustrie te Leiden duurde de arbeidsdag zelfs 17 uur. Een gezin van spinners, bestaande uit vijf personen verdient hier *f* 4.38 per week, waarvan nog de kosten van door den patroon geleverd licht en materiaal af moeten. Hierbij komt gedwongen winkelnring, waarbij de prijzen voor levensmiddelen 10 tot 15 %, voor manufacturen 40 % hoger zijn dan elders. De gemiddelde levensduur van de Hil- versumse tapijtwevers wordt berekend op 15J/£ jaar, tegen 32 jaar voor een Hilversumsen „burger”, en 50 jaar voor een boer in die streek.

Vaste arbeiders in de landbouw in de provincie Utrecht verdienen per week, in 1869, nog niet meer dan *f* 3.50 in de zomer en *f* 2.90 in de winter. Hier waren in de laatste 50 jaar de prijzen voor levensmiddelen verdubbeld en de huren gestegen met 50%.

Elke wettelijke bescherming van de werkende jeugd ontbreekt. Kinderexploitatie neemt de meest wanstaltige vormen aan. De weeshuizen en dergelijke instellingen van weldadigheid leveren jeugdige arbeidskrachten in de ruimste mate. Een minister van binnenlandse zaken vermeldt met grote waardering een regeling, zoals te Feijenoord bestond. Hier werden kinderen uit de „godshuizen” van hun 6de tot hun 14de jaar „geleverd” tegen een vergoeding van 50 gulden per kind. Zij werden dan op kosten van de kopende ondernemingen tot hun 20ste jaar verpleegd en kregen dan nog een beloning „tot 15 stuivers per week toe”. De regering wenste zulke menslievendheid aan te moedigen, officieel: tot wering van de bedelarij. In 1869 blijkt deze toestand nog onveranderd te zijn. In Twente belast zich de Nederlandse Handelmaatschappij hiermee. Op het platteland gaat het nog gemoedelijker toe. Hier worden wezen aan de meestbiedenden bij openbare aanbesteding geleverd.

Het onderwijs voor de armen is nog altoos een liefhebberij voor de philanthropische burgerij. De dames en heren zijn van oordeel, dat het intussen niet verstandig is, de pauper- kinderen „te beladen met een pak van kundigheden, met

moeite vergaard en ras vergeten, en hen daardoor wijsneuzig, onberaden, vrijpostig te maken."

In 1867, na 20 jaren van liberaal bewind, liepen er in Nederland nog 150.000 kinderen zonder enig onderricht rond.

6. De gevolgen van lichamelijke en geestelijke ontarding.

Zó was het stedelijke proletariaat, vooral in de centra der bevolking. De „stedelijke lotelingen", zegt een conservatief onderzoeker, „schijnen kinderen, terwijl zij krachtige jongelingen behoren te zijn". Tegen 1870 wordt in een bijeenkomst van fabrikanten geklaagd, „dat de meeste arbeiders zelfs onbekwaam voor sjouwen zijn". Een ander burgerlijk onderzoeker geeft als karakteristieke kenmerken van den Nederlandsen proletariër: „slapheid van handen, traagheid in het arbeiden en een onverschilligheid, die alle vermogens ondermijnt". In een officieel rapport van Engelse fabrikanten, die in 1868 Nederland bereisden op zoek naar werkkrachten voor hun fabrieken, worden de Nederlandse arbeiders beschreven als

„grote jenever drinkers, slecht gevoed, zwak van gestel, totaal onkundig en verwonderlijk onhandig in het behandelen van alle gereedschap, waarmee zij van de jeugd af niet gewend waren"; en verder: „ongeveer de slechtst onderwezenen en opgeleiden van geheel West- Europa, traag en loom, als de waters, die kruipen door hun polders".

Zo donker is de toestand, als in de tweede helft van de XIXde eeuw Nederland eindelijk deel begint te nemen aan de industriële opbloei van West-Europa, handel en verkeer toenemen, industrieën worden opgericht, al is het veelal nog in eng verband met landbouw, als kleinbedrijf en huis-industrie, om eerst na 1860 de weg der ontwikkeling naar grote industrie in te slaan. Is het wonder, dat de eerste pogingen tot organiseren van het stedelijk proletariaat zulk een langzaam verloop hebben en eerst enige, zij het ook geringe betekenis krijgen, als de invloed van het socialisme in

het buitenland, en vooral die van de Iste Internationale, begint door te werken? Dat ze verder, in overeenstemming met het ontbreken van grote bedrijven, eigenlijk alleen maar kleine kringen omvatten zodat van de massa-organisatie en van massa-actie nog geen sprake kan zijn?

We hebben reeds gewezen op de werkzaamheid van buitenlandse arbeiders in Nederland en op de zijdelingse aanraking, die de door hen gestichte organisaties kregen met de grondleggers van het wetenschappelijke communisme, met M a r x en Engels, toen deze mannen zich actief bezig hielden met organisatie en actie van de Communistenbond. Als organisaties waren deze pogingen weer spoedig verdwenen. Maar de personen, die ze samenstelden, bleven, en bleven werkzaam. Als zich dan in Nederland en in het bijzonder te Amsterdam, weer een begin van arbeidersbeweging begint te vormen, als gevolg van het optreden van mannen als Hartman, — schuchter, op kleine schaal, — zal het toch ook niet lang meer duren of de arbeiders, die op een of andere wijze aanraking hebben gehad met de bewegingen der buitenlandse utopisten en democraten, gaan zich aangetrokken gevoelen tot de beroemde klasse-organisatie, die onder de invloed van Marx en Engels wordt opgericht: de *Eerste Internationale*, waarvan de Amsterdamse houtbewerker Klaas Ris, hierboven reeds genoemd, de kleermaker H. G e r h a r d, de uit België geïmmigreerde M i c h o n e.a. de wegbereiders in Nederland zijn.

Ris, Gerhard e.a. trachten vakverenigingen op te richten; intussen zijn zulke organisaties nog door de wet verboden. Zij moeten de weg volgen, die Hartman aan zijn voorgangers in de jaren '40 heeft ontleend. Zij propageren de denkbeelden van Franse en andere utopisten. Als ten slotte de Iste Internationale bij hun zwakke pogingen aanknoopt, gaan zij over tot het stichten van een Nederlandse sectie van de Internationale, welke bestaat uit enkele van zulke gecamoufleerde vakorganisaies, zoals die van de kleermakers en van de smeden.

Het door Hartman opgerichte, maar weer te gronde ge- gane weekblaadje „De Werkman" werd weer, in vergroot formaat, in het leven geroepen, en werd het orgaan der ver

schillende vakorganisaties, waarin ijverig propaganda werd gemaakt voor de beginselen der Internationale. Later kreeg haar Nederlandse sectie een eigen orgaan, onder redactie van Mr. Westerman, en, na diens dood, van Dr. G ü n s t, die ook met Multatuli in nauwe, vriendschappelijke betrekking stond. Toen naar het inzicht van vele lezers en medewerkers Dr. Gunst te „gematigd" werd, richtte een Belgisch journalist, Monterossi, meer bekend onder zijn schrijversnaam Charles Rodenbach, een nieuw orgaan op: „De Vrijheid", dat op 12 Maart 1871 te Den Haag voor het eerst het licht zag.

De Nederlandse sectie van de Internationale nam in haar eerste algemene vergadering de naam aan van „Nederlands Werklieden Verbond". Ze bestond toen uit enige vakverenigingen en enkele „algemene" arbeidersverenigingen.

7. De Nederlandse burgerij ontdekt de sociale kwestie.

De eerste opbloei der Nederlandse industrie en het begin van ontwikkeling van een Nederlandse arbeidersbeweging, meer nog deze ontwikkeling in het buitenland en het gerucht, dat de Iste Internationale overall maakt, mist ook zijn invloed niet in verschillende kringen der burgerij. De heerschappij van de liberale staathuishoudkunde na 1848 sluit in, dat de liberale burgerij en de regering, die haar vertegenwoordigt, weinig of geen aandacht schenkt aan het lot der arbeidersklasse. Zij zien de ellende, de lichamelijke en zedelijke ontaarding, en ze ondervinden die als een last. De staat mag er zich evenwel niet mee bemoeien, althans: zo weinig mogelijk.

Eerst als de arbeidersklasse in plaats van duldend te lijden, zich begint op te maken om aan haar noden algemene bekendheid te geven en zich te organiseren en — o, heel schuchter nog — eisen te stellen, wordt in de kringen der liberale burgerij, reeds zo scherp en vinnig aangevallen door Multatuli, de overtuiging geboren, dat er een „sociale kwestie" bestaat, dat die moet worden onderzocht en dat men, vooral, aan de zich organiserende arbeiders leiding moet geven. Te Amsterdam bestaan immers in 1870 reeds 140 vakverenigingen, ofschoon alle klein en machteloos. Enkele

zijn aangesloten bij de Iste Internationale; in de meerderheid woekert het besef van afhankelijkheid van de „betere standen" nog voort. In Rotterdam doet zich hetzelfde verschijnsel voor.

In October 1870 vindt te Utrecht een conferentie plaats ter bespreking van de sociale kwestie. Ook de socialist H. G e r h a r d neemt er aan deel. De liberale heren zien de noodzakelijkheid aan hun kant, dat zij de ontwakende arbeiders niet aan zich zelf en aan de invloeden der socialisten mogen overlaten. Daarom stichten zij, in October 1871, „om het volk achter de kiezers" onder hun leiding te houden, uit een aantal reeds bestaande vakverenigingen en als bijwagen van de liberale partij, het „Algemeen Nederlands Werkliedenverbond". Onder leiding van den liberalen ambachtsman B. H. H e l d t, en aanknopend bij de ingeboren deemoedigheid tegenover de „heren", neemt deze organisatie een, voor die tijd en verhoudingen, hoge vlucht.

Terwijl de liberale heren zich opmaakten om de ontwakende arbeiders onder hun hoede en „het volk achter de kiezers" op sleeptouw te nemen, bleven ook hun politieke tegenstanders, de anti-revolutionairen, niet achter. Onder leiding van den calvinistischen ambachtsman Kater hadden zij reeds een paar maanden eerder de christelijke tegenhanger van het Alg. Ned. Werkliedenverbond, n.l. „Patrimonium" opgericht.

Nauwelijks hebben de Nederlandse arbeiders hun eerste schrede op de weg naar zelfstandige klasse-organisatie gezet, of reeds begint, onder rechtstreekse bemoeiingen der bourgeoisie, de sectarische verbrokkeling! Hierbij richten zich de socialisten in de eerste plaats en met de grootste scherppte tegen de liberale sectariërs zodat de eerste jaren de arbeidersbeweging worden gevuld met felle polemieken tussen Gerhard en Heldt. Gerhard voert het woord namens het ontwakende, zich langzaam van de geestelijke heerschappij der liberale bourgeoisie losmakende arbeiders, — in het bijzonder die arbeiders, die het minst door de verbeterde tijdsomstandigheden werden gebaat en die het meest van seizoens- en crisiswerkloosheid hadden te lijden, — die oor hadden voor het prediken van een nieuwe maatschappij.

zonder uitbuiting en ellende, en die dus het eerst wilden luisteren naar propagandisten als G e r h a r d, die de bestaande maatschappelijke orde het felst en het hardnekkigst aanvallen. H e l d t is de vertegenwoordiger van de „gezetten" arbeiders, nog ten nauwste samenhangend met de kleine burgerij, de ambachtslieden. Kater en zijn organisatie „Patrimonium" vatten een deel der calvinistische kleine burgers en calvinistisch denkende arbeiders samen, die wars zijn van elk ingrijpen door de regering en haar organen in het economische leven der kleine burgers en hun verhoudingen tot hun gezellen.

8. De ondergang der Iste Internationale.

In de week tussen 2 en 9 September 1872 vond in Den Haag het laatste Congres der Iste Internationale plaats. In de voorafgaande jaren hadden de organisaties, aangesloten bij de Nederlandse en Belgische secties, enige malen gecongresseerd. Het waren in hoofdzaak bijeenkomsten om de wegen te vinden, waarlangs tot grotere uitbreiding van de Internationale in Nederland kon worden gekomen. Doch nog steeds was de invloed der Nederlandse bourgeoisie zo sterk, dat tal van arbeidersorganisaties, en wel het meest te Rotterdam, zich geheel en al eng-nationalistisch gingen ontwikkelen. Namen zij toch nog aan de internationale congressen deel, dan was het om feitelijk de Internationale te bestrijden en het nationale standpunt te onderstrepen.

Onder deze omstandigheden vond de Parijse Commune van 1871 in ons land onder de arbeiders weinig weerklank. En indien ze nog enige invloed uitoefende, dan was het in ongunstige zin: de strekking naar nationale afsluiting werd er door versterkt. De strijd in de rijen der Internationale tussen de communisten, geleid en geschoold door M a r x en Engels, en de anarchisten, zich scharend om B a k o e n i n , — deze geweldige worsteling tussen het proletarisch en het klein-burgerlijk socialisme, — ging over de hoofden van de Nederlandse arbeiders heen. Als op het laatste Congres (Den Haag) deze strijd tot een voorlopig einde wordt gebracht en de Internationale, door verplaatsing van haar zetel naar

Noord-Amerika, feitelijk wordt gelijkwideerd, kan er in Nederland ten hoogste van vage sympathieën met de een of andere richting worden gesproken. (G e r h a r d gaf blijk van enige, maar vrij passieve sympathie voor Bakoenin; Domela Nieuwenhuis stond aan de zijde van M a r x).

Met de Internationale verdwijnt ook haar Nederlandse sectie. In de volgende jaren worden nog enige pogingen gedaan om in Nederland en België tot de oprichting van een „democratische" organisatie te komen, maar deze brengt het niet verder dan tot een begin, en brokkelt spoedig weer af.

Het nationale Werkliedenverbond, waarin in de eerste plaats de „gezeten" werklieden zijn georganiseerd, met een volkomen kleinburgerlijke mentaliteit, leunend tegen het liberale gedeelte der Nederlandse bourgeoisie, vond zijn weg voor verdere ontwikkeling vrij.

III.

Naar de verovering van het proletarisch klasse-besef.

(1872—1887).

1. Arbeiders en burgerlijke oppositie.

Reeds bij de wieg van de Nederlandse arbeidersbeweging staat de grote tegenstelling: — zelfstandige klassepolitiek, met als doel de revolutionaire machtsverovering en: samenwerking met de bourgeoisie ter verkrijging van kleine hervormingen en verbeteringen. De eerste richting wordt aanvankelijk gedragen door arbeiders en intellectuelen, die in het buitenland met de socialistische stelsels en de bewegingen van allerlei utopisten hebben kennis gemaakt of aan de strijd der bourgeoisie tegen de resten der feodale overheersing hebben deelgenomen. De tweede richting ontwikkelt zich uit de laag der gezeten Nederlandse arbeiders met hun oude verbondenheid aan de burgerlijke klassen, gekweekt door de eeuwen van stilstand der economische ontwikkeling en gemis aan politiek besef.

De zeer langzame ontwikkeling van de grote industrie, de nog lange tijd bestaande afsluiting van het land naar het Oosten toe (gemis aan spoorwegen) en de nog altoos zeer geringe ontwikkeling der Nederlandse arbeiders in het algemeen, hun uiterst lage lonen, hun laag levenspeil, bevorderen ook de afsluiting van de Nederlandse arbeidersbeweging van die in andere landen. Er is een begin van vakorganisatie, maar steunend op het kleinbedrijf. Er is een begin van coöperatie, maar uiterst aarzelend en telkens weer ten onder gaand. Er is nog maar een eerste begin van politiek ontwa

ken, bij absoluut gebrek aan politieke rechten; het kiesrecht sluit niet alleen de massa der arbeiders, maar zelfs van de kleine burgerij en een belangrijk deel der intellectuele bourgeoisie uit.

Dit alles werkt ook in de beginnende arbeidersbeweging in de richting van zelfgenoegzame nationale afsluiting. De geringe resten, die van de Iste Internationale zijn overgebleven, vertegenwoordigd in enkele personen, bieden hiertegen slechts een zwak tegenwicht.

De Nederlandse grote bourgeoisie heerst nog oppermachtig. Het uiterst beperkte kiesrecht sluit elke invloed der arbeidersklasse op de wetgeving uit. De organisatie der arbeiders in het algemeen is nog zó zwak, dat ook van vakactie door middel van werkstaking geen heil wordt verwacht. Wat er aan arbeidersbeweging is en zich, alweer: uiterst langzaam ontwikkelt, stelt zich in de eerste plaats ten doel, door vereniging en culturele actie de morele en maatschappelijke toestand van de „arbeidersstand” te verhogen, d.w.z. van de bourgeoisie de erkenning te verwerven, dat ook arbeiders mensen en leden der maatschappij zijn, en verder b.v. door onderlinge samenwerking, waardoor het aanschaffen van levensbenodigdheden goedkoper wordt gemaakt, hun levenspeil te verhogen. Dwingen tot loonsverhoging en verkorting van de arbeidstijd lijkt onmogelijk, en dit leidt weer tot het aanvaarden van het, door M a r x al vroeger in de kring van de Generale Raad der Iste Internationale uitvoerig bestreden, liberaal-burgerlijke beginsel, dat loonsverhoging alleen maar de waren duurder kan maken en voor de arbeiders van geen waarde is. *)

Geen loonsverhoging moet, volgens deze theorie, het doei zijn, maar een trachten om door verstandig huishouden met het ontvangen loon meer te kunnen kopen.

Van een streven om de arbeiders als *klasse* te organiseren en strijdbaar te maken, is onder deze omstandigheden weinig

*) Zie de eerste hoofdstukken van de bestrijding van deze theorie in de voordracht van M a r x, in het Nederlands uitgegeven door de uitgeverij „Pegasus”, Amsterdam, onder de titel: „boon, Prijs en Winst”. (Marx. Bibliotheek nr. 10).

sprake. Integendeel wordt het streven: zo breed mogelijke samenwerking te vinden met de „goedgezinde" vertegenwoordigers der burgerij. De weinigen, die de Nederlandse arbeiders tot klassebesef trachten op te voeden, staan als tegenover een blinde muur. De enige weg, die voor hen open staat, is: aantonen, dat de heersende bourgeoisie niet gezind is, en geestelijk te bekrompen, om de toestand der arbeiders te verbeteren. Hierbij wordt de meeste nadruk gelegd op de corruptie, welke in de onbepert heersende grote bourgeoisie is binnengedrongen, op haar wanbeleid, haar onkunde, haar brutale klassebevoorrechtiging, — een en ander een overblijfsel uit het verleden van deze grote bourgeoisie, toen zij nog als stedelijke regentenklasse de bevolking naar hartelust kon plunderen en brandschatten, — maar ook van de zwakte van de bourgeoisie als geheel, die door de langzame ontwikkeling van de nieuwe industrie in haar politieke ontwikkeling werd belemmerd en nog de kracht miste om aan al de gevolgen van de klikheerschappij der grote bourgeoisie een einde te maken.

De solidariteit van de Nederlandse monarchie en van de officiële kerk met deze grootburgerlijke klik maakt het natuurlijk, dat de taaie actie der revolutionaire socialisten, hun agitatie tot opwekking van het klassebesef der arbeiders, zich voordoet als strijd tegen „troon, beurs en altaar". Hierbij kan het niet uitblijven, dat, zolang ook een deel der Nederlandse bourgeoisie strijd voert tegen haar grootburgerlijke vleugel, en zolang de socialistische agitatie nog zulk een uitsluitend negatief karakter draagt, de meest strijdvaardige delen van de oppositionele bourgeoisie en de vertegenwoordigers der arbeidersklasse elkaar dikwijls op één platform ontmoeten. Dit geldt in de eerste plaats voor de „Dageraad"-beweging, de verdedigers van burgerlijk atheïsme en vrije gedachte, die reeds in de personen van enkele van haar voorgangers (ook met M u l l e r verbonden) in nauw contact hadden gestaan met de oprichters van de Nederlandse sectie der Iste Internationale. Hetzelfde geldt later voor de bevorderaars van het burgerlijk feminisme, met name in de persoon van Mevr. W. D r u c k e r.

2. De komst van een Duizendjarig Rijk.

In wezen tracht dus de eerste zelfstandige arbeidersbeweging de taak te volbrengen, die de Nederlandse bourgeoisie als geheel slechts ten dele had vervuld. Ze is vóór alles negatief: anti-kapitalistisch, anti-monarchaal, anti-religieus, anti-militaristisch. Ze heeft slechts een vaag denkbeeld van de ontwikkeling der maatschappij naar het socialisme. Wat haar aanhangers hiervan menen te weten is in de eerste plaats, dat in een socialistische maatschappij alle wantoestanden, die nu bestaan, zullen zijn verdwenen, — dat na afrekening met de heersende machten de arbeiders de maatschappij zullen beheersen — dat er dan een ideale maatschappij zal zijn, welke in alle opzichten het tegendeel is van de wereld, waarin zij moeten leven, met haar ellende, haar onderdrukking, haar wanorde, haar bederf. Die toekomstmaatschappij wordt, vooral als economische crisissen de ellende doen vermeerderen, als een nieuw *duizendjarig rijk*; en als de revolutionaire beweging hogere golven gaat slaan, worden deze *eschatologische**) verwachtingen nog sterker gespannen en rukt in de verbeelding de socialistische toekomst al dichter bij.

De propaganda- en agitatie-bijeenkomsten der socialisten dragen dit karakter ten volle. Zij daveren van massazang. De redevoeringen en gesprekken zijn uiterst rhetorisch, vol vertrouwen in de nabijheid van de grote dag der afrekening, van de grote omwenteling. De socialistische agitators hebben slechts één snaar op hun speeltuig: de afschaffing van het privaatsbezit, al vinden in kleinere bijeenkomsten nog uitvoerige discussies plaats over wat eigenlijk de aard is van dit privaatsbezit, en door welke eigendomsvormen het moet worden vervangen.

Hoe meer de socialistische beweging om zich heen grijpt, onder de inwerking van op elkaar volgende crisissen en depressies, des te sterker wordt het eschatologisch karakter; des te sterker ook, bij afwezigheid van elke rechtstreekse invloed op de wetgeving, het geloof in de nabijheid van de „so-

i) Eschatologie — geloof in de komst van een „Duizendjarig Rijk” in de nabije toekomst.

ciale revolutie" en de geringschatting van alle maatregelen voor hervorming.

Het merendeel der agitatoren, grotendeels voortkomend uit het proletariaat, draagt dit karakter. Theoretisch inzicht ontbreekt geheel. Vergeleken met den „ouden G e r h a r d", is er sterke achteruitgang. Zelfs Domela Nieuwenhuis, die zich in de periode, die hier wordt gekenschetst, nog graag als leerling van Marx wil laten gelden, maar zijn ontwikkeling van belijdend christen tot socialist hoofdzakelijk heeft gevoed met de lectuur van de geschriften der oude utopisten, met name Charles F o u r i e r, geeft weinig blijk van gedegen theoretische kennis. Hij tracht leiding te vinden bij M a r x zelf, na diens dood bij Engel s, aan wie hij zijn moeilijkheden en bezwaren een tijdlang in brieven voorlegt.*)

Intussen krijgt de Nederlandse arbeidersklasse allengs een nieuw gezicht. Met de, zij het ook langzame groei van de kapitalistische industrie wordt ook het soortelijk gewicht van het oude, uit paupers en bedeeden of daaruit rechtstreeks voortkomende proletariaat minder. Er groeit in de steden een nieuw proletariaat, voor een belangrijk gedeelte afkomstig van het platteland en de kleine provinciale stadjes. Dit nieuwe proletariaat stelt aan de agitatie der socialisten nieuwe eisen. De propagandisten zijn verplicht, naast hun negatieve agitatie, ook propaganda te maken voor directe lotsverbetering, — naast hun eschatologische retoriek ook plaats in te ruimen voor het bepleiten van sociale hervormingen. Doch zó gering is zelfs bij Domela Nieuwenhuis het inzicht in de betekenis en de waarde van sociale hervormin

*) De correspondentie tussen Marx, Engels en Domela Nieuwenhuis is gepubliceerd in het maandblad „Kommunisme", 1935, blz. 241 e.v., en in „Politiek en Cultuur", 1937, blz. 92 e.v.); zelfs „bewerkte" Domela Nieuwenhuis de inleidende hoofdstukken van Marx' „Het Kapitaal" in een brochure: „Kapitaal en Arbeid", een bewerking, waarvan Marx met belangstelling kennis nam, zonder er evenwel nader op in te gaan, doch die in de eerste jaargang van „De Nieuwe Tijd", sociaal-democratisch maandschrift (1896, blz. 125 e.v.) door J. van Mee den (J. Saks) scherp werd gecritiseerd en als ernstig marxistisch geschrift „ter zijde geschoven".

gen, dat hij uit de opeenhoping van zulke veranderingen de komst van het socialisme verwacht en voorspelt, — zoals trouwens ook het geval was met zijn voorganger in de agitatie, H. G e r h a r d. Wanneer weer de eschatologische verwachtingen sterker worden, bij het verergeren van de gevolgen van crisis en depressie, komen ten slotte sociale revolutie en hervormingen *tegenover elkaar* te staan. De hervormingen worden „lapmiddelen" genoemd, niet waard, dat de arbeiders zich daarvoor inspannen.

De hier geschetste agitatie wordt belichaamd in de S o c i aal-Democratische Bond, die zich uit de revolutionaire oppositie tegen het Alg. Ned. Werkliedenverbond ontwikkelde, en waarvan we nu de ontwikkeling nader moeten volgen.

3. Het „Algemeen Nederlands Werkliedenverbond".

Dit Verbond had zijn voorloper in de „Bestuurdersbond", die in 1870, in oppositie tegen de Internationale, was opgericht. Na een congres tegen het einde van dit jaar van afgevaardigden van Nederlandse werkliedenverenigingen, waarin deze oppositie reeds duidelijk uitkwam, hadden zich een aantal, tegen de Internationale gestemde vakverenigingen in October 1871 samengesloten tot een nieuw, het „Algemeen" Nederlands Werkliedenverbond, nadat reeds in Augustus „Patrimonium" was opgericht. Beide organisaties waren niets anders dan agenturen in de arbeidersklasse van de liberale en calvinistische bourgeoisie.

Van de twee is het liberale verbond, onder leiding van H e l d t, nog lange tijd de sterkste. Het vertegenwoordigt de best gesitueerde kringen der arbeiders, die het naast staan aan het zelfstandige ambacht. Het sluit zich het nauwst aan bij die kringen der bourgeoisie, die nog steeds van directe invloed van de regering zijn verstoken, in hoofdzaak dus de vooruitstrevende bourgeoisie, die belangstelling heeft voor het lot van de arbeidersstand" en deze steunt bij het tot stand komen van allerlei sociale instellingen, welke de plaats moeten innemen van de vroegere neerbuigende instellingen van liefdadigheid en armenbedéling. Deze kring der bour

geoisie is in haar sociale opvattingen beïnvloed door geschriften van mannen „met dubbele namen/' afstammelingen van oude regentenfamilies en de oude adel, als J. de Bosch K e m p e r, De Jong van Beek en Donk e.a., die de verwoestingen, welke het industriële kapitalisme in het buitenland, maar ook reeds in Nederland, onder de werkers aanricht, onderzoeken en analyseren. Hun aandacht is evenwel in de eerste plaats gericht op de verschijnselen van het ingekankerde pauperisme; zij beschrijven „de armoede in Nederland", en staan kritisch tegenover de klasse, die dit pauperisme laat voortwoekeren en door haar kliekpolitiek en liberale staathuishoudkunde de ontwikkeling van de moderne industrie belemmert.

De oppositionele bourgeoisie zoekt in de eerste plaats uitbreiding van het kiesrecht om de alleenheerschappij van de grote bourgeoisie te breken. Zij staat wel sympathiek tegenover de „gezetten" werklieden, die hun best doen om uit eigen kracht, met steun van de „goedwillende" burgerij, hun maatschappelijke positie te verbeteren. Zij vindt daarbij ook wel passieve steun bij de handelsbourgeoisie der grote havens, wier winsten in hoofdzaak worden behaald uit de exploitatie van de koloniën en die daarom nog geen reden zien om zich te keren tegen het havenproletariaat, dat nog bezig is, zich te vormen,voor het merendeel gerecruteerd wordt uit de bevolking van het platteland, en nog geen enkel blijk van verzet geeft.

Dit streven naar uitbreiding van politieke macht bij de, nog niet stemgerechtigde delen der bourgeoisie, kleine burgerij en gezeten werklieden neemt de vorm aan van de eerste kies- rechtbeweging.

4. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Bond.

Het Alg. Ned. Werkliedenverbond was een Centrale van vakorganisaties. In deze verenigingen, in de regel van geringe omvang, bevonden zich ook socialisten. Er waren ook socialisten, die geen deel uitmaakten of konden maken van een vakvereniging en toch invloed wilden uitoefenen op de ontwikkeling van het A.N.W.V. Deze richtten te Amsterdam, on

geveer 30 in getal, een „gemengde" vereniging op, waartoe ook niet vakarbeiders behoorden, die toch aansluiting bij het Verbond zochten. Onder hen vinden we H. Gerhard, Klaas Ris, en vele anderen, die voor een deel reeds aangesloten waren geweest bij de Iste Internationale, of anders afkomstig waren uit de „Dageraad"-beweging.

De Internationale had haar steunpunten in Nederland door de invloed van Belgische communisten gevonden. De socialisten van de nu volgende periode stonden meer onder Duitse invloed. De Duitse sociaal-democratische beweging trok hier sterk de aandacht. De vereniging van de twee gescheiden en elkaar bestrijdende groepen der Duitse socialisten: de „Eisenacher" en de „Lassaleanen", in 1875, op het door Marx en door Engels zo scherp gecritiseerde „Program van Gotha"*, had de socialistische beweging aanmerkelijk opgestuwd, en wel zozeer, dat de toenmalige Duitse Rijkskanselier Von Bismarck op 21 Oct. 1878, met behulp van een paar geprovoceerde moordaanslagen, zijn „socialistenwet" aangenomen kreeg.

Dit verbod van de Duitse Socialistische Partij en de hieruit ontstane vervolgingen hadden in den beginne wel een ongunstige invloed op de vooruitgang van de partij, doch konden haar groei toch niet stuiten. De heldhaftige strijd van de Duitse arbeiders tegen elke vorm van vervolging en onderdrukking dwong ook in Nederland bij velen eerbied af en was mede aanleiding tot een drang onder de hier bestaande socialisten om tot een sociaal-democratische organisatie naar Duits voorbeeld te geraken. Op 7 juli 1878 werd dan ook tot de stichting van bovengenoemde „gemengde vereniging" overgegaan.

De nieuwe vereniging zocht onmiddellijk aansluiting bij het A.N.W.V. Het verbond telde in 1877 reeds ongeveer 5000 leden. Velen van die leden stonden reeds onder de invloed van de Duitse socialisten (met name de „Lassaleanen") evenals de leden van de „gemengde vereniging." Dit blijkt wel uit de beginselverklaring van de spoedig op te richten Soc. Dem.

*) Zie het gelijknamige geschrift van Marx, in Nederlandse vertaling bij de uitgeverij „Pegasus" verschenen als nr. 13 van de „Marx. Bibliotheek".

Bond, waarin de Lasaleaanse stelling was opgenomen: „De bevrijding van de arbeid moet het werk van de arbeidersklasse zijn, *tegenover welke alle andere klassen slechts één reactionaire massa zijn*”. Zo onjuist als de tweede helft van deze uitspraak is, zo duidelijk wordt daarmee toch het klasse- karakter van de Nederlandse socialisten uitgedrukt. H e l d t, de liberale leider van het A.N.W.V., stelde daartegenover zijn inzicht: „Wat wij beogen, trachten wij te verkrijgen *in overleg en samenwerking met de bezittenden*, of althans met hen, die gerekend worden te behoren tot wat men in het algemeen de bourgeoisie noemt”.

Geen wonder dus, dat H e l d t zich beslist tegen de aansluiting van de nieuwe vereniging bij het A. N. W. V. kantte. Het gevolg was, dat deze zich afzonderlijk, als sociaal-demo- cratische vereniging, moest constitueren. Spoedig daarop, op 7 Sept. 1879, sprak Domela Nieuwenhuis te Den Haag over het onderwerp: „Wat is sociaal-democratie?”, met het gevolg, dat ook hier een soc.-dem. vereniging werd opgericht. De derde organisatie van die aard ontstond te Haarlem.

De jonge soc.-dem. vereniging beschikte toen reeds over een propagandablaadje: „Recht voor Allen”. Domela Nieuwenhuis had dit opgericht, nadat hij eerst jaren lang had medegewerkt aan het orgaan van het A. N. W. V.: „De Werkmansbode”, waarin hij geregeld „Sociale Brieven” liet verschijnen, die onder vele lezers grote aandacht trokken. De schrijver was toen nog Luthers predikant en besteedde veel tijd en moeite aan het opwekken van een beweging voor uitbreiding van het kiesrecht. Een conflict met de leiding van het orgaan van het A. N. W. V. kon moeilijk uitblijven. De oprichting van „Recht voor Allen” was het gevolg.

In 1881 volgde de oprichting van een vierde socialistische vereniging te Rotterdam. Hier bezat het A. N. W. V. een sterke afdeling, waarin herhaaldelijk sociaal ingestelde liberalen („Katheder-socialisten”) als Prof. Pekelharing enz., optraden, en ook vooruitstrevende liberalen als Mr. V e e g e n s, Mr. van Gilse enz., en op 4 April 1881 ook Domela Nieuwenhuis. De oprichting van een soc. dem. vereniging volgde eerst op 6 Augustus 1881.

De socialistische verenigingen stonden reeds van de aan

vang af in onderling federatief verband. Op 12 Februari 1882 volgde, op een Congres te Amsterdam, de oprichting van de Sociaal-Democratische Bond, waarvan de genoemde verenigingen nu afdelingen werden. Als beginselprogram werd van de Duitse partij het „Program van Gotha” overgenomen.

5. De eerste kiesrecht-beweging.

Wij zijn in de jaren rondom 1880. De Nederlandse maatschappij is in dit tijdperk, van kapitalistisch standpunt bezien, nog steeds achterlijk. Zij ondervindt nog maar in zwakke mate de voordelen van de al verder gaande industriële ontwikkeling van West- en Midden-Europa. Zij ervaart daarentegen sterk al de daarmee verbonden gevolgen als periodieke crisissen en depressies, en dit te sterker, nu de meerderheid der bevolking nog steeds voor haar bestaan afhankelijk is van extensief gedreven landbouw (graanbouw, veeteelt enz.) en door het optreden van Amerika, Australië en Rusland als goedkoop graan exporterende gebieden, haar markt hopeloos ontwricht vindt, terwijl omzetting van het extensieve landbouwbedrijf in intensieve tuinbouw en het produceren van landbouwproducten voor de Duitse industriële bevolking eerst later en aanvankelijk zeer langzaam plaats vindt. Deense concurrentie veroverd door betere kwaliteit en lagere prijzen van het product, de Engelse botermarkt.*)

De ellende der Nederlandse werkersbevolking groeit zienderogen. De werkloosheid neemt toe. De Nederlandse regering, zich nog altijd als liberaal aandienend, onthoudt zich van elke positieve maatregel om de nood binnen zekere perken te houden. De sociaal-democratie, welke onder deze verhoudingen snel aan invloed wint, wordt hevig vervolgd. De negatieve, op ontmaskering van Hof- en hofkliek-, justitiële en andere schandalen ingestelde agitatie van de Soc. Dem. Bond en zijn leiders, grotendeels mensen, die meer door rhetorische gaven dan door politieke scholing uitmunten, geeft

*) De rampzalige gevolgen van deze ontwikkeling voor een geheel agrarische provincie als Friesland vinden onze lezers op uitvoerige wijze beschreven in Theun de Vries' grote roman: „Stiefmoeder Aarde”.

aan de regering gereede aanleiding voor onderdrukkingsmaatregelen, verpersoonlijkt in den toenmaligen minister van justitie Du Tour van Bellinckhave. Domela Nieuwenhuis wordt om de inhoud van een artikel in „Recht voor Allen“, op 24 April 1886 verschenen, wegens majesteitschennis vervolgd en in alle instanties veroordeeld tot een jaar celstraf.

Het volkomen tendentieel gevoerde proces verhoogt de populariteit van den socialistischen leider ontzaglijk, vooral omdat zijn veroordeling kan worden vastgekoppeld aan, en vergeleken met de minzame wijze, waarop een der vrouwelijke figuren in een Hofschandaal door justitie, politie en gevangenis-autoriteiten wordt behandeld.

Onder deze omstandigheden komt ook de oppositionele burgerij in beweging. Uit de reeds eerder genoemde Utrechtse Conferentie ter „bespreking van de sociale kwestie“ (30 Oct. 1870), was een uitgebreid comité voortgesprongen, waarin niet alleen een aantal liberalen van verschillende afkomst en inzichten, maar ook arbeidersleiders als Gerhard en Heldt, later ook Domela Nieuwenhuis zitting hadden. Dit comité kreeg in de volgende jaren het karakter van een comité ter bevordering van kiesrechtuitbreiding: het enige middel om de regering van de hofkliek voorgoed te breken. Er zat evenwel weinig vaart in een lichaam van zo gemengde samenstelling. Het duurde tot 1883 en 1884 vóór die vaart, als reactie op de steeds toenemende crisisellende, er kwam.

De politieke toestand van het land wordt uitermate gespannen. In 1885 is het reeds een gemeenplaats, als het politieke dilemma wordt geformuleerd in de leuze: Revolutie of Algemeen Kiesrecht. De spanning neemt in de tweede helft van 1885 nog toe. In de winter van 1885—'86 staat het eigenlijk voor iedereen vast, dat „er iets moet gebeuren“. Voor de arbeiders is de toestand in 1884 al schrikbarend. De gewone seizoenswerkloosheid begint reeds in juli en Augustus. Het aantal der toen werklozen is moeilijk te schatten. Een telling ontbreekt. Men weet evenwel, dat in de Amsterdamse Jordaan-wijk gehele straten uitsluitend door werklozen zijn bewoond. Maar de Troonrede van 1885 gaat het verschijnsel

zwijgend voorbij. De Kamer voelt zich inmiddels gedwongen, in haar „Adres van Antwoord" (de officiële weerslag op de Troonrede) de zaak aan te snijden. Vertegenwoordigers van verschillende richting worden er welsprekend over, misschien ook als gevolg van de bijzondere aandacht, die in het buitenland aan de toestanden in Nederland wordt gewijd. Buitenlandse bladen beschrijven ze als gevaarlijk.

Onder de indruk der toenemende nood had de Kamer reeds in 1884 een voorstel aangenomen om tot grondwetsherziening over te gaan, ten einde het aantal kiezers te kruinen uitbreiden. Deze Kamer stond feitelijk op „het dode punt": tegenover 44 zich liberaal noemende heren zaten 42 kerkelijk georiënteerden. Eerste minister was de heer H. Heemskerk, een beginselloos, zich liberaal noemend man, wiens grootste politieke wijsheid was: de dingen te laten lopen zoals ze nu eenmaal wilden. Het gehele kiezerscorps bestond uit niet meer dan 130.000 mannen, ternaauwernood 1 op 7 volwassenen.

In de grote steden liepen de wanhopig geworden proletariërs in scharen naar de socialistische vergaderingen, om te luisteren naar de boodschap, dat de bevrijdende revolutie in aantocht was. De agitatie in deze vergaderingen heeft intussen positief-politieke inhoud gekregen. Het algemeen kiesrecht staat op de voorgrond. Reeds in 1883 (4 Nov.) had te Amsterdam een grote vergadering plaats gevonden; voorzitter was de sociaal-democraat Schröder; sprekers waren o.a. de soc.-democraat Gerhard en de voorzitter van het liberale A.N.W.V., Heemskerk. Sedertdien had de beweging al meer om zich heengegrepen. Voor een intensieve agitatie werd een „Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht" opgericht, met Rotterdam als zetel. De oppositionele bourgeoisie bleef er evenwel buiten. Zo kreeg de kiesrechtbeweging van de aanvang af een duidelijk proletarisch karakter. De socialistenvormden er de stuwkracht. Het gevolg was, dat de agitatie van de Bond en die van de S.D.B. in de praktijk samen viel.

6. Toenemende spanning.

In de nacht van 27 op 28 Mei 1885 wordt in de straten van

Amsterdam een „proclamatie" aangeplakt. In dit gefingeerde stuk heet het „ staatsrecht erlijk testament" van den koning (W i l l e m III) te zijn opgenomen. De koning verklaart daarin, afstand te doen van de troon en van zijn inkomsten uit salaris, domeinen enz. en „van al wat verder uit het zweet en bloed der arbeiders afdruppelde op ons en onze verdorven hofhouding", — worden alle vroegere besluiten en benoemingen ingetrokken „om een einde te maken aan de familieregering van onze vrindjes", — worden de beide Kamers ontbonden en nieuwe verkiezingen op de grondslag van het algemeen kiesrecht aangekondigd ter beslissing over de toekomstige regeringsvorm enz.

De zaak wordt vervolgd; de Amsterdamse secretaris van de Bond voor Alg. Kiesrecht wordt verantwoordelijk gesteld en tot een jaar celstraf veroordeeld. De burgerlijke pers gebruikt het geval om de zeer geringe populariteit van den koning op te werken; de massa reageert door sterk verhoogde belangstelling voor „Recht voor Allen"; de straat-colportage neemt toe; de politie tracht de colporteurs zoveel mogelijk en op de ruwste manier te hinderen; voor het laatste is de al zeer gehate commissaris van politie, S t o r k , verantwoordelijk. Een deel der burgerlijke pers is zo verontwaardigd, dat ze over de politie spreekt als een „Augias-stal". Herhaalde opstootjes zijn het gevolg, waarbij de politie meermalen het onderspit delft. De socialisten zetten er alles op om de vrijheid van meningsuiting en pers, waarvan vrije colportage een onafscheidelijk deel is, te beschermen. De onrust groeit. De S.D.B. waarschuwt tegen tuchteloosheid en baldadigheid. De straatverkoop „R.v.A." bereikt een getal van 30.000 exemplaren.

In de laatste week van Augustus nemen de opstootjes de vorm aan van straatdemonstraties. De reactionaire burgemeester Van Tienhoven laat een waarschuwend proclamatie aanplakken. Op de avond van het aanplakken komt het op de Dam tot hevige vechtpartijen tussen massa en politie. De Haagse regering grijpt eindelijk in en stuurt huzaren, doch dringt tevens bij de politie op matiging aan. Tegen het einde van Augustus zakt de oproerige beweging, welke vooral tegen de politie is gericht, langzamerhand in

elkaar. Maar als dan de Amsterdamse burgemeester een openlijke tevredenheidsbetuiging aan de politie publiceert, wordt een belangrijk gedeelte van de liberale pers kregel en verklaart: „Geen loftuiting op sabels en degens die uit angst en toom niet weten, wat ze doen”.

Inmiddels worden in de vergaderingen van de socialisten de opstootjes gevierd „als de voorposten-gevechten van de grote dag van het proletariaat”. De agitatoren begrijpen, dat die „grote dag” moet worden voorbereid. Zij menen in die richting te werken, door de eisen van werklozenzorg naar voren te brengen. Er zijn er, die pleiten voor een heffing van 75% op het kapitaal! Maar van de massa eisen zij ook tucht, gepaard evenwel met de bedreiging: „Wij zijn geen kiezers; de wettige weg is voor ons niet begaanbaar”.

De straatdemonstraties vinden ook in andere steden plaats: Rotterdam, Haarlem, Zwolle enz. De politie en de „ordelievende” burgerij geraken onder de indruk, en zelfs in een paniekstemming, als de georganiseerde voorstanders van het algemeen kiesrecht onder deze omstandigheden rustig en met succes voortgaan met de voorbereiding van een grote, landelijke demonstratie te Den Haag. De conservatieve pers dringt aan op verbod hiervan. De burgerij wordt hierdoor nog onrustiger. Ze ziet de dag van de demonstratie, 20 September 1885, met angst tegemoet.

7. De grote kiesrecht-demonstratie.

De Haagse demonstratie wordt door tal van plaatselijke demonstraties en vergaderingen voorafgegaan. Zij slagen overal, zelfs te Rotterdam, ofschoon zich de hier sterke afdeling van het A.N.W.V. uit de actie heeft teruggetrokken. Te Amsterdam is het succes enorm, zowel door het aantal der deelnemers als door de zelfdiscipline der betogers (18 Sept). Ook in de meest conservatieve hoeken geraakt men onder de indruk. Maar in de clericale, vooral de calvinistische kringen wordt kleine partijpolitiek gevoerd. Hier maakt men de gehele, in Nederland nog ongekende beweging ondergeschikt aan het streven, de Kamer „om te zetten”, de liberale door een clericale meerderheid te vervangen. De calvinisten heb

ben zich natuurlijk, ter wille van de kleine burgerij, reeds herhaaldelijk „in beginsel" voor kiesrechtuitbreiding uitgesproken, maar van een t e v e r gaande uitbreiding vrezen zij versterking van de liberalen. Sociale wetgeving, welke het gevolg moet zijn van uitbreiding van het kiesrecht tot de arbeiders, achten zij nog altijd in strijd met hun beginsel. Als de conservatieve minister van justitie Du Tour van B e l - linckhave een wetsontwerp indient, waarbij de arbeid van kinderen beneden 14 jaar in fabrieken en werkplaatsen wordt verboden, verklaren enige calvinisten in vergaderingen van de „arbeiders-organisatie" „Patrimonium", dat de staat niet het recht heeft om op dit punt wetgevend op te treden; Kater beweert, dat het de staat er om te doen is: „de vrijheid de kop in te drukken", en: „Kinderbescherming bij de wet komt niet te pas; de ouders zijn verplicht, voor hun kinderen te waken; de staat mag die taak niet overnemen". Een ander, ds. Brummelkamp, eist zelfs afschaffing van het „kinderwetje-Van Houten". De jaarvergadering van „Patrimonium" sluit zich bij deze opvatting aan!

Van calvinistische zijde dus geen steun in de strijd voor algemeen kiesrecht. De liberalen zijn hopeloos verdeeld. De conservatieve fractie wenst niets anders dan verlaging van de kiesrechtencensus, en wil algemeen kiesrecht in de grondwet verbieden. Doch hun afwijzende houding wordt aanmerkelijk getemperd door hun angst voor wat in de straten van Den Haag op 20 September zou kunnen gebeuren. De regering en haar organen houden zich op het ergste voorbereid.

Aan de demonstratie nemen alle afdelingen van de Bond voor Alg. Kiesrecht, van de S.D.B. en van het A.N.W.V., naast tal van vakverenigingen deel. Er is geen vertoon van politiek. De discipline der betogers laat niets te wensen over. De officiële gedelegeerden verzamelen zich in het grote Gebouw van Kunsten en Wetenschappen. Hier treden sprekers van verschillende richting op; uit hun redevoeringen (b.v. die van Domela Nieuwenhuis) blijkt evenwel, dat de betekenis van het algemeen kiesrecht hun nog niet volkomen duidelijk is. Zij spreken over een „natuurrecht", dat de heersende klassen aan de massa weten te onthouden, en

dat zij gedwongen moeten worden om af te staan. Blijven zij weigeren, dan zal het „volk" het nemen. Maar *als* dit eenmaal begint te „nemen", zal het ook *alles* nemen wat het nodig heeft. Is het eenmaal zo ver, dan komt er in plaats van een Staten-Generaal een volksparlement.

De toon der redevoeringen is, in overeenstemming met die opvatting, dreigend. Dreigend is ook de, aan het slot der bijeenkomst met zo goed als algemene stemmen aangenomen resolutie, waarin aan de regering wordt gezegd: dat de massa de demonstratie niet voor de tweede maal zal organiseren; wordt het algemeen kiesrecht ook nu nog geweigerd, dan acht de vergadering

„zich bij deze ontheven van de verplichting, de regering nogmaals op de wijze, als heden is geschied, met de volkswens in kennis te stellen, zijnde een herhaling van deze beweging beledigend voor de eigenwaarde van het Nederlandse volk".

De resolutie was ontworpen door de Centrale Raad (partijbestuur) van de S.D.B., waarvan Domela Nieuwenhuis de ziel is. Ze was overgenomen door het Hoofdbestuur van de Bond voor Alg. Kiesrecht, en tenslotte ook door de *meerderheid van het centraal bestuur van het (liberale!) A.N.W.V. goedgekeurd!*

Overschatting van eigen kracht, geboren uit het massale betoon van ontevredenheid der massa onder de werking van nijpende en steeds toenemende ellende, waarbij de S.D.B. en zijn leiders *volgden* in plaats van *leidend* en *scholend* richting gaven. Overschatting ook bij de bourgeoisie en haar vertegenwoordigers in de Kamer, die in meerderheid een buiging maakten voor het beginsel van kiesrechtuitbreiding, doch zo goed als zonder onderscheid zich op de heftigste manier tegen de socialisten uitlieten en hun onderdrukking, desnoods met geweld, eisten, — met de calvinisten als scherpslijpers. Hun orgaan, „De Standaard" schreef: —

„In Nederland met de rode of zwarte vlag rond te lopen, is majesteits-schennis, gepleegd aan onze nationaliteit.... Speeches te houden, als in Den Haag en

hier ter stede (Amsterdam) zijn gehoord, is opruiing tot roof en moord".

8. Een anti-climax.

Vast stond, dat de Nederlandse bourgeoisie, met een heel enkele uitzondering, niets van algemeen kiesrecht wilde weten. Zou het Haagse ultimatum der kiesrechtstrijders gaan leven? — Een maand na het aannemen van de verklaring is „Recht voor Allen" ietwat bezonnener geworden. Het vraagt zich af, wat de leuze van een „arbeidersparlement" zoals de heftigste agitatoren eisen, eigenlijk betekent. Het orgaan van de S.D.B. vat het antwoord op die vraag in deze woorden samen: „Een arbeiders-parlement, dat is de revolutie". En nóg bezonnener: — Voor een revolutie is het Nederlandse volk nog niet rijp. Maar wat dan?

„R. v. A." stelt voor: een volkspetitionnement!

De leden van de S.D.B. willen in meerderheid van zulk een anti-climax niets weten. En daar S.D.B. en de Bond voor Alg. Kiesrecht elkaar grotendeels dekken, is het duidelijk, dat de algemene vergadering (29 November 1885) van die Bond, in enkele maanden gegroeid van 40 tot 67 afdelingen, en van 2700 op 5000 leden, evenmin van een petitionnement is gediend. Toch moet deze vergadering een uitweg wijzen uit het slop, waarin de kiesrechtbeweging is gestuurd. Ze meent dit te kunnen doen door met 48 tegen 21 stemmen het volgende voorstel aan te nemen: —

„De vergadering, overwegende dat op dit oogenblik een volksparlement ontijdig is, en dat een petitionnement zoals is voorgesteld, minder gewenst is, besluit, dat men door krachtige propaganda *vaortga op de bewandelde weg*, aan het hoofdbestuur overlatend, zo mogelijk een adresbeweging op touw te zetten".

Het onderscheid tussen een petitionnement en een adresbeweging kan niet groot zijn. In ieder geval: binnen twee maanden is het ultimatum ingetrokken. Doch niet zonder aan het onverstandige besluit van de Haagse demonstratie nog een ander onverstandig besluit toe te voegen: — op drijven van Domela Nieuwenhuis wordt de leider van

ht A.N.W.V., B. H. H e l d t, uit de Kiesrechtbond geroyeerd (met 48 tegen 11 stemmen), op grond van het feit, dat hij in een vergadering te Sneek zich had neergelegd bij het uitsluiten van alle bedeedden (in Nederland ook toen nog een groot aantal) bij eventuele toekenning van het kiesrecht. Door deze houding bewees H e l d t nog eens, dat hij, om de woorden van den „ouden G e r h a r d " te gebruiken, „te graag de jassen der heren ophield"; maar de royerende vergadering bewees door haar besluit, dat zij een sectarisch standpunt wenste in te nemen en er niet tegen opzag om een aantal „gezeten" werklieden, met wie een tijd lang krachtig was samengewerkt, buiten de voor algemeen kiesrecht strijdende massa van werkers te stoten.

Feitelijk zakt de kiesrechtbeweging dan ook in elkaar. In de leegte, die nu ontstaat, dringt van over de Belgische grens het anarchisme binnen. De regering erkent, dat zij zich nodeloos ongerust heeft gemaakt. Zij heeft weer moed en opent een reeks van onderdrukkingsmaatregelen. Het uitsteken van de rode vlag wordt verboden. De burgemeester van Amsterdam weigert een door J. A. F o r t u y n geleide deputatie van werklozen te ontvangen. Vergaderingen worden door massaal optredende politie gemolesteerd. Een openbare vergadering in het Volkspark (een complex van gebouwen, gebouwtjes en open terrein buiten de „Raampoort", dat als centrum van de Amsterdamse socialistische beweging dient), wordt bezocht door 50 man politie buiten, en 150 man binnen de grote zaal. C r o l l, een rijksambtenaar en op de voorgrond tredend agitator van de S.D.B., wordt ontslagen. Tal van propagandisten worden gearresteerd. Een massavergadering van werklozen in het Volkspark (tussen de 5000 en 8000 man) wordt op 9 Maart 1886 uit elkaar geslagen.

Intussen blijft de S.D.B. zich uitbreiden. Maar het negatieve karakter van zijn agitatie wordt, als gevolg van het doodlopen der kiesrechtbeweging en het binnendringen van de anarchistische frasen, al duidelijker. Dit anarchisme is nog niets anders dan een uiting van teleurstelling; het is meer tuchtelosheid dan een ideologisch inzicht; het is het begeleidingsverschijnsel van een massabeweging in een tijd van bittere nood (in België zelfs hongeroproeren, die het karakter

van opstand aannemen; in de grote steden van Engeland plundering van winkels), terwijl de socialistische beweging nog te zwak en te weinig geschoold en gedisciplineerd is om onder deze uiterst moeilijke omstandigheden leiding te geven. Maar het zal zeer spoedig in de Nederlandse zo goed als in de Belgische socialistische beweging ernstige verwarring en verwoestingen aanrichten, zodra enkele figuren optreden, die in Frankrijk en in België van de anarchistische maatschappijbeschouwing kennis hebben genomen. Een voorbode van deze richting is het ontstaan van het weekblad „De Anarchist" te Den Haag, in 1888.

De S.D.B. gaat als organisatie vooruit; het A.N.W.V. zowel in invloed als in ledental achteruit. In 1876 had dit 56 afdelingen met tezamen 5500 leden; in 1882 waren deze cijfers gedaald tot 39 en 3500; in 1885 waren er nog maar 32 afdelingen, en in 1887 niet meer dan 2730 leden, ofschoon een poging was gedaan om door aanmerkelijke verlaging van de contributie ook minder „gezetten" werklieden aan te trekken. De invloed van de S.D.B. onder de leden groeit intussen. En in 1888 wordt zelfs een commissie gekozen om te onderzoeken, of het A.N.W.V. nog wel reden van bestaan heeft, — dit als weerslag op een voorstel om het geheel op te heffen. Deze commissie zal in haar verslag vaststellen, dat de organisatie en haar leden van de zijde der „heren" niets dan „teleurstelling op teleurstelling" heeft ondervonden en dat in 20 jaar geen enkele sociale wet was tot stand gekomen. Volgens den leider H e l d t is het Verbond door lusteloosheid bevangen, welke z.i. moet worden toegeschreven aan de agitatie van de socialisten, wier woorden „een eigenaardige indruk maken op de te weinig denkende en onderscheidende massa, haar als 't ware betoveren en inpakken".

Wat H e l d t in zijn neiging tot „jas-ophouden voor de heren" niet zag was, dat lange jaren van crisis, depressie en arbeiders ellende bij de massa der werkers elk vertrouwen in de bekwaamheid en de goede wil van de bourgeoisie en haar regeringen hadden ondermijnd. Als dan onder de indruk van de geweldige en roerige agitatie der socialistten, zich in de partijorganisatie der liberalen (de „Liberale Unie") een linkse fractie begint af te tekenen, is H e l d t weer on

middellijk bereid om de door hem geleide organisatie van vakarbeiders aan die linkse fractie vast te koppelen. Het bestuur van het A.N.W.V. volgt hem. Als in 1889 te Amsterdam door deze fractie een „radicale kiesvereniging” wordt opgericht, wordt het Verbond in het kielzog van deze „heren” meegesleept. Formeel is het Verbond, dat in 1889 het besluit neemt om te blijven voortbestaan, een organisatie van uitsluitend arbeiders, waarvan geen enkele niet-arbeider lid kan zijn; formeel is het met geen enkele politieke partij verbonden; in wezen is het niets anders dan een agentuur der liberale „heren” in de massa van niet-calvinistische arbeiders, aangewezen op de strijd tegen elke zelfstandige klasse-organi- satie der arbeiders, in de eerste plaats dus tegen de S.D.B. Doch ook met liberale antipathie tegen elke clericale beïnvloeding en tegen clericaal georganiseerde arbeiders, in hoofdzaak „Patrimonium”, die een Fries afgevaardigde in de Alg. Vergadering van het Verbond in 1875 (dus toen het A.N.W.V. zijn organisatorisch hoogtepunt had bereikt) had beschreven als

„die walgelijke flauwe en lauwe, afgrijselijk bedaarde, voorzichtige, gemoedelijke, brave, christelijke huisvaders”.

Het Verbond bleek in de jaren van hoogdeinende arbeidersbeweging zo goed als al zijn aantrekkingskracht te hebben verloren, zodat het door Domela Nieuwenhuis doorgedreven, hierboven genoemde roeyementsbesluit ten aanzien van den leider H e l d t wel zeer te onpas kwam en meer bedierf dan versterkte.

9. Een politiek moeras.

De veelbelovende proletarische beweging voor algemeen kiesrecht was door het gebrekkig politiek inzicht van de toenmalige voorhoede der Nederlandse arbeidersklasse en haar leiders in frasen verstikt. Het initiatief voor kiesrechtuitbrei- ding gaat nu op de meer radicale elementen van de liberale partij over. Aanvankelijk door de onstuimigheid van de pro- letarische beweging in hun schulp gekropen, scheppen zij nu weer moed. De toekomst van de liberale partij, d.w.z. het

voortbestaan van de heerschappij der industriële en handels- bourgeoisie, eist haar verjonging, die alleen tot stand kan komen als gevolg van een belangrijke uitbreiding van de kiesbevoegdheid voor vele delen van de bourgeoisie en haar intellectuelen. Maar hoe ver moet die uitbreiding wel gaan? Op dit punt zijn de liberalen wanhopig verdeeld. En ook de clericale vertegenwoordigers van de kiesgerechtigde delen der bourgeoisie. De twee groepen houden elkaar in de Kamer ongeveer in evenwicht.

Alle voorwaarden zijn aanwezig voor een echte compromis-politiek. Er wordt onderhandeld en „gehandeld". Het handelsobject is „de vrije school", achter welke term de versterkte subsidiëring van de kerkelijke scholen verborgen gaat. De leuze der „v r i j e " school trekt verschillende elementen in de S.D.B. krachtig aan, in het bijzonder den leider Domela Nieuwenhuis. Maar het anti-religieuze karakter van de S.D.B. maakt het hem onmogelijk, voor deze, door de clericale demagogie zo onzuiver gestelde leuze, die een beroep doet op de gewetensvrijheid, doch de eigenlijke materiële en politieke ondergrond verdoezelt, in de Bond te agiteren.

De stemming in de Nederlandse arbeidersklasse is trouwens voor het behandelen van dergelijke onderwerpen weinig geschikt. De bourgeoisie, zich uitputtend in haar onderlinge conflicten over bijzaken, onthoudt zich van elke daad, die ook maar enigszins in het trieste economische bestaan der massa ingrijpt. Zelf van het kiesrecht verstoken, politiek weinig of niet geschoold, opgaand, wat haar voorhoede betreft, in redeneringen over een nog altoos geachte sociale revolutie, en over de vraagstukken rondom de „afschaffing van het privaatbezit", stijgt haar ontevredenheid naar een nerveuse uitbarsting, terwijl de aandacht voor het politieke spel der burgerlijke partijen beneden het vriespunt daalt.

De gebleken onmacht tot wetgeving van de Kamer leidt tot kamerontbinding, nieuwe verkiezingen en een versterking van de liberale meerderheid. Maar die meerderheid is, bij afwezigheid van elke proletarische druk, ten aanzien van de kiesrechtuitbreiding meer verdeeld dan ooit. Intussen stijgt de werkloosheid-ellende der massa met de dag.

De oude Kamer had met 43 tegen 42 stemmen de financiële gelijkheid van openbaar en kerkelijk onderwijs verworpen. De clericalen hadden daarop elke medewerking voor kies- rechtuitbreiding afgewezen. De nieuwe liberale meerderheid (47 liberalen tegen 39 clericalen) sprak zich wel voor kies- rechtuitbreiding uit, maar het oude, conservatief-liberale ministerie-H eemskerk bleef zich tegen elke vorm van arbeiders-kiesrecht verzetten. De Kamermeerderheid plaatste zich met 45 tegen 30 stemmen aan de zijde der regering. Het resultaat van de nu volgende kiesrecht hervorming zou zijn, dat het aantal kiezers op ongeveer 300.000 zou worden gebracht. Dit betekende, dat bij verkiezingen in vele districten de kleine burgerij de doorslag zou geven.

Dit volgde dus op de zo stevig ingezette proletarische kiesrechtbeweging van 1885. De door ellende en officiële onverschilligheid geprikkelde massa uitte haar ontevredenheid nu op andere wijze: te Amsterdam in het z.g. „paling-oproer“.

10. Het „Paling-oproer“.

De aanleiding was van geringe betekenis en weinig verheffend. Een gedeelte van de, in deze dagen nog zeer ruwe en politiek achterlijke bevolking van de Amsterdamse Jordaan had een voorliefde bewaard voor het weinig geestrijke spel van „paling-trekken“. Van oever tot oever van een gracht werd een lijn gespannen. In het midden daarvan werd een levende paling bevestigd. Die paling moest door een inzittende van een snel daaronder voortbewogen bootje worden af gerukt. Op 25 Augustus 1886 (een Zondag) zou dit spel worden gespeeld op de toen nog niet gedempte Lindengracht. De politie verbood het, op de destijds vooral gebruikelijke ruwe en ontactische wijze. De menigte stoorde zich niet aan dit verbod. De weinig opgevoede en geschoolde politie-agenten en de eveneens ruwe en ongeschoolde bevolking leven in voortdurende vijandschap. Deze ontaardt zich in verzet van het publiek bij het spel. De politie tracht enige mannen te arresteren. Het publiek verhindert dit. De politiemacht krijgt versterking. Het verzet neemt toe. De straat wordt opgebroken. De agenten worden met stenen gebombardeerd en

moeten in de huizen vluchten. De woningen worden bestormd door de menigte. De politie wordt opnieuw versterkt, doch moet ten slotte terugtrekken. Enkele agenten worden ernstig mishandeld. Een inspecteur komt in het water terecht en kan slechts met veel moeite worden gered. In de avond wordt de stadswijk door een paar honderd man sterke politiemacht bestormd. Deze wordt telkens teruggeslagen en trekt zich tegen 8 uur geheel terug.

De volgende morgen, reeds om half tien, is de gehele buurt tussen Willemstraat en Westerstraat, Lijnbaansgracht en Noordermarkt, met een kokende menigte gevuld. Al wat van de Amsterdamse bevolking de politie haat toedraagt, verzamelt zich op de Noordermarkt. De opwinding stijgt. De reactionaire burgemeester Van Tienhovenen de Haagse regering zijn in voortdurend contact. Op de straat verschijnen rode en zwarte vlaggen. Tegen 4 uur in de middag rukt de politie in grote macht uit. Er worden barricades opgeworpen. Eindelijk, tegen 6 uur, is aan het verzoek van den burgemeester voldaan en rukt een detachement infanterie de Jordaan binnen. De menigte werpt stenen. De soldaten antwoorden met salvo's. Er vallen 8 doden; er zijn 20 gewonden. Aanvankelijk geraakt de menigte in paniek, maar deze zet zich spoedig om in een ware razernij. Cavalerie rukt aan, maar deze kan zich niet bewegen. Er komt nog meer infanterie. De gehele wijk wordt omsingeld. Alle toegangen zijn met soldaten bezet. Steeds meer troepen rukken aan. Eerst omstreeks halfeen in de nacht is „de rust hersteld". Het aantal doden is gestegen tot 26, onder wie slechts één socialist en 7 katholieke arbeiders. Er zijn ongeveer 100 gewonden. Des nachts om half twee is het gehele Amsterdamse garnizoen, de mariniers inclus, onder de wapens en op 19 verschillende punten geconcentreerd. De rust blijft gehandhaafd. Het razende verzet is in bloed gesmoord.

De woede der burgerij uit zich in de eerste plaats tegen de socialisten, die evenwel het uitbreken van het verzet niet hadden kunnen voorzien en zich gedurende de strijd van elke inmenging hadden onthouden. De burgerlijke pers put zich uit in ophitsing tegen de socialisten, en tevens in hysterische betuigingen van dankbaarheid jegens de politie, voor wie ze

in enkele dagen tijds een beloning van 30.000 gulden verzamelt.

Er worden een paar honderd mensen gearresteerd. Tegen niet meer dan 23 kan rechtsingang worden verleend. Bij de behandeling van hun zaak blijkt zonneklaar, dat er onder de „oproerlingen" geen schijn van organisatie was geweest, dat heel het gebeurde niets anders was dan een wilde uitbarsting van woede en haat, uitgelokt door het ontactisch optreden van een ruw, de massa hatend politie-corps. In de processen worden straffen geëist van een y_2 tot $\$y_2$ jaargevangenisstraf. De gewezen vonnissen luiden van een y_2 2/2 jaar gevangenisstraf. Onder de veroordeelden was geen enkele sociaal-democraat.

De Amsterdamse S.D.B. maakte van de gelegenheid gebruik voor een gematigde en verstandige agitatie tegen het voortbestaan van het gehele, de massa onderdrukkende ter-reur-regime, waarvan het proces wegens majesteits-schennis in die tijd tegen Domela Nieuwenhuis gevoerd, een verschijnsel was. Als gevolg van die agitatie worden twee vooraanstaande Amsterdamse leiders, onder wie I. F o r - t u y n , gearresteerd. Het Dagelijks Bestuur der gemeente verbiedt alle vergaderingen en elke vorm van colportage. De burgerlijke pers gebaart wild en maakt van het gebeurde een wapen tegen het verlenen van het algemeen kiesrecht. De katholieke pers betreurt, dat de doodstraf is afgeschaft. De „Werkmansbode", het orgaan van het A.N.W.V., gevoelt zich wel verplicht, het optreden van de politie te critiseren, maar stelt zich hiervoor schadeloos door versterkte ophitsing tegen de sociaal-democratie. Dit alles vindt zijn weerspiegeling in de buitenlandse pers, die het geval uitbuit als voorbeeld van de noodzakelijkheid van internationaal georganiseerde bestrijding van het socialisme, zoals door B i s m a r c k reeds herhaaldelijk was bepleit.

In de Tweede Kamer wordt de zaak nagepleit. Liberale vertegenwoordigers sparen hun critiek op de gedragingen van de politie en justitie niet. Langzamerhand komt er kentering in de publieke opinie. Er groeit een amnestie-beweging, die vooral in Amsterdam een grote omvang aanneemt. Rechtsgeleerde vakbladen als „Paleis van lustitie" en

„Weekblad van het Recht” sluiten zich hierbij aan. De regering en haar minister van justitie/ nog altoos de in volkskringen zo gehate Du TourvanBellinckhave, zwijgen. Maar als op 15 Juni in de Tweede Kamer een interpellatie over de zaak wordt gehouden, vertelt de minister in zijn antwoord leukweg, dat een deel der veroordeelden diezelfde morgen op vrije voeten is gesteld. Spoedig volgen ook de andere veroordeelden.

11. Klikregering en Kamermeerderheid.

Het optreden van de meerderheid der Tweede Kamer tegenover de regering getuigde ervan, dat de beweging naar democratisering van de staat in handen van de vooruitstrevende bourgeoisie was geraakt, nu de zelfstandige arbeidersbeweging ze door haar onbesuisd en onverstandig optreden had losgelaten. Voor een toenemende spanning tussen Kamermeerderheid en regering was reden te over. Deze laatste, in naam liberaal, was in wezen een regering van de oude, heersende, conservatieve, nauw aan het Hof verbonden klik, die overal in den lande al meer in minachting geraakte.

Immers: niet alleen trachtte zij de massa te beheersen door toepassing van velerlei terroristische middelen, door het verbieden van vergaderingen, van colportage, in aantal toenemende vervolgingen van socialisten, maar ook kwamen voortdurend nieuwe feiten van corruptie, nepotisme (stoffelijke bevoordeling van familieleden en vrienden van regeringspersonen) aan de dag. De socialisten namen hierbij geen blad voor de mond. Zij stellen in hun agitatie de elkaar opvolgende justitiële en andere schandalen aan de kaak. De leider der regering, minister Heemskerk, doet een poging, het recht van vergaderen wettelijk te beknotten. Zijn wetsontwerp vindt evenwel zoveel tegenkanting, dat het niet eens in behandeling komt.

In de calvinistische hoek komt de kleine burgerij tegen de heersende, kerkelijk in de Ned. Herv. Kerk georganiseerde, maar op stuk van godsdienstige gezindheid nog meer of minder onverschillige grotere burgerij in verzet (doleantie). De algemene ontevredenheid neemt onder de kleinburgerlij

ke calvinisten de vorm aan van strijd om de heerschappij over de kerk. Zij gebruiken hierbij zelfs „geweld”, verzekeren zich door inbraak („paneel zagen”) toegang tot de kerkgebouwen. De regering steunt de oude bezitters van de kerkelijke macht met politie en soldaten.

In democratisch-burgerlijke kringen groeit het verzet tegen de corrupte clikenregering. De toen nog links-liberale Mr. S. vanHouten had reeds in 1886 geschreven:

„Een beweging, die in de geest des volks wortelt, is niet te bedwingen door haar zichtbare uitingen te onderdrukken. En wat niet in de volksgeest wortelt, is als een zeepbel, die een ogenblik de aandacht trekt en dan barst”.

De liberale partij voelt haar sociaal geweten ontwaken. Haar leider, Mr. Goeman Borgesius, vraagt een parlementaire enquête over de toestand der arbeiders, inzonderheid over arbeidsduur, hygiënische toestanden in fabrieken en werkplaatsen, veiligheid enz. Maar de Nederlandse arbeiders trekken zich van dit alles weinig of niets aan. De Centrale Raad van de S.D.B. weigert iedere medewerking bij die enquête, op grond daarvan dat de voorgestelde commissie is gekozen door de zittende, niet op grondslag van het algemeen kiesrecht samengestelde Kamer. Tal van vakverenigingen zijn het met die houding eens. De arbeider, menen zij, heeft met de weetgierigheid van de bourgeoisie niets te maken. Deze moet zelf maar uitvinden. Er verandert toch niets door.

De socialisten hebben hun aandacht op iets anders gericht. Zij zijn reeds geruime tijd bezig met hun ontmaskeringscampagne, waarbij ook de persoon van den koning, Willem III, niet wordt gespaard. In 1886 begon de gewezen Indische ingenieur Roorda van Eysinga een artikelen-reeks in „Recht voor Allen”, het orgaan van de S.D.B., met allerlei onthullingen over het persoonlijke leven van dien vorst.

Toch is het niet alles negatieve agitatie, welke de S.D.B. bedrijft. Zijn te Hengelo gehouden Kerst-congres houdt zich b.v. bezig met voorlopig nog altijd zeer verwarde en weinig diepgaande discussies over de verhouding tussen politieke partij en vakbeweging. Die discussies zijn voortaan niet meer van de lucht.

Maar vóór alles gebruikt de S.D.B. zijn energie in verband met de bestrijding van het over DomelaNieuwenhuis gewezen vonnis. Een paar weken na het genoemde congres betreft hij de gevangenis. Als afscheidsgroet aan zijn volgelingen herhaalt hij de oude Lassaleaanse boodschap: — De heersende klasse zal vriendelijk worden tegenover de arbeiders, nu zoveel van hun leiders in de gevangenis zuchten. Past op! Bedenkt en vergeet nooit: „De verlossing van het proletariaat moet het werk der proletariërs zijn, waartegenover alle andere klassen staan als één reactionaire massa”.

In de eindelijk levendiger wordende politieke strijd, waarin steeds meer, vroeger stemloze massa's van arbeiders, kleine burgerij en intellectuelen worden meegeslept, denkt de geliefde leider der socialistische arbeiders nog steeds aan de sectarische afsluiting en verwerpt hij ieder, ook tijdelijk, politiek bondgenootschap met democratische niet-socialistische volksgroepen. Er is wel enige aanleiding voor zulk een houding. Van een veranderde houding tegenover de revolutionaire arbeiders en hun propagandisten is bij de bourgeoisie voorlopig nog weinig sprake. Geheel reglementair (het gevangenisreglement is verscherpt, en deze verscherping is op 1 Sept. 1886 in werking getreden) wordt Domei a Nieuwen.huis als een gewoon misdadiger behandeld. Hij wordt in gevangenskleding gestoken, zijn haar wordt kort geknipt, zijn schoenen vervangen door klompen enz.; met de omstandigheid, dat hij vegetariër is, wordt niet de minste rekening gehouden. De berichten over deze behandeling bereiken de arbeiders en hun pers. Maar ook berichten over de bijzonder vriendelijke behandeling, die b.v. Jeanne Lor et te geniet. Deze dame was veroordeeld tot 2½^{jaar} gevangenisstraf wegens moord, welke zich in Hofkringen had afgespeeld. Ze werd in de gevangenis vorstelijk bediend, kreeg zelfs een paar maal bezoek van den minister D u T o u r van Bellinckhave; een Baron Van Heeckeren, veroordeeld wegens zedenmisdrijf tegenover kinderen, een wegens kinderroof veroordeelde Mevr. B u l k l e y enz. genoten een bevoorrechte behandeling.

Zulke verhalen vergelijkend met de berichten over de behandeling, die Domela Nieuwenhuis, hun bewon

derde held, moest verdragen, werden de arbeiders woedend. Maar ook onder de intellectuelen ontstond in dit verband beweging. Zij eisten een bijzondere behandeling van politieke gevangenen. Er gingen stemmen op om aan D o m e l a Nieuwenhuis gratie te schenken. In alle arbeidersver- gaderingen werd hij, dag aan dag, als martelaar voor de volkszaak herdacht. De mening wint veld, dat de regering het op de dood van den leider aanlegt. „R. v. A." slaat een wilde toon aan. De woede is vooral gericht tegen den Hof- minister Du Tour van Bellinckhave, „dien lagen koningsknecht", zoals het in een veel gezongen liedje heette. In moties werd diens gerechtelijke vervolging geëist. Tegen het midden van Maart 1887 werd Domela Nieuwenhuis ziek. De publieke opinie begon om te zwaaien.

Intussen werden de eerste verslagen van de Enquête-com- missie gepubliceerd. Ze maakten door de daarin vervatte onthullingen, grote indruk op brede lagen der burgerij. Maar de arbeiders en hun pers gingen die publicaties voorlopig zonder veel aandacht voorbij. Veel meer aandacht eiste een stevige, om zich heen grijpende actie van werklozen.

12. Werklozen-actie en Oranje-furie.

Het „palingoproer" en zijn gevolgen hadden een belangrijk deel van het Amsterdamse proletariaat uit zijn zelfbedwelming en machtsoverschating opgeschrikt. De politiek geheel ongeschoolde massa, die, zonder ook maar iets van de doelstellingen van de socialistische beweging te weten, de sociaal-democraten was gevolgd, van hen redding uit de nood verwachtte, en in 1886 in de lordeaan had moeten ondervinden, dat die socialisten lang niet zo sterk waren, en evenmin zo bereid om de spontane woede-uitbarstingen van de ongedisciplineerde massa te volgen, als zij wel had gemeend, had haar vertrouwen in de S. D. B. verloren. Onder deze omstandigheden had de actie, die voor en door Amsterdamse werklozen werd ontketend, zeer gering succes. De werklozen traden uiterst aarzelend op. Een door socialisten opgerichte organisatie bepaalde zich tot het ophalen van steun bij de meer gegoede burgerij. Deze, die in 1886 in enkele dagen tijds

30.000 gulden als beloning voor de politie had weten bijeen te brengen, had nu 3 weken nodig om 900 gulden te verzamelen voor de, toen 1500 leden tellende werklozenvereniging. Een adres aan den Burgemeester blijft onbeantwoord. Een deputatie, in een openbare vergadering gekozen, wordt als zodanig niet toegelaten.

Eindelijk worden de werklozen roerig. Zij willen demonstreren. Op 28 Januari 1887 heeft de vereniging 2315 leden ingeschreven. Het bestuur houdt straatdemonstratie tegen. De burgemeester verwijt het, dat het de toestand overdreven heeft voorgesteld. Een openbare collecte wordt verboden. Het ledental der vereniging blijft stijgen. Intussen beginnen de kerkelijke armbesturen iets scheutiger te worden. En... er komt werk los. De regering en de bourgeoisie maken een aanvang met de voorbereiding van een grootscheepse viering van de 70ste verjaardag van koning Willem III. De Amsterdamse autoriteiten dragen er zorg voor, dat bij het uitgeven van werk in dit verband in de eerste plaats de leiders van de werklozenbeweging worden bedacht. Dit heeft in zoverre gevolg, dat de dagelijkse ledenbijeenkomsten op 11 Februari eindigen.

De feesten, die vier dagen lang zullen duren, moeten op 19 Februari beginnen. Het werklozengevaar is voorlopig van de baan. Intussen acht zich de pers, en vooral de burgerlijke pers, die door de massa wordt gelezen, geroepen om de deerlijk geslonken populariteit van den Oranjevorst bij te werken. Dit gaat weer gepaard met een wilde ophitsing tegen de socialisten, als onderdeel van de verheerlijking van het Oranjehuis. De S. D. B. wordt weer verantwoordelijk gesteld voor de treurige gevolgen van het „palingoproer". De socialisten blijven het antwoord niet schuldig. In een oplage van 100.000 exemplaren worden de in „R. v. A." verschenen artikelen over het persoonlijke leven van den koning, aangevuld met nog meer gegevens, in een goedkope brochure gedrukt en onder de titel „Koning Gorilla" ruim verspreid.

Deze schandaalbrochure maakt evenwel weinig indruk. Ze wordt overstemd door de ophitsingscampagne van de burger- pers. Deze heeft bovendien haar tijd benut om bijzonder werk te maken van het Joodse proletariaat en de Joodse paupers

in Amsterdam, die traditioneel nog sterk Oranjegezind zijn. Er wordt voortdurend een beroep gedaan op het nog altoos talrijke lompenproletariaat, dat op allerlei wijzen, liefst met jenever, wordt „bewerkt". De opzet gelukt. Het lompenproletariaat komt op de eerste dag der feesten in massa op straat. Het ontaardt zijn geestdrift in het vernielen van de woningen van bekende socialisten en het mishandelen van sociaal-democraten en hun familieleden, in rumoerige anti-socialistische demonstraties langs straten en grachten, en zelfs in arrestaties door dit geestdriftige publiek, dat de arrestanten in de politie-wachtposten aflevert. Overigens blijft de politie passief. Die houding verandert eerst, als de sociaal-democraten een eigen beschermingsdienst hebben georganiseerd, die de geestdrift der rumoerige Oranjevereerders merkwaardig snel doet bekoelen, en, even merkwaardig, de politie tot „ordehandhaving" beweegt.

In Den Haag was de zelfverdediging der sociaal-democraten van de aanvang af beter geregeld en nam de „Oranjerfurie" dus niet zulke woeste vormen aan. In andere steden, zoals Leiden, met zijn schrikbarend talrijke pauperbevolking, wedijverde ze met Amsterdam. Gedurende de vier dagen der feestelijkheden waren de sociaal-democraten vogelvrij. De bourgeoisie en haar pers zag deze tonelen „zeer wijsgerig-wel-gevallig" aan, zoals in de burgerlijk-oppositionele bladen werd gezegd. De leiding van de S. D. B. beantwoordde de „furie" onmiddellijk met het verspreiden van twee rustig gestelde manifesten „Aan het Nederlandse Volk" en „Aan de kleine burgerij".

13. Om de vrijheid van Domela Nieuwenhuls.

De feestelijkheden en de daarmee verbonden gebeurtenissen hadden de aandacht van de massa wel geheel afgeleid van de grondwetsherziening, die op 15 Februari 1887 in de Kamer aan de orde was gesteld. De oppositie tegen kiesrecht-uitbreiding komt nu voornamelijk van kerkelijke zijde. De meest conservatieve leden, een De Savornin Lohman voor de Hervormden, een Ruys de Beerenbroeck voor de Katholieken, eisten een „koninklijke regering", gelij

ke ondersteuning aan alle kerken en hun scholen, „verbetering“ van het militaire stelsel. Zij eisten een grondwettelijke versperring van het algemeen kiesrecht. Ten slotte werd met 65 tegen 18 stemmen het voorstel der regering, dat het kiesrecht vastkoppelde aan iets ruimer genomen eisen van materiële welstand en geestelijke ontwikkeling, aangenomen.

In de nieuwe Kamer, door de grondwetsherziening nodig geworden, werd dit besluit met 74 tegen 11 stemmen bekrachtigd.

Terwijl dit alles zonder actieve belangstelling van de werkende massa zijn voortgang vindt, wordt in burgerlijk-intellectuele kringen de actie voor amnestie voor Domela Nieuwenhuis voortgezet. Frank van der Goes, toen nog een burgerlijk radicaal, had reeds vroeger van zijn kritische beschouwingen van het vonnis tegen den soc.-dem. leider doen blijken. Anderen, als Prof. Allard Pierson, bestoken de regering met adressen. Talloze ingezonden stukken in „R. v. A.“ getuigen van toenemende woede der massa tegen de regering, die elke concessie in deze blijft weigeren. Voor de eerste maal mengt zich ook Chr. Cornelissen (Clemens) in de discussies.

De amnestie-beweging plant zich voort op de straat. Er bestond in deze dagen te Amsterdam een burgerlijk-radicalen vereniging, „De Unie, Vereniging tot opwekking van staatkundig leven en bevordering van maatschappelijke belangen“. Deze organiseerde op 1 Augustus een grote openbare vergadering, waarin Prof. Pierson sprak en een paar sociaal-democraten, o.a. J. Fortuyn, in discussie kwamen. Aan deze vergadering knoopte zich een spontane straatdemonstratie vast. De leiding van de S. D. B. deed haar best om de amnestiebeweging een grote uitbreiding te geven.

De omstandigheden maakten ze dringend. De tijdelijke werkverruiming in verband met de Oranjejfeesten behoorde weer tot het verleden. De werkloosheid behield ernstige afmetingen. De stemming der massa werd voor de regering weer minder gunstig. De partij had Domela Nieuwenhuis en zijn leiding meer dan ooit nodig, vooral na de geestelijke inzinking als gevolg van de Oranjejfurie. Bovendien stak het anarchisme zijn kop op. De werfkracht van de partij was

zoek. In de grote afdelingen ontstonden allerlei twisten. D o - m e l a Nieuwenhuis werd beschouwd als de enige kracht, die zowel de eenheid als de werfkracht zou kunnen herstellen.

Toen, plotseling, op 31 Augustus, kwam het gratiebesluit van de regering af. De leider had van de 12 maanden, waartoe hij was veroordeeld, er 7 uitgezeten. En toen, na zijn invrijheidstelling, bleek ook, hoe zeer de geliefde leider had geleden. Hij had het uiterlijk van een gebroken man. De vreugde van het socialistisch gevoelende deel der massa sloeg onmiddellijk in wilde toorn om. Zijn „intocht" in Den Haag was aanleiding tot een straatdemonstratie, zó geweldig, van zó groot élan, dat de politie, die graag had willen „optreden", het beter vond, zich te beheersen en overigens, waar ze tegen de verspreide demonstranten toch nog de orde wilde herstellen, in talrijke schermutselingen het onderspit moest delven.

In Amsterdam nam de ontvangst nog veel omvangrijker afmetingen aan. De plaatselijke leiding van de S. D. B. verkeerde nog onder de ontzenuwende indrukken van de Oranjerij. Maar de in Amsterdam zo populaire en slagvaardige leider I a n F o r t u y n wist de aarzeling te overwinnen. Zijn advies was: „De straat op! Zondag (4 Sept. 1887, de dag van de „intocht") is Amsterdam aan ons!" En zo was het. In de burgerlijke pers werd erkend: „Nog nimmer werd een ko- ning ontvangen zoals hij". In het Volkspark waren 10.000 mensen aanwezig. Naast Nederlandse sprekers traden ook enige Belgen op. En toen bleek tevens, dat Domela Nieuwe n h u i s weer zijn „oude vorm" had herwonnen. Van Tienhovens politie gedroeg zich zeer ingetogen.

Te Amsterdam was de „Oranje-furie" reeds een half jaar na haar heftigste woede overwonnen.

Maar niet alzo in andere steden, zoals te Rotterdam. De zegetocht van den socialistischen leider in Amsterdam en Den Haag prikkelde de bourgeoisie van Rotterdam, de derde stad, die hem wilde ontvangen, tot het mobiliseren van het lom- penproletariaat en de onderwereld. De Rotterdamse leiding, rekening houdend met het feit, dat de S. D. B. daar ter stede nog maar zwak was ontwikkeld, had besloten, de bevrijding

van Domela Nieuwenhuis in huishoudelijke vergadering te vieren. De hulpbenden der bourgeoisie bekogelden het vergaderingsgebouw uren lang met stenen en allerlei andere voorwerpen. In het gebouw zelf werd alles kort-en-klein geslagen. De politie bleef ook hier passief. De volgende morgen vond onder de belhamels een uitdeling van geld en jenever plaats. De door hen aangevoerde beweging nam het karakter van een pogrom aan. De stad was in Oranjetooi, en wie weigerde, de nationale vlag uit te steken, werd daartoe gedwongen.

Dergelijke „betogingen" vonden ook in andere steden van het land plaats, tot het voor belangrijke delen der bourgeoisie eindelijk al te bot werd. De calvinistische pers blijft om uitzonderingsmaatregelen tegen de socialisten en hun leiders schreeuwen. Maar in de liberale hoek wordt men over het bondgenootschap met het zo onberekenbare lompenproletariaat ernstig ongerust. De vervolgingsijver bij de leiding der justitie verzwakt.

Bovendien: de werkloosheid blijft onverminderd voortduren. En de nieuwe verkiezingen, waarin zich opnieuw liberalen en clericalen met elkaar zullen meten, maar nu met een verdubbeld aantal kiezers, zijn in aantocht,

14. Strijd tussen Burgerlijke en Sociaal-Democraten.

De gewijzigde grondwet had het aantal kiezers van 136.000 op 280.000 gebracht, een uitbreiding, die vooral de toppen der kleine burgerij en de liberale intellectuelen begunstigde. Hoe zouden de nieuwe kiezers zich gaan gedragen? En wat zouden de socialisten doen, die door de gebeurtenissen van 1886 zo heftig uit de sfeer van zelfoverschatting meer naar de begane grond waren gerukt?

Uit de oude liberale partij maakte zich allengs een groep van jongeren los, meest intellectuelen, zoals Dr. H. de Vries, Mr. W. A. Paap enz., die zich wilden organiseren voor een actieve strijd voor hervormingen. Zij vonden steun bij enkele leden van de S. D. B., zoals den oudsten zoon van H. Gerhard, n.l. A. H. Gerhard, en ook bij Frank van de rGoes, die toen nog een burgerlijk-humanistisch standpunt innam.

Voor de massa der Amsterdamse socialisten stond nog altoos vast, dat tegenover de arbeidersklasse alle andere klassen één reactionaire massa uitmaakten. Samenwerking met de burgerlijke democraten, die zich in de vereniging „De Unie”, hierboven reeds genoemd, hadden georganiseerd, gold voor hen als een onmogelijkheid. Aan de andere kant beschouwden zich die intellectuelen als de ware vertegenwoordigers van de arbeidersklasse. Een poging, om beide krachten in een democratische „Volkspartij” te verbinden, leed te Amsterdam schipbreuk. Maar in de twee Noordelijke provincies, in het bijzonder in Friesland, met hun in meerderheid agrarische bevolking van kleine boeren, handwerkers enz., waar ook de beweging voor algemeen kiesrecht de landbouwende bevolking stevig had aangegrepen, stond de zaak anders. Hier kwam het tot nauwe samenwerking tussen sociaal- en burgerlijke democraten in de „Volkspartij”.

De strijd tussen de radicale vleugel der liberalen en de sociaal-democraten met hun dogma van de ene reactionaire massa der bourgeoisie, werd dan ook bijna uitsluitend te Amsterdam uitgevochten. Niet altoos op tactische manier. In de openbare vergaderingen kwam het dikwijls tot scherpe botsingen tussen de woordvoerders van de burgerlijke democraten en die der socialisten, die zich tot allerlei dolzinnigheden lieten verleiden en hierbij nog gesteund werden door den hoofdredacteur van „R. v. A.” n.l. den ontslagen ambtenaar C r o l l, die de plaats van Domela Nieuwenhuis innam, zolang deze zich nog voor herstel van gezondheid in Zwitserland bevond. Het dolzinnige doordrijven van de meeste Amsterdamse agitators maakte niet alleen bij de meer nuchter ingestelde elementen het verlangen naar de terugkeer van den door allen vertrouwden leider groter, maar stijfde eveneens de hervormingsgezinde socialisten, als A. H. G e r h a r d, en burgerlijke democraten als F. van der G o e s, Dr. Vitus Bruinsma, D. R. Mansholt, in hun streven naar het stichten van een democratische hervormingsbeweging, zoals in Friesland tot stand kwam, maar vooral te Amsterdam, het politieke centrum van het land, onmogelijk bleek, mede omdat de burgerlijk-radicalen woordvoerders als de advocaten Treub, Calisch,

Gerritsen, zich streng van de socialisten afzonderden.

Toen Domela Nieuwenhuis uit Zwitserland was teruggekeerd, trachtte hij het verwilderde verzet der Amsterdamse socialisten tegen de aanmatiging der „radicalen” — welk verzet in zijn wezen niets anders was dan een hartstochtelijk streven om de klassepartij der arbeiders tegen burgerlijke beïnvloeding en leiding te beveiligen — in gematigder banen te leiden. Maar hier stiet hij op het doorvretende anarchisme, dat zich in de rijen van de S. D. B. ontwikkelde en in de teleurstellingen van het jongste verleden en de steeds negatieve aard van de socialistische agitatie ruimschoots voedsel vond. Waarbij in het oog dient te worden gehouden, dat in de grote steden van het land, ook te Amsterdam, van een werkelijke grootindustrie nog geen sprake was, en de leden van de S.D.B., nog grotendeels afkomstig uit de kleine bedrijven en het kleine ambacht, over zeer geringe politieke scholing beschikten.

Domela Nieuwenhuis heeft intussen door zijn verblijf in het buitenland in ruime mate de gelegenheid gehad om met de practijk van de Duitse socialisten van nabij kennis te maken. Hij heeft de noodzakelijkheid leren inzien van scherpe bestrijding van het desorganiserend en verwilderend anarchisme, en van de wenselijkheid om aan de socialistische agitatie een meer positieve inhoud te geven. Hij weet dan ook zijn grote invloed aan te wenden om de S.D.B. in zijn nu volgend Kerst-congres te bewegen tot aansluiting bij de internationale actie voor een wettelijk geregelde 8-urendag, zonder loonsvermindering, en voor een internationale arbeidswetgeving. Tevens besluit dit Congres om, nu nog zo weinig stedelijke arbeiders het kiesrecht bezitten, niet als S.D.B. aan de komende verkiezingen deel te nemen, terwijl de leden vrij blijven om onder de naam van „volkspartij” met burgerlijke democraten samen te werken.

Hetzelfde Congres doet opnieuw pogingen om de verhouding tussen de Bond en de steeds in aantal toenemende vakverenigingen te regelen. Maar nog steeds worstelt de zelfstandige politieke partij van de Nederlandse arbeiders met haar wanbegrip aangaande het wezen der vakorganisatie. In de eerste plaats zijn er nog velen, die ten aanzien van vak

organisatie een geheel afwijzende houding aannemen; voor hen blijft de strijd der arbeiders uitsluitend een politieke strijd, gericht op de sociale revolutie; vakverenigingen kunnen zich alleen voor „lapmiddelen" interesseren en zijn dus schadelijk voor de beweging. Als nu toch al meer arbeiders onder de invloed van de in aantal toenemende werkstakingen en de drang naar verbetering van hun levenspeil, in vakacties belang gaan stellen, dienen zij dit, — aldus besluit het Congres, — uitsluitend te doen als onderdelen, als afdelingen van de Bond. Zij mogen dus alleen uitgesproken socialistische vakverenigingen oprichten.

IV.

Organisatorische opbloei

(1887—1891).

1. Een terugblik.

Eerst in 1873 is Art. 415 van het Nederlandse Wetboek van Strafrecht afgeschaft. Dit Artikel afkomstig uit Napoleons Wetboek van Strafrecht (Code Pénal), bepaalde:

„Alle onderlinge samenspanningen of verenigingen van de zijde der werklieden om tegelijkertijd het werk te doen ophouden, het werk in een fabriek of werkplaats te verbieden, het te werk komen en blijven vóór of na zeker uur te beletten, en in het algemeen om de arbeid te doen staken, te beletten of duurder te maken, wanneer er enige poging in het werk gesteld of een aanvang met de uitvoering gemaakt is, zal gestraft worden men gevangenis van ten minste een maand en ten hoogste drie maanden. De hoofden of aanleggers zullen gestraft worden met een gevangenzetting van twee tot vijf jaar”.

In zijn eenvoudige, uit bestaande Amsterdamse toestanden opgroeiende agitatie had de houtzaagmolen-arbeider R i s herhaaldelijk de strijd tegen dit wetsartikel aangeboden. In deze strijd vond hij eigenlijk alleen maar teleurstellingen, welke hij toeschreef, in de eerste plaats, aan het gemis aan onderling vertrouwen bij de arbeiders, aan hun lage lonen en hun povere ontwikkeling, en aan de onmogelijkheid om werkstakingen te organiseren. Hij wenst vakorganisaties, maar

het boven aangehaalde art. 415 W.v.Str. dwingt hem, verenigingen voor ontwikkeling en dergelijke op te richten.

Het duurt nog geruime tijd, voor dit wetsartikel een dode letter wordt en dan eindelijk wordt afgeschaft. De Nederlandse bourgeoisie verkeert in de tijd van de Iste Internationale en nog lang daarna in voortdurende angst om wat het „grauw” zou kunnen doen. Dit „grauw” komt telkens in oproerige beweging, onder de invloed van stijgende ellende, toenemend gevoel van rechteloosheid. En elke beweging draagt de kenmerken van het lage cultuurpeil, waarop de Nederlandse werkende massa nog verkeert.

Wij hebben de aandacht gevraagd voor de verzetsbeweging van 1886 te Amsterdam en de spoedig daarop volgende „oranje-furie”. Reeds vroeger, in 1868 had de Rotterdamse massa op gewelddadige wijze van haar diepe ontevredenheid en radeloosheid doen blijken. Daar leefde een onderwijzer, Jacob de Vletter, eerst werkzaam aan een school van de „Maatschappij tot Nut van 't Algemeen”, later als directeur van een „havelozen-school”. Voortdurende conflicten met zijn schoolcommissie hadden geleid tot zijn ontslag, waarna hij zich als zaakwaarnemer vestigde. Maar hij bleef zich voor de belangen van de „havelozen” interesseren, tracht deze in beweging te brengen en kiest daarvoor verschillende vormen van „directe actie”, welke hen even dikwijls in conflict brengen met de politie. Zo wordt hij de held van de ook te Rotterdam fel op de politie gebeten arbeiders. Bij een bijzondere gelegenheid geraakt hij, ongewild, aan het hoofd van een tegen de algemene onderdrukking protesterende menigte. „Leve de Vletter! Weg met de politie!” zijn haar leuzen. De Vletter tracht de massa van uit een raam toe te spreken, tot orde en kalmte te manen. Dit geeft de politie aanleiding om hem te arresteren en wegens opruiing aan te klagen. De massa reageert op de arrestatie met nieuwe samscholingen, het inwerpen van ruiten, zelfs met een poging tot brandstichting. De politie slaagt er slechts ten dele in om de orde te bewaren. Het gemeentebestuur geraakt in een toestand van paniek. Daarvoor moet De Vletter boeten. Hij wordt tot 10 jaren gevangenisstraf veroordeeld!

Dezelfde massa, die De Vletter toejuicht, laat zich

tijdens de „oranje-furie" even gemakkelijk tegen de socialisten, en bij het bezoek van Domela Nieuwenhuis na zijn ontslag uit de gevangenis, tot weer nieuwe, tegen de socialisten gerichte baldadigheid ophitsen.

Zulke feiten geven een beeld van het lage culturele peil van de Rotterdamse werkende massa, doch tevens van haar radeloze ontevredenheid. Dit geldt tot op zekere hoogte voor geheel Nederland. Waar de Iste Internationale steunpunten heeft gevonden, en er dus een begin van doelbewuste agitatie ontstaat, ontlaadt zich de ontevredenheid en de onmogelijkheid om van de allerellendigste lonen te leven, niettegenstaande art. 415, in een reeks van, over het algemeen weinig omvangrijke werkstakingen. Zo staakten de Amsterdamse scheepstimmerlieden reeds in 1869 om een loonsverhoging van *f* 1.80 tot *f* 2.—, bij een twaalf-urige arbeidsdag. Uit deze staking ontstond een vrij sterke vereniging, die reeds in 1871 een 10-urige arbeidsdag wist af te dwingen.

Ook de Amsterdamse typografen, die de eersten waren om een organisatie te stichten, gingen in 1867 en 1868 tot stakingen over. In het laatstgenoemde jaar staakte het personeel van 32 drukkerijen. In 1872 wordt hun voorbeeld gevolgd door de goud- en zilversmeden van Schoonhoven, de bakkers te Leeuwarden, de sigarenmakers te Utrecht en weer de Amsterdamse typografen (een verloren solidariteits-staking). In 1873 staken te Amsterdam 500 sigarenmakers; in 1875 de Almelose wevers (omdat de fabrikanten het loon in buitenlandse munt betaalden!). In 1876 weer de scheepstimmerlieden te Amsterdam.

2. De dalende lonen.

Volgens een publicatie van de Nederlandse Typografenbond, een van onze eerste centrale vakorganisaties, waren de prijzen van de noodzakelijke levensbehoefte tusschen 1840 en 1866, bij haast gelijkblijvende lonen, gemiddeld verdubbeld. De secretaris van de Haagse afdeling der Nederlandse sectie van de Iste Internationale, een typograaf, verdiende voor zich, zijn vrouw en vier kinderen, een weekloon van *f* 8.—. De totale prijs van de, voor dit gezin onmisbare levens

benodigdheden berekende hij op f11.63 per week, en als daar gedurende een paar dagen vlees bij kwam, op f 13.06 per week. Alleen in de grotere bedrijven, bij zekere opeenhoping van geschoolde arbeiders, zoals de scheepstimmerlieden te Amsterdam, kwamen de lonen hier boven uit. In kleinere steden en op het platteland bleven ze er nog ver onder.

De eerste stakingen in ons land zijn dan ook in werkelijkheid uit honger geboren. Als het loonpeil als gevolg van dit spontane verzet enigermate is gestegen, hetgeen omstreeks 1876 het geval is, komt de stakingsbeweging tot rust, om na 1883 weer opnieuw te beginnen: in dit jaar bij de sigarenmakers te Rotterdam, de scheepsopuigers te Amsterdam, de spinners te Veenendaal; daarna in de eerste plaats bij de textielarbeiders in Twente, in 1886 en 1887 te Enschedé. Deze onrust blijft voortduren, om dan onder de invloed van de so- ciaal-democratische agitatie en de steeds klimmende nood der tijden in enkele centra een belangrijke om vang aan te nemen.

In 1888 staken de wevers van Almelo, gedurende vier maanden. Hier waren de lonen in de afgelopen 20 jaren met 50 tot 60 % gedaald, bij toenemend gebruik van vrouwen en kinderen als arbeidskrachten. De lonen der mannen kwamen niet boven de f 5.— per week uit. Deze staking kreeg nog een bijzondere betekenis door het feit, dat een gedeelte der burgerij onder de indruk was geraakt van de onthullingen aangaande de Nederlandse arbeidstoestanden, welke in de verslagen van de parlementaire enquête-commissie, waartoe op voorstel van den liberalen leider Goeman Borgesius was besloten, waren vervat. Uit de democratische bourgeoisie ontstond een ernstige steunbeweging, waardoor het den stakers mogelijk werd, hun actie gedurende vier maanden voort te zetten en, trots het optreden van de regering met politie- en militair geweld, ook te winnen.

Dan volgde een omvangrijke beweging onder de veenarbeiders in de Noordelijke provincies. Evenals in de staking te Almelo geven ook hier sociaal-democratische agitators leiding. Een zeer belangrijke grief der veenarbeiders is de *gedwongen winkelnering*.

Uit deze stakingen, die dikwijls met een overwinning der arbeiders eindigen, komen evenwel zo goed als geen vakorganisaties voort. Dit moet gedeeltelijk worden verklaard uit de zeer geringe politieke geschooldheid der betrokken arbeiders, doch ook door de onverschillige, dikwijls afwijzende houding, die de voornaamste der agiterende en de stakingen leidende sociaal-democraten tegenover de vakorganisatie, als deze niet kan worden gezien als een rechtstreekse organisatorische versterking van hun partij, blijven aannemen. De enige organisatorische winst bestaat eigenlijk in de uitbreiding van de S. D. B. in de genoemde streken, en verder in de versterking van het klassebesef der betrokken arbeiders.

Intussen, — en dit was een zeer belangrijk resultaat, — breken zij de lijn van de telkens herhaalde pogingen der bourgeoisie, die de voortdurende malaise en crisis tracht te gebruiken om de lonen en andere arbeidsvoorwaarden nog slechter te maken dan ze al zijn, en die overal, waar deze pogingen op verzet der arbeiders stuiten, kan rekenen op volledige ondersteuning van haar staat, bij wijze van troepen mobilisatie.

3. Domela Nieuwenhuis in de Tweede Kamei.

De invloed van Domela Nieuwenhuis, in zijn streven om aan de sociaal-democratische actie ter vorming van een geheel zelfstandige klassepartij van het Nederlandse proletariaat een meer positieve inhoud te geven, vindt zijn sterkste ontplooiing in de verkiezingsactie van 1888. Intussen op een zeer eigenaardige wijze! Hij werd naar de Kamer gestuurd met een meerderheid van kleinburgerlijke, en ten dele zelfs calvinistische stemmen!

Dit verschijnsel van democratische samenwerking had zijn voorlopers gehad. We herinneren aan het allereerste begin van samenwerking tussen enkele intellectuelen en arbeiders in Amsterdam en Den Haag in de jaren '40, welke van invloed was geweest voor de omverwerping van het gecamoufleerde absolutisme der Nederlandse monarchie en de intrede van een constitutioneel koningschap. Deze beweging had evenwel voor het vervolg geen sporen nagelaten.

Een nieuwe poging tot samenwerking tussen arbeiders en burgerlijke democraten ontmoeten wij in 1871 te Amsterdam, dus in de tijd van de sterkste ontplooiing van de Iste Internationale, toen hier op 9 November een „Democratische Vereniging" werd opgericht om te agiteren voor het algemeen kiesrecht. Dit was evenwel na de val van de Parijse Commune en tijdens de daarop volgende reactie in het burgerlijke kamp. Onder diezelfde omstandigheden begon de invloed van het Algemeen Nederlands Werklieden-Verbond en zijn eng-nationaal, tegen de Internationale gericht streven te wassen. In de actie voor algemeen kiesrecht, die in 1885 haar hoogtepunt bereikte, was dan ook van burgerlijke invloed weinig te bespeuren en speelde de S.D.B. de voornaamste en drijvende rol. De vooruitstrevende burgerij zou zich eerst sterker laten gevoelen bij de uitbreiding van het kiesrecht in 1887 en vooral bij de algemene verkiezingen, die hiervan op 9 Maart 1888 het gevolg waren.

Deze verkiezingen werden in de S.D.B., met het oog op het feit, dat het censuskiesrecht nog de grote meerderheid van de arbeiders uitsloot, eigenlijk beschouwd als een krachtmeting binnen de rijen der bourgeoisie, die „éne reactionaire massa", waarmee, volgens de S.D.B., de arbeiders feitelijk niets te maken hadden. De Bond bemoeide zich er officieel niet mede, volgens het besluit van zijn Congres. Maar er waren toch tal van leden, die niet buiten de strijd wilden blijven en nu een vorm zochten om dit in organisatorisch verband te doen. In de twee Noordelijke provincies, en vooral in Friesland, werd dit gevonden in de „Volkspartij", een losse samenvatting van socialistische en links-burgerlijke krachten, met de oude afdelingen van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht als verbindende factor.

Te Amsterdam bracht de strijd om de leiding in de liberale kiesvereniging „Burgerplicht" een scheuring teweeg, naar aanleiding van de voorstellen van een program-commissie, die, in meerderheid radicaal, de subsidiëring van kerkelijke scholen in het program wilde opnemen, welk voorstel even* wel met 159 tegen 147 stemmen werd verworpen. Deze beslissing zou in het begin van 1889 leiden tot het oprichten van een „radicale kiesvereniging", waarvan de leiding berustte

bij mannen als Tr eub, Gerritsen, Heineken enz., met een democratisch program (algemeen kiesrecht, leerplicht, kosteloos lager onderwijs van staatswege, waar dit nodig is, evenredige vertegenwoordiging, arbeidswetgeving (met eerbiediging van het persoonlijk eigendom!), vervanging van indirecte door directe belastingen, volledige scheiding van kerk en staat, scheiding van de financiën van moederland en koloniën, voorbereiding tot zelfbestuur voor de koloniën, enz.). Het aantal der leden van deze vereniging was niet groot; eigenlijk was ze meer een generale staf, die aantrok door de namen der leiders. Daarnaast bestond reeds eerder de vereniging „De Unie”, die een volkspartij-karakter had, en b.v. voor de verkiezingen van 9 Maart 1888 naast den radicaal Gerritsen, ook DomelaNieuwenhuis en Fortuyn candidaat stelde.

„Recht voor Allen” beschouwde het optreden der linkse burgerij als een daad van vijandschap. Het blad karakteriseerde de verschillende burgerlijke groeperingen van liberale huize op de volgende wijze: — de liberalen worden al meer anti-clericalen, de radicalen anti-socialisten. Vast stond, dat die „radicalen” zich als de belichaming van elk democratisch streven beschouwden. Hun anti-socialistisch karakter manifesteerden zij wel duidelijk, toen zij de weinige, van hun vereniging lid zijnde socialisten, daaruit royeerden.

De verkiezingen kwamen. De strijd was fel, maar voornamelijk in het burgerlijke kamp. De S.D.B. bleef *als partij* passief. Eerst op 5 Maart (vier dagen voor de verkiezingsdag) wordt in „R.v.A.” stelling genomen. Het artikel, waarin dit geschiedt, wijst er wel op, dat in de rijen der socialisten de belangstelling voor de verkiezingen bijzonder groot is, ondanks het reeds genoemde Congresbesluit. Het blad noemt de verkiezingen een strijd tussen de grote kapitalisten aan de ene, de arbeiders en de kleine burgerij aan de andere kant, populair voorgesteld: „Tussen de lage verdiensten voor hard werk en hoge rente voor niets doen”.

De algemene belangstelling kwam tot uiting in een openbare vergadering te Amsterdam, georganiseerd door de plaatselijke afd. van de Bond voor Alg. Kies- en Stemrecht, bezocht door 7000 mensen in de drie zalen van het Paleis

voor Volksvlijt, waar naast Domela Nieuwenhuis en Fortuyn ook enkele intellectuelen uit het burgerlijk-democratische kamp spraken. De meeting werd een demonstratie voor het algemeen kiesrecht.

Voor de democraten was de uitslag der verkiezingen in het algemeen teleurstellend. Niet alleen werd bij eerste stemming geen enkele socialist gekozen, maar zelfs geen enkele „radicaal⁰. De liberale kiezers waren niet naar links, doch naar rechts gezwenkt. De enige vooruitstrevende kandidaten, die de herstemming konden bereiken, waren de socialist Domela Nieuwenhuis, als kandidaat voor de Friese Volkspartij voor het district Schoterland, en de „radicaal" D. R. Mansho 11, Volkspartij-kandidaat voor het district Winschoten.

De herstemmingen, die op 20 Maart plaats vonden, gaven een anti-liberale concentratie van alle kleinburgers en de weinige arbeiders-kiezers te aanschouwen. In Schoterland had de socialist bij eerste stemming 769 stemmen op zich verenigd, tegen 1062, die op den liberalen kandidaat, den heer H e l d t, voorzitter van het A.N.W.V., en 567, die op den calvinistischen kandidaat L. W. de Vries waren uitgebracht. De calvinistische kiezers volgden de parolen van hun leider Dr. A. K u y p e r (stemt anti-liberaal!) en zorgden, dat Domela Nieuwenhuis met 1167 stemmen, tegen 1063, uitgebracht op den liberaal, als overwinnaar uit de bus kwam.

De totaaluitslag was een nederlaag voor de liberalen, die voor het eerst sedert 1848 tegenover alle anti-liberalen in de minderheid geraakten: in de Kamer namen zitting: 45 liberalen, 29 anti-revolutionairen, 27 katholieken, 1 kerkelijk conservatief en 1 sociaal-democraat. Het socialistische succes, dat eigenlijk een anti-liberaal succes was, verwekte in de kringen van de S.D.B. weinig geestdrift. Feitelijk was de strijd geheel buiten de S.D.B. omgegaan. Enkele Haagse arbeiders brachten hun leider op de avond van de 20ste Maart een serenade, maar er kwamen ternauwernood 100 mensen op de been. Belangrijker dan de uitslag in Schoterland werd die te Amsterdam geacht, waar de eindstrijd was gevoerd tussen burgerlijke radicalen en socialisten; de radicalen be

haalden 2467 en 2402 stemmen, DomelaNieuwenhuis 1046.

4. Een fel bewogen jaar.

Het verkiezingsjaar was nog steeds een jaar van felle armoede en ook van felle economische strijd, met name in de Noordelijke veenstreek.*)

De staking eindigt met een nederlaag der arbeiders. In de tweede helft van Mei verloopt de omvangrijke, maar weinig stelselmatig gevoerde actie.

Domela Nieuwenhuis houdt over de toestanden in de „veen-koloniën" een interpellatie in de Tweede Kamer. Dit is de eerste maal, dat op deze wijze de arbeidersbelangen in de Kamer ter sprake worden gebracht. Hij berekent, op door den sociaal-democratischen agitator A. v a n E m m e n e s , zoon van een grondwerker, bijeengebrachte gegevens, dat het gemiddelde dagloon van een veenarbeider (bij een arbeidsduur van 14 tot 16 uur!) *f*1.— bedraagt, terwijl zijn dagproduct door de veenbazen voor *f* 1.60 wordt verkocht. Het loon der arbeiders wordt bovendien nog met 25% verminderd, omdat in de winkels, waar zij verplicht zijn te kopen, de prijzen gemiddeld een vierde hoger zijn dan in de „vrije" winkels.

De interpellatie trekt in het gehele land grote aandacht. Feitelijk is dit de eerste en enige keer, dat het optreden van Domela Nieuwenhuis in het Parlement ook in het land weerklinkt vindt. Hij eist van de regering, dat deze een wetsontwerp tot verbod van gedwongen winkelnering zal indienen; als deze weigert, doet Domela Nieuwenhuis het zelf, waarna de minister van justitie van houding verandert en op 15 Mei 1889 zelf een ontwerp indient, daarmee de actie van den socialist doorkruisend. Het ministeriële ontwerp kwam evenwel nooit in behandeling.

*) We kunnen ons van een nadere ibeschrijving van deze strijd ontslagen achten, nu we daarvoor kunnen verwijzen naar de roman van Theun de Vries „Stiefmoeder Aarde", welks derde gedeelte van deze botsing, waarbij de sociaaldemocraten weer een leidende rol speelden, een treffend en alle omstandigheden scherp belichtend beeld geeft.

Het rechtstreekse resultaat van de geweldige klassenbotsing in de Noordelijke veenstreken kan dus niet groot worden genoemd. Indirect was evenwel het gevolg, dat de politiek van loonsverlagingen, door de werkgevers overal gevolgd, werd af gegrendeld. En in 1889 begonnen de productieprijsen weer aan te trekken. De lonen werden hoger.

5. Stagnatie in de socialistische beweging.

Het uiterst beperkte kiesrecht, — het doodlopen van de beweging voor algemeen kiesrecht, die telkens weer even (zoals bij de verkiezingen) opkomt, maar dan weer wordt losgelaten, — het feit, dat de enige vertegenwoordiger der socialisten in de Kamer daar zit bij de gratie van de calvinistische kleine burgerij en bovendien als parlementariër zo goed als alle eigenschappen mist, — ten slotte het betrekkelijke succes van de veelvuldige en soms omvangrijke werkstakingen bij langzame verbetering van de economische toestand, en de weerklank, welke de stakingen overal in het land bij de arbeiders vinden, — dit alles doet de belangstelling der arbeiders voor de „politiek" al meer verslappen en de aandacht vestigen op het „zelf doen", de directe actie op economisch terrein.

Bij de socialistische leiders ontbreekt elk theoretisch inzicht, dat hen in staat zou stellen om uit de bijzondere Nederlandse toestanden en bij het verzwakken van de politieke belangstelling een positieve strijdtactiek op te bouwen. Onder de socialistische arbeiders in de grote steden ontst • »' twijfel en weifeling. De zetel van de Bond voor Alg. Kies- en Stemrecht wordt naar Friesland verlegd. De leiding komt in handen van personen, dikwijls onderwijzers, die meer sympathie gevoelen voor het burgerlijk radicalisme dan voor de sociaal-democratie, ofschoon de socialistische overtuiging van de massa der leden een directe zwenking naar het burgerlijke kamp tegenhoudt.

In Den Haag verschijnt „De Anarchist".

De Amsterdamse socialisten, geleid door F o r t u y n , veroveren de meerderheid in de vereniging „Volksonderwys", zoals zij dit eerder reeds in Den Haag hadden gedaan, maar

zij weten van die meerderheid geen gebruik te maken. De algemene leiding blijft conservatief-liberaal en verklaart zich b.v. met zo goed als algemene stemmen tegen schoolvoeding, schoolreisjes enz.

Het nieuwe ministerie is conservatief, bestaat uit vertegenwoordigers van grond- en geldadel.

In Amsterdam winnen de burgerlijke radicalen veld.

Buiten de grote steden groeit evenwel de invloed van de sociaal-democraten als gevolg van de talrijke, rumoerig verlopende stakingen. Maar van het parlementaire optreden van hun leider gaat weinig kracht uit. In de stedelijke rijen van de S.D.B. groeit de stemming van onvoldaanheid en lusteloosheid. Als Domela Nieuwenhuis in de Kamer interpelleert naar aanleiding van het octrooi voor de Nederlandse Bank, reageert de massa in geen enkel opzicht. Een daaraan gewijde brochure blijft in duizenden van exemplaren onverkocht Eggen.

Domela Nieuwenhuis onthoudt zich steeds meer van ingrijpen in de Kamerdebatten. Bij de behandeling van wetsontwerpen stelt hij geen amendementen meer voor. Zijn parlementair optreden verliest het laatste restje van agitatorische kracht. Tegelijkertijd ontstaat in zijn onmiddellijke omgeving, onder anarchistische invloed, maar ook als gevolg van zijn persoonlijk optreden, een jegens hem critische stemming, die zich b.v. ontaardt in conflicten van persoonlijke aard tussen hem en zijn voornaamsten medewerker Croll.

De leiding van de Bond tracht door nieuwe agitatie onder nieuwe leuzen, vooral ingesteld op de belangen van de kleine burgerij, de actie weer op peil te brengen. Zij begint, onder aansporing en leiding van Domela Nieuwenhuis, een beweging voor belastinghervorming, waarbij weer een begin van samenwerking ontstaat tussen S.D.B., A.N.W.V. en de Bond voor Alg. Kiesrecht. Maar van de leiders van de S.D.B. is in deze alleen de initiatiefnemer actief. Terwijl de belangstelling van de stedelijke arbeiders voor vakactie sterker en algemener wordt (op 28 Sept. van 1888 wordt de eerste, nog zwakke vereniging van diamantbewerkers te Amsterdam opgericht), neemt de verwildering en tuchteloosheid

in de kringen van de S.D.B. toe, en hiermede ook het doorvreten van het anarchisme. De onderlinge discussies draaien al meer om dit punt. Terwijl in de provincie de economische actie blijft voortduren (op 1 Nov. breekt te Enschedé een omvangrijke textielarbeiders-staking uit, die evenwel met een volledige nederlaag der arbeiders eindigt), neemt de verwildering te Amsterdam toe, en daarmee ook de invloed van politie-provocateurs, die primitief opgezette bomaanslagen op gehate politiemannen, zoals de hoofd-commissaris S t o r c k , op touw zetten.

Vraagstukken als die van vakorganisatie en coöperatie vragen meer aandacht. Maar ook hier ontbreekt ten enenmale een geschoold inzicht. Vakorganisaties worden nog altijd alleen maar als afdelingen van de S.D.B. geduld. In de coöperaties overheerst de verhouding tussen personeel en bestuur. C r o l l theoretiseert, dat een behoorlijke arbeiders-coöperatie in een kapitalistische maatschappij een onding is. Het orgaan van de S.D.B. verwerpt tegen het einde van 1888 elke vorm van arbeiders-coöperatie, ofschoon de Centrale Raad van het Kerst-congres van 1887 de opdracht had ontvangen, arbeiders-coöperatie zo krachtig mogelijk te bevorderen.

De S.D.B. telde op het einde van 1888 38 afdelingen, waarbij waren aangesloten 73 vak- en andere organisaties. Maar uit het Kerstcongres van dit jaar bleek, dat de organisatorische groei van de Bond volstrekt geen gelijke tred had gehouden met de activiteit van de arbeidersmassa, vooral op het platteland.

De leiding van de Bond, en vooral DomelaNieuwen- huis, die nog altijd in nauw contact verkeert met de leiders van de socialistische beweging in het buitenland, trekt uit de onbevredigende toestand de conclusie, dat steviger tegen het anarchisme moet worden opgetreden, en stelselmatiger koers moet worden gezet naar arbeidswetgeving.

6. Sociale wetgeving en vakactie.

De parlementaire enquête naar arbeidstoestanden, in 1887 ingesteld, had zulke ellendige toestanden en zoveel werkge-

verswillekeur aan het licht gebracht, dat zowel in de kringen van de S.D.B. als bij de regering de noodzakelijkheid van beteugelende wetgeving werd gevoeld. Een van de eerste daden van de regering was het indienen van een arbeidswet. Maar van welk een soort! In het wetsontwerp kwam geen enkele bepaling voor tot vaststelling van een maximum-arbeidstijd voor volwassen arbeiders; wel van een maximale arbeidsdag van 11(1) uur voor kinderen, doch zonder verhoging van de leeftijdsgrens voor kinderarbeid; landarbeid viel geheel en al buiten elke regeling.

Het A.N.W.V. nam het initiatief voor een actie. De S.D.B. volgde. De beweging pakte, maar kreeg geheel het karakter van strijd tegen kinderarbeid. Een massa-meeting te Den Haag (11 Maart 1889) nam een, tot die tijd nog ongekende omvang aan. Aan de behandeling van het wetsontwerp (dat terecht werd beschreven als een aaneenrijging van uitzonderingsbepalingen) in de Kamer, neemt Domela Nieuwe n h u i s ernstig deel, maar getrouw aan zijn eenmaal aangenomen houding, verwaarloost hij elke agitatorische werking, die gelegen is in het indienen en bespreken van amendementen.

De wet wordt aangenomen, maar, dank zij de kerkelijke meerderheid, in aanzienlijk verzwakte in plaats van versterkte vorm. Intussen gaat de leiding van de S.D.B. voort op de ingeslagen weg van agitatie voor concrete hervormingen. De beweging voor belastinghervorming, die er een wordt voor het afschaffen van accijnzen, wordt krachtig voortgezet. Ze slaat vooral in het Noorden aan. Maar de anarchistische stroming in de Bond wordt daardoor eveneens duidelijker en krachtiger.

In de zomer van 1889 komt in de Tweede Kamer een herziening van de onderwijswet aan de orde, met het doel om in de zin van de kerkelijke meerderheid de subsidiëring van de bijzondere scholen door de staat te regelen. De kerkelijke agitatie wordt op uiterst demagogische wijze gevoerd. Ze gaat onder de leuze „voor of tegen de „vrije" school". Domela Nieuwenhuis is een voorstander van de „vrije" school, d.w.z. van de rechtstreekse invloed der ouders op het karakter van het onderwijs. Maar hij weet, dat de, in de

S.D.B. georganiseerde arbeiders in hun anti-clericale instelling weinig of geen belangstelling voor het wetsontwerp hebben en dat zijn persoonlijk inzicht met dat van zijn partijgenoten in strijd is. Hij onthoudt zich van elke medewerking bij de behandeling van het ontwerp en versterkt op die wijze de algemene onverschilligheid ten opzichte van het onderwijsvraagstuk bij de arbeiders.

Onder deze omstandigheden neemt de belangstelling der arbeiders voor vakactie en vakorganisatie voortdurend toe. De jaren 1888 tot 1890 zijn jaren van belangrijke groei voor de vakbeweging. Belangrijke stakingen blijven niet uit, zoals die, in September 1889, van de Rotterdamse bootwerkers. De staking was vrijwel algemeen. De voornaamste eisen waren: — een gemiddeld uurloon van 25 cents (1), vermindering van nachtarbeid door verhoging van betaling, dubbel loon voor Zondagsarbeid.

Tot dusverre hadden de Rotterdamse reders weinig last van hun arbeiders gehad; deze waren merendeels anti-socialistisch. De reders trachtten dan ook onder anti-socialistische leuzen verdeeldheid te zaaien. Hierbij konden zij op de hulp van de, te Rotterdam nog altijd tamelijk sterke afdeling van het A.N.W.V. rekenen. Hun invloed bleek echter geringer te zijn, dan verwacht was. De onderkruipers werden stevig aangepakt. Reeds na acht dagen staken behaalden de arbeiders een gedeeltelijke overwinning: — zij kregen het geëiste uurloon, Zondagsarbeid werd met 50% verhoging betaald en voortaan zou geen loonuitbetaling in de kroegen meer plaats vinden. Op het behaalde resultaat was ongetwijfeld de krachtige, actieve medewerking van Engelse bootwerkersorganisaties van grote invloed geweest. De actie sloeg over naar Amsterdam, waar een organisatie van bootwerkers werd opgericht.

Het lage ontwikkelingspeil van de toenmalige Rotterdamse bootwerkers leidde er evenwel toe, dat hun organisaties al spoedig weer in elkaar zakten. Beter stond het met de metaalbewerkers en hun vakvereniging St. Eloy, welke sterk onder de invloed van het A.N.W.V. stond. Ook onder hen groeide een stevige beweging naar staking, welke het A.N. W.V. wel trachtte, maar niet kon onderdrukken en die leidde

tot het stichten van een nieuwe organisatie van metaalbewerkers, die spoedig 2500 leden telde. Het kwam daarna tot een staking, die evenwel spoedig weer verliep.

Ook elders en in andere vakken vonden stakingen plaats. Terwijl de aandacht der arbeiders voor politieke vraagstukken steeds meer verflauwt, neemt hun belangstelling voor vakactie en vakverenigingen steeds toe. Deze vakbeweging staat al onverschilliger tegenover de S.D.B. Hier versterkt zich dan ook het streven om de verhouding tussen politieke partij en vakorganisatie beter te regelen. Maar geen der politieke woordvoerders heeft een duidelijk begrip van het wezen der vakorganisatie. De meesten staan er nog onverschillig, zo niet vijandig tegenover. Zo blijft het nog lange tijd. Op zo goed als al zijn congressen behandelt de Bond dit uiterst belangrijke vraagstuk, maar komt nooit tot een oplossing. De drang naar vakactie bij de arbeiders neemt langzamerhand, onder het drijven van de anarchistische elementen, een syndicalistische kleur aan. Het blijft aan de latere S.D.A.P. en haar leiders voorbehouden, hier, maar ook na veel zoeken en tasten, een oplossing te vinden.

7. Strijd aan twee fronten.

De nog voortdurende algemene ellende, niettegenstaande de economische opbloei na de crisis van 1882, terwijl die van 1891 al weer nadert, en de toenemende verzetsgeest onder de arbeiders werken als tegenwicht tegen de groeiende politieke onverschilligheid. Uiterlijk behoudt de S.D.B. nog zijn werfkracht. Maar innerlijk wordt hij voortdurend zwakker.

De werfkracht beperkt zich niet tot de politiek nog geheel ongeschoolde massa, maar bereikt ook een kring van intellectuelen. Een man als F. v. d. G o e s komt al dichterbij de S.D.B. te staan. In Juni 1890 verklaart hij zich in een „Da-geraad“-vergadering socialist, al treedt hij nog niet dadelijk tot de Bond toe. Hij neemt een actief aandeel in een algemeen democratische vereniging als „De Unie“, en vertegenwoordigt reeds, samen met enkele Amsterdamse sociaal-democraten als A. H. G e r h a r d , en de leiders van de Friese Volkspartij de, zij het nog heel zwakke, reformis

tische vleugel der socialistische beweging, die samenwerking zoekt met de Amsterdamse radicalen. Gemakkelijk valt dit niet, omdat deze burgerlijke radicalen zich zo scherp mogelijk van de S.D.B. wensen af te bakenen, om onder de gezeten, niet-revolutionaire arbeiders en de kleine burgerij vooral aanhang te winnen en de invloed van de S.D.B. in te dammen. Moeilijk ook, omdat vooral de Amsterdamse socialisten nog zo sterk doordrongen zijn van het dogma der „éne reactionaire massa" en niets zozeer vrezen als een verzwakking van het zelfstandige klassekarakter van hun beweging.

De strijd van de burgerlijke radicalen tegen de S.D.B. groeit in felheid, nu hun beweging onder invloed der massa-ellende in de grote steden weinig werfkracht bezit. Het door hen uitgegeven dagblad „De Amsterdammer", waaraan latere leden van de S.D.A.P. en redacteurs van „Het Volk" als J. de Roode en Ankersmit zijn verbonden, moet likwideren, terwijl het orgaan van de S.D.B. („Recht voor Allen") in hetzelfde jaar dagblad wordt.

De socialistische beweging vertoont allerlei tegenstellingen. Het Kerstcongres van de S.D.B. van 1889 heeft zich tegen arbeiders-coöperaties uitgesproken, maar de coöperatie-beweging wordt onder leiding van socialisten al sterker. De leiders van de S.D.B. staan onverschillig of zelfs afwijzend tegenover de vakorganisaties, maar het aantal der vakverenigingen, waarvan de belangrijkste zich bij de S.D.B. aansluiten, neemt toe. Domela Nieuwenhuis tracht op beslistere wijze dan vroeger de strijd voor allerlei noodzakelijke hervormingen door te zetten, maar zijn inzicht vindt veel minder steun bij de arbeiders in de grote steden dan bij de kleinburgerlijke ondersteuners op het platteland. In de steden en in districten als in het Oosten van Groningen, met zijn groeiende landbouwindustrie en veenontginning, vindt de afkeer van elke hervormingspolitiek steeds ruimere verbreiding en groeit het streven naar afwijzing van elke hervormingsarbeid als in strijd met het „einddoel": de „afschaffing van het privaatbezit door de sociale revolutie". De overtuiging, dat hervormingen binnen het kader van het kapitalisme niet alleen niets baten, maar bovendien schadelijk zijn voor de revolutionaire zelfstandige klassebeweging der

arbeiders, het *impossibilisme*, wint aan kracht, vooral ook, omdat de arbeiders niet rechtstreeks aan de politieke strijd van de dag kunnen deelnemen, nu zij nog altijd van het kiesrecht zijn verstoken, en omdat de parlementaire werkzaamheid van hun meest vertrouwden en geliefden leider op de massa slechts weinig indruk vermag te maken. Dit *impossibilisme* vloeit ineen met het anarchisme en begint zich ook meester te maken van Domela Nieuwenhuis, die dl sterker onder de indruk van zijn mislukking als parlementariër geraakt.

Intussen begint de internationale aaneensluiting van de socialistische partijen en groepen vastere vormen aan te nemen, ofschoon de tegenstellingen tussen „possibilisten” (opportunisten) en „impossibilisten”, tussen marxisten en anarchisten de blijvende aansluiting, ondanks herhaalde congressen en conferenties, nog belemmeren. In 1889 komen te Parijs twee internationale congressen bijeen, dat van de possibilisten en dat van de Marxisten. De Nederlandse afgevaardigden sluiten zich nog bij laatstgenoemden aan, en bij hun scherp verzet tegen het anarchistisch drijven. Ook Domela Nieuwenhuis, die onder de buitenlandse Marxisten, zoals Paul Lafargue, persoonlijke vrienden vindt. Deze, bij den Nederlandsen leider overigens niet bijzonder actieve medewerking verscherpt zijn conflict met zijn Nederlandsen, langzamerhand geheel in anarchistisch vaarwater geraakten medewerker Crommelin.

Al deze tegenstellingen vinden evenwel in de massa van de leden van de S.D.B. nog weinig begrip. Hun werkijver neemt af. De belangstelling in vakorganisaties en vakactie neemt toe, ook bij de latere reformisten, die nog steeds de leiding van Domela Nieuwenhuis volgen, als Vliegen, Fortuyn enz. Ook voor hen is de vakorganisatie, ten opzichte van de politieke beweging, nog altoos iets minderwaardigs. Zelfs in 1905, dus tien jaren na de oprichting van de S.D.A.P., kon Vliegen nog schrijven:

„Wie in de politieke beweging allernodigste eigenschappen mist, kan toch vaak een goed vakverenigings-leider zijn.”

De leiders van de S.D.B. zien deze geestelijke verschuiving van hun leden met toenemende ongerustheid. Zij trachten een nieuwe kiesrechtbeweging op gang te brengen. Maar hier stuiten zij reeds op de invloed der anarchisten. De tegenstelling tussen de twee leiders, Domela Nieuwenhuis en C r o 11, wordt zo sterk, dat ze het werken van de centrale leiding onmogelijk maakt. Om dit euvel te verhelpen, nemen zij beide uit die leiding hun ontslag. De houding van den leider verliest elke lijn. Hij blijft het anarchisme bestrijden, voert een ingespannen actie voor arbeidswetgeving, maar wordt steeds scherper in zijn veroordeling van elke parlemen - taire arbeid.

Op het platteland van Groningen en Friesland breidt zich de beweging intussen al verder uit. De toen tamelijk sterke vakorganisatie van landarbeiders in Noord-Friesland, „Broedertrouw", sluit zich bij de S.D.B. aan. Te Winschoten weet de Bond voor Alg. Kiesrecht twee van haar leden in de Gemeenteraad gekozen te krijgen. Deze Bond wordt intussen al meer een Friese organisatie. Van de 63 afdelingen met 3637 leden zijn er 44 met 2314 leden alleen in Friesland. In overeenstemming met het feit, dat de ondersteuning voor deze Bond, die weer de kern uitmaakt van de „Friese Volkspartij", vooral van kleinburgerlijke kant moet komen (voornamelijk kleine boeren en met hen economisch en ideologisch nog nauw verbonden landarbeiders), neemt hier de invloed van de burgerlijke radicalen toe.

Tegelijk met de verwarring groeit, vooral in de grotere steden, de politieke verwildering van de socialisten en zich socialistisch dunkende massa. Deze ontwikkeling wordt nog een tijd lang geremd door de krachtige actie, die het besluit van de Marxistische internationale congressen ten aanzien van de 1 Mei-actie ook in ons land te voorschijn roept.

8. Internationale invloeden.

Domela Nieuwenhuis had tijdens een verblijf in het buitenland de Rijksdag-verkiezingen in Berlijn meebeleeft, zelfs aan de agitatie deelgenomen, en was in verband hiermee ook gearresteerd. De enorme zetelwinst van de ver-

volgde Duitse socialistische partij (van 6 zetels in 1887 op 21, bij de eerste stemming, in 1890), had hij in „R. v. A." geestdriftig gevierd. In de grote steden van ons land werden naar aanleiding van deze uitslag feestvergaderingen gehouden. Het orgaan van de S.D.B. begint te denken en te dromen over hetgeen bij de komende verkiezingen in Nederland zal kunnen gebeuren. In aansluiting hiermee wordt in Friesland een sterke anti-liberale actie ontwikkeld en worden de verkiezingskansen in deze provincie berekend. Maar weldra begint het blad reeds te weifelen. Het tracht zijn lezers duidelijk te maken, dat het bij de verkiezingen niet zo zeer gaat om de uitslag als wel om de agitatie, waartoe zij gelegenheid geven. Spoedig ontstaat over die waardering allerlei kibbelend geschrijf. De scheiding tussen „revolutionairen", d.w.z. impossibilisten, en „parlementairen" begint steeds duidelijker te worden, — tegelijkertijd tussen sociaal-demo- craten en anarchisten, en tussen burgerlijke democraten, feministen, Dageraads-mensen en socialisten.

De twisten worden verscherpt door de persoonlijke verhouding tussen Domela Nieuwenhuis en enkele leiders der Duitse socialistische partij, met name Wilhelm (den vader van Karl) Liebknecht. Van beide kanten wordt de twist op scherpe, vaak beledigende wijze uitgevochten. Van der Goes neemt op temperamentvolle wijze de verdediging van de Duitse kameraden op zich. Hij doet dit niet op wetenschappelijke gronden. Hij is nog geen Marxist. In een brochure, gericht tegen den in syndicalistische richting zich ontwikkelenden Christiaan Cornelis- s e n, verklaart hij, dat er twee stromingen bestaan in de socialistische beweging: er is een arbeiders-socialisme, dat een klasse-socialisme is, en een andere ideologische beweging die van deze „smet" vrij is. Volgens hem is het de taak van de leiders der arbeiders, dit arbeiders-socialisme „op te voeren" tot een „onpartijdige" wetenschap. De wetenschap kent immers, zegt VanderGoes, geen klasse: de wiskunde niet, want twee maal twee is vier, zowel voor arm als voor rijk, en ook de economie kent geen klassen. Daarom staat Van der Goes een verstandige, wetenschappelijke regeling van de arbeid voor, en als hij zich voor staatsbezit van de

voornaamste productiemiddelen verklaart, dan is dit, omdat onder andere voorwaarden niet van een wetenschappelijke regeling van de arbeid sprake kan zijn.

Ook deze „wetenschappelijke" geschillen die, indien iets, alleen het lage wetenschappelijke peil en het utopisch karakter der Nederlandse sociaal-democratie typeren, gaan over de hoofden der leden van de S.D.B. heen. Alleen het persoonlijke karakter van de twisten, de tegenstellingen tussen den ouden leider Domela Nieuwenhuis en zijn vrienden, waartoe ook latere reformisten als Vliegen, Schaper, Fortuyn enz. behoren, en den — voor arbeiders weinig sympathieken, van uit adellijke kringen hen naderenden „heer" Van der Goes houdt hen bezig.

Inmiddels nadert, vooral in de kapitalistische landen en ook in Nederland, de agitatie van de 1 Mei-dag. Overall, vooral in Nederland, is de massa-ellende groot. Internationaal wordt de bourgeoisie door een paniekstemming aangegrepen. Weer ziet zij de proletarische revolutie naderen. Zij put zich uit in maatregelen om de Mei-agitatie te breken. Maar tevens begint de bourgeoisie internationaal het vraagstuk van de arbeidswetgeving ernstiger te bestuderen. In Febr. 1890 vergadert in Berlijn een internationale conferentie, die evenwel niet verder kan komen dan het uitspreken van enige wenselijkheden. De paus komt met zijn beroemde encycliek „Rerum Novarum", die de grondslag zal worden van elke verdere katholieke arbeidersactie en organisatie.

Deze uitingen van bourgeoisbezinning kunnen evenwel een machtige golf van werkstakingen niet tegenhouden. In Duitsland moet het bankroet van de socialistenvet worden erkend. In Westfalen breken reusachtige werkstakingen uit. De Engelse dokwerkers ontplooiën een machtige stakingsbeweging, die zich ook in de Rotterdamse bootwerkers-staking voortplant.

In Engeland alleen vinden in 1890 een duizendtal stakingen plaats. Deze geweldige onrust had zijn weerspiegeling gevonden in de uitslag van de Rijksdagverkiezingen in Duitsland.

Tegen deze achtergrond ontwikkelt zich de Mei-actie. Ze sleept de Nederlandse arbeiders massaal mee. „Patrimonium"

tracht een dam tegen deze vloed op te werpen. Het richt zich tot de christelijke arbeiders met een oproep, waarvan het slot luidt: „Gedoopten in de naam van Jezus Christus, doet die doop geen schande aan door de roepstem te volgen van hen, die, als zij hun vaandel ontplooiën, u slechts de leus der revolutie kunnen voorhouden: geen God, geen meester!"

9. Verscherpte crisis, loonacties enz.

De Nederlandse bourgeoisie deelt in de algemene zenuwachtigheid. Zij mobiliseert troepen. Hier en daar gaat de politie tot een ouderwets woest optreden over. In Friesland is de toestand meer dan ooit gespannen. Er breken weer stakingen van land- en veenarbeiders uit.

Onder deze omstandigheden van spanning komen de twisten in de S. D. B. tijdelijk tot rust. De vakantie oefent op steeds ruimere schaal haar aantrekkingskracht uit. Reeds in het begin van Januari 1890 verscheen „De Seingever", het orgaan van de Nederlandse spoorwegarbeiders, die nog geheel illegaal moeten optreden. Op 28 Februari vond te Enschede weer een staking van textielarbeiders plaats (een solidari- teitsstaking), die door gebrek aan steun spoedig verloopt.

Er is onder de arbeiders nog geen enkel apparaat voor het organiseren van steunbewegingen. In dit opzicht is evenwel de positie van de patroons nog niet veel beter. Patroonsver- enigingen bestaan nog weinig of niet. Voor het bestrijden en breken van stakingen vertrouwen de werkgevers nog uitsluitend op het rechtstreekse ingrijpen, met politie en leger, van hun staatsapparaat. Eerst half April van dit jaar 1890 kwamen de Enschedese fabrikanten tot samenwerking en het verlenen van onderlinge steun. De fabrikantenvergadering, waarin hiertoe wordt besloten, werd bijgewoond door den burgemeester van Enschedé, een gewezen officier van het Indische leger, en den Commissaris der Koningin in Over- ijsel! De fabrikanten gingen tot een algemene uitsluiting over.

Deze rechtstreekse aanval, op 9 Mei afgekondigd, geeft aanleiding aan arbeiderszijde tot het Organiseren van een steunbeweging. Doch reeds op 16 Mei vindt de staking een plotseling einde. Een katholiek geestelijke te Enschede, ka

pelaan A r r i e n s, had een aantal van zijn parochianen tot werkhervatting weten over te halen. Toen verloren de nog stakende arbeiders alle moed. Hun leiding adviseerde tot algemene werkhervatting. De socialistische leiders konden eerst van dit feit kennis nemen, toen het te laat was. De twee, hierboven genoemde vertegenwoordigers van het openbaar gezag werden door de regering gedecoreerd!

Terwijl deze spontane staking met een geweldige nederlaag eindigde, hadden de veenarbeiders van Oostelijk Drente na een betrekkelijk korte staking, op 26 Maart begonnen, een overwinning behaald. Deze zege moet wel worden toegeschreven aan het feit, dat de staking op een bijzonder gunstig tijdstip was uitgebroken. De industrie van Duitsland ontwikkelde zich snel. De steenkoolprijzen stegen. En daarmee steeg de afzet van turf.

Op 15 April volgden de Friese veenarbeiders dit voorbeeld. „Patrimonium** organiseerde hier de onderkruiperij. De staking verliep. Zelfs in Noord-Brabant (Osch en Uden) braken spontane stakingen uit, waarbij botsingen met de marechaussees niet uitbleven.

Begin April kwam te Amsterdam een staking van bootwerkers tot ontwikkeling. De voornaamste eis was een uurloon van 25 cents! Einde April kwam het hier tot een accord, met een gedeeltelijke overwinning der bootwerkers.

In het algemeen kenmerkte zich het jaar 1890 door verscherping van de economische crisis, vooral op het platteland. De werkloosheid houdt een grote omvang, om in de winter van 1890 op 1891, die bijzonder streng is, haar hoogtepunt te bereiken. Terwijl in de steden de werklozen tamelijk passief blijven, wordt het op het platteland, met name in verschillende delen van Friesland, vooral in het Noorden (De Bildt) uiterst roerig. Op 21 Januari 1891 breekt te St. Jacob- parochie een staking van landarbeiders uit, die maar kort duurt (de grote boeren zijn nog niet georganiseerd) en met een accord eindigt. Door de arbeiders wordt een verhoogd uurloon (12 cent!) bereikt.

Deze actie drijft, aan weerszijden, tot organisatie. De patroons vormen een vereniging. De landarbeiders richten verschillende vakverenigingen op, die op 20 Juni te Tjummarum

een congres beleggen, bij gewoond door 88 bestuurders van verschillende, tezamen 2000 leden tellende organisaties. Onder deze bestuurders zijn een aantal socialisten. Maar het congres is volslagen zonder lijn. Besluiten worden niet genomen. Intussen komen op 21 Juni de grote boeren bijeen, in een goed voorbereid congres, dat wel besluiten neemt.

Deze patroonsorganisatie weet een langdurige werkstaking, georganiseerd door de vakvereniging „Broedertrouw“, in de Bildt, met behulp van politie en militairen te breken en te doen verlopen. Het volgende jaar komen de arbeiders opnieuw in staking, nu beter georganiseerd, en gesteund door de kleine boeren en zelfs vissers. Een algemene steunbeweging blijft evenwel uit. De boeren laten de producten op het land verrotten. Politie en leger treden „krachtdadig“ op. De staking gaat verloren. Het resultaat is, dat de organisaties verlopen en de bestuurders zich uitputten in onderling gekibbel.

In de grote steden vinden eveneens tal van stakingen plaats, in hoofdzaak om eisen van loon en arbeidsduur. Nog altijd zijn de lonen uiterst laag. De Amsterdamse grondwerkers en baggerlieden staken ter verkrijging van een uurloon van 20 cent, bij een tienurige arbeidsdag; de Rotterdamse timmerlieden eisen een uurloon tussen 20 en 25 cent. De timmerlieden te Almelo bereiken, na een gewonnen staking, een uurloon van 14 cent. In de regel zijn het evenwel de minst geschoolde en slechtst betaalde arbeiders, die, zonder nog sterke vakorganisaties tot stand te kunnen brengen, te hoop lopen om hun lonen enigermate in overeenstemming te brengen met de hoge levensmiddelenprijzen, zoals de meer geschoolde, de vakarbeiders reeds deden in de allereerste jaren van de Nederlandse arbeidersbeweging. Deze vakarbeiders slagen er in deze en de komende tijd in, vakverenigingen van enige omvang op te bouwen en het sectarische karakter daarvan al meer te laten varen. Intussen geldt dit nog maar voor een minderheid van arbeiders.

Als in de jaren 1890 en 1891, in verband met de algemene economische crisis, zich een geweldige crisis in de Amsterdamse diamantindustrie ontwikkelt en 7000 diamantbewerkers op straat zijn geworpen, omvat hun organisatie nog niet

meer dan 3 % van de betrokken arbeiders. Deze organisatie weet nog niet beter te doen dan de gegoede burgerij op te roepen om de werkloze vakgenoten met giften en gaven te steunen.

Over het gehele land neemt de onrust onder de werklozen toe. Daarmee ook de aantrekkingskracht van de S.D.B. In Friesland en Groningen wordt de socialistische beweging een massabeweging. In haar uiterst verward karakter wordt ze heen en weer geslingerd tussen haat- en wraakgevoelens tegen de onderdrukkende bourgeoisie en haar opnieuw gewelddadiger wordend staatsapparaat, en een hernieuwing van de, in de genoemde provincies sterk opdringende beweging voor algemeen kiesrecht. Op 17 Augustus vindt te Heerenveen een kiesrechtmeeting plaats, die door 14 a 15.000 personen wordt bezocht. Terwijl in de „Hollandse” beweging het anarchisme om zich heen grijpt en o.a. C r o 11 nog dit jaar de S.D.B. verlaat (zonder evenwel een enigermate betekend aantal leden mee te kunnen slepen), vertrekt uit Amsterdam een extra-trein met 1000 meeting-gangers naar Heerenveen.

V.

Groei van de innerlijke tegenstellingen

(1891—1894). .

1. De verkiezingen van 1891.

In 1891 moeten nieuwe Kamerverkiezingen plaats vinden. Vooral in het Noorden stellen de arbeiders, georganiseerd in de S.D.B. en de Bond voor Algemeen Kiesrecht (alleen in Friesland telt nu de S.D.B. 53 afdelingen met 2670 leden), zich veel van die verkiezingen voor. In de voorafgaande maanden blijft Domela Nieuwenhuis zijn oude standpunt (vóór alles anti-liberaal) handhaven. Maar reeds zijn er woordvoerders als Vliegen, die willen optrekken onder de leuze: vóór alles het algemeen kiesrecht! Vliegen trachtte zelfs, steunend op de Friese afdelingen, verbonden aan de Friese Volkspartij, het Kerst-congres van 1890 van de S. D. B. te bewegen tot het aanvaarden van een motie, waarbij als „keur" voor het steunen van burgerlijke kandidaten de erkenning van de noodzakelijkheid van het algemeen kiesrecht wordt geëist. Het Congres wilde er in meerderheid niets van weten. Verder stelde Vliegen voor, met even gering succes, in 1891 een algemeen sociaal werklieden-congres bijeen te roepen, met de bedoeling: tot een uitspraak te geraken, dat de S.D.B. eerst alle mogelijke „geleidelijke middelen" moet uitputten, alvorens tot revolutionaire actie kan worden overgegaan; een terugkeer dus tot het oude standpunt, doch nu extra onderstreept ter bestrijding van de in de S.D.B. veldwinnende stemming, waarin elke hervorming als „lapmiddel" wordt beschouwd. Het Congres achtte het voorstel „onuitvoerbaar"; zo sterk is weer, onder de indruk van de algemene ellende en de onstuimige onrust in

verschillende delen van het land, de oude opvatting van de naderende sociale revolutie geworden.

De crisisellende heeft trouwens over geheel West- en Mid- den-Europa onder de bourgeoisie een zich van de starre liberale dogma's af kerende beweging ontwikkeld. Ook in Nederland was die beweging ontstaan. Zij werd bestreden zowel door de S.D.B., die zich in zijn streven tot opbouw van een volkomen zelfstandige klassepartij der arbeiders tegen elke, ook tijdelijke samenwerking met een vooruitstrevende, hervormingsgezinde burgerlijke beweging verzette, — van welke instelling de felle strijd tegen het A.N.W.V. het eerste verschijnsel was geweest, zoals thans de steeds feller wordende strijd tegen de Amsterdamse „radicalen", onder leiding van Mr. T r e u b e.a., er het kenmerk van was, — als door de conservatieve, aan de oude leer vasthoudende liberalen, te Amsterdam georganiseerd in de kiesvereniging „Burgerplicht".

De strijd tussen S.D.B. en „radicalen" nam de vorm aan van een theoretische discussie over de grondslagen van het Marxisme. Doch ook zulke discussies gingen over de hoofden der S.D.B.-arbeiders heen.

Anders stond het met de conservatief-liberalen, die uit hun nederlaag bij de vorige verkiezingen en het veroveren van zetels in de Amsterdamse gemeenteraad door radicalen hadden geleerd, dat het vasthouden aan de oude liberale dogma's hun invloed onder de kleine burgerij verzwakte. „Burgerplicht" sprak zich daarom uit voor uitbreiding van de kiesbevoegdheid, „zover als een eerlijke uitlegging van de grondwet gedooft", verder voor een ver-gaande belastingherziening, dus vermindering van de druk op de middenstand, steun aan financieel zwakke gemeenten enz.. Feitelijk nam de oude liberale partij het program van de burgerlijke radicalen over, ofschoon in koloniale en rederskringen de invloed van de oude liberalen nog sterk bleef.

De doctrinaire liberalen verwachtten van deze frontveran- ring een herstel van hun oude meerderheid in de Kamer, waarbij zij het oog hielden gericht op de toenemende verdeeldheid in het kerkelijke kamp. De clericale Kamermeerderheid bestond in hoofdzaak uit een calvinistische en een

katholieke vleugel, tussen welke fracties in de loop der laatste jaren aanzienlijke wrijving was ontstaan, waardoor het conservatief-clericale ministerie feitelijk met lamheid was geslagen.

De verkiezings-strijd van 1891 werd zo een strijd om de niet-clericale middenstand. Zowel de S.D.B., die slechts over een gering aantal kiezers kon beschikken, als de liberalen trachtten die middenstand te winnen. De laatsten gingen hierbij zo ver, dat zij in het Friese district Schoterland, waar Domela Nieuwenhuis weer door de Volkspartij candidaat was gesteld, den radicaal Tribsteunden, — ofschoon de plaatselijke democraten bij de Volkspartij waren aangesloten! De verkiezingsuitslag bracht aan het licht, dat de niet georganiseerde burgerlijke democraten, voor zover zij niet clericaal waren, naar de democratische liberalen overhielden. Bij de herstemmingen werden deze bovendien door de calvinisten gesteund. Domela Nieuwenhuis werd niet gekozen. Over het gehele land beschouwd, was de uitslag ten gunste van de liberalen, en tegen radicalen en socialisten uitgevallen.

2. Groei van het Impossibilisme.

De uit overdreven verwachtingen en de verkiezingstactiek der burgerlijke democraten geboren teleurstelling in de rijen van de S.D.B. kon onder de bestaande omstandigheden geen ander gevolg hebben dan een versterking van het negatief karakter en het impossibilisme van de S.D.B., en een verscherpte actie tegen de burgerlijke democraten, ook tegen de „parlementairen" in de S.D.B. Deze actie richtte zich bij Domela Nieuwenhuis in de eerste plaats tegen de Friese Volkspartij, waarin de agrarische belangen domineerden en waarin een agitatie, gevoerd door de in 1889 opgerichte Bond voor Land-nationalisatie, veld won. Te Amsterdam werden pogingen aangewend, door A. H. Gerhard, F. van der Goes e.a., om te komen tot de oprichting van een socialistische hervormingsgroep, een weerspiegeling van de Engelse „Fabian Society". Deze pogingen werden in de kiem gesmoord.

De Volkspartij in Friesland was geen partij in de eigenlijke zin van het woord, doch een losse federatie, waarbij tal van democratische organisaties, in hoofdzaak afdelingen van de S.D.B. en van de Bond voor Alg. Kiesrecht, waren aangesloten. In 1891 telde deze federatie 4980 leden, verdeeld over 64 afdelingen van aangesloten kiesrechtafdelingen, 14 afdelingen van de S.D.B., 10 „werklieden-verenigingen“, 5 S.D. jongelieden-verenigingen en 31 „propaganda-clubs“. In deze organisaties waren de sociaal-democraten de drijvende krachten.

En nu werd in een geheime, te Utrecht gehouden vergadering van de Centrale Raad van de S. D. B. het besluit genomen, dat geen enkele organisatie, die geheel of gedeeltelijk het programma van de S.D.B. in feite had aanvaard, zich bij een andere politieke organisatie mocht aansluiten; in de, destijds in de S.D.B. gangbare terminologie luidde het hier bedoelde besluit:

„De vergadering, overwegend, dat het voortdurend samenwerken van afdelingen van de S.D.B. met andere verenigingen leiden moet tot verwatering van het socialistisch beginsel, is van mening, dat in isolement haar (wiens?) kracht ligt.“

De formulering was gebrekkig; de bedoeling intussen duidelijk: de afdelingen van de S.D.B. moesten zich uit de Volkspartij terugtrekken, en hiermede was het doodvonnis van de Friese Volkspartij getekend. Een aantal van deze afdelingen gehoorzaamden aan de opdracht; enkele afdelingen van de Bond voor Alg. Kiesrecht deden hetzelfde en sloten zich bij de S.D.B. aan.

De Friese advocaat P. J. T r o e l s t r a, die in de jongste tijd in verband met de onlusten in Friesland en de opbloeiende beweging als verdediger van socialisten voor de rechtbank en als agitator reeds naam had gemaakt, doet nog zijn best om de Volkspartij te redden, door er een Friese combinatie van sociaal-democratische organisaties van te maken. Hij staat nog aan de rand van de volksbeweging, heeft van het socialisme nog geen andere studie gemaakt, dan waartoe hij door de gebeurtenissen in eigen omgeving in staat was geweest, heeft zich nog niet bezig gehouden met de theorie

van de klassenstrijd in het algemeen, en ook niet van de bijzondere toestanden in Nederland, die alleen door deze theorie kunnen worden begrepen. Dan verklaart hij, dat de S.D.B. *te* revolutionair is en daarom in strijd met het Friese volkskarakter (de jonge advocaat liefthebbert in het gebruik van de Friese taal en beoefent Friese letterkunde). Daarom wil hij van de Friese Volkspartij een Friese socialistische partij maken. Zijn poging is een mislukking. Het enige wat hij er mee bereikt is, dat Domela Nieuwenhuis en het gros van zijn impossibilistische aanhangers in hem een nieuwen vijand zien, zoals de reeds zeer impopulaire Van der Go es , de weinig invloedrijke onderwijzer A. H. G e r - hard enz. tot partijvijanden zijn verklaard en nu, het liefst door aanranding van hun persoonlijke reputatie, fel worden bestreden.

De S.D.B. vindt nog meer, zij het dan ook voorlopig nog in het verborgen werkende vijanden. In 1891 beginnen de voornaamste vakverenigingen zich van de partij los te maken. Het is een jaar van organisatorische bezinning. Er zijn niet veel stakingen. Wel willen de arbeiders deel hebben in de voordelen van een eindelijk oplevende economie. Maar zij zijn slechts in minderheid socialistisch, in ieder geval geen leden van de S.D.B. Deze niet- (maar zeker daarom niet anti-) socialistische arbeiders wensen machtsvorming als arbeiders. Zij wensen „kleurloze” organisaties. De Bond, die uitgaat van de stelling: de politieke partij is de *gehele* arbeidersbeweging, en als delen van de arbeidersbeweging nog niet bij die partij zijn aangesloten, dan behoren ze er toch zo spoedig mogelijk toe over te gaan, de Bond ziet deze „kleurloze” arbeiders-organisaties met lede ogen opkomen. Maar de *feiten* bewegen zich in een richting, die aan die van de Bond vreemd is. De arbeiders gevoelen sterk de nadelen van de sectarische versplintering, die wel het sterkst is in de oude geschoolde vakken. Te Amsterdam bestaan al vijf verschillende organisaties van timmerlieden, van elke politieke partij één. Met de sigarenmakers is het niet veel beter gesteld. Alvorens tot nieuwe acties over te gaan, begeren zij organisatorische machtsvorming. Zij verklaren zich ten aanzien van de politiek „neutraal”.

Dit is nog geen streven om de georganiseerde vakbeweging in de plaats te stellen van de politieke partij (syndicalisme); en ook niet een bewuste toepassing van de Engelse en de Duitse beginselen op het gebied van de vakbeweging, zoals spoedig met de oprichters van de grote dia- mantbewerkerorganisatie het geval zal zijn. Het is niets anders dan het spontaan zich afkeren van het „politieke“ geknoei en gekibbel. Het is een spontaan zich ontworstelen aan de invloed van de oude eschatologische verwachtingen, die nog in de S.D.B. overheersen, een zich bezinnen op dagelijkse, directe arbeidersbelangen.

3. Herstel van de Internationale.

In de na-crisistijd beginnen de verschillende, los met elkaar samenwerkende, nationale socialistische partijen pogingen tot georganiseerde aaneensluiting te ondernemen. Op 16 Augustus 1891 wordt het tweede internationale socialistencongres te Brussel geopend. De scheiding tussen possibilisten en Marxisten, die in 1889 nog twee afzonderlijke internationale congressen nodig maakte, is verdwenen. In het Brusselse congres gaat de strijd nu in de eerste plaats in de richting van afrekening met de anarchisten.

De leider van de Nederlandse delegatie, D o m e l a Nieuwenhuis, speelt op dit congres een dubbelzinnige rol. Officieel plaatst hij zich op anti-anarchistisch standpunt. Maar zijn persoonlijke haat tegen den Duitschen leider W. Liebknecht, die hij op de gehele, zich krachtig ontwikkelende Duitse partij overdraagt, verleidt hem tot allerlei persoonlijke samenkomsten en intriges met anarchistische woordvoerders. Nog plaatst hij zich, zijn jongste verleden getrouw, op het standpunt van agitatie voor allerlei directe hervormingen, maar aan zijn ontwikkeling naar het impos- sibilisme kan hij toch niet ontkomen. Zijn gedeeltelijk werkelijke, gedeeltelijk voorgewende onzekerheid belichaamt hij in een resolutie, waarin hij voorstelt, dat het Congres een discussie zal openen „over het gebruik van het parlementarisme en van het algemeen kiesrecht in het belang van de arbeidersklasse, over de te volgen tactiek om tot de emancipatie

der arbeiders te geraken en over de middelen, die in het werk moeten worden gesteld om ze te verwezenlijken." Het Congres *ontwijkt* deze, op scheuring tussen impossibilisten en andere socialisten gerichte zet, door te verklaren, dat deze vraag door ieder land afzonderlijk, in overeenkomst met de nationale toestanden, moet worden beantwoord.

Er was nog een ander vraagstuk, dat door D o m e l a Nieuwenhuis kon worden aangegrepen om scheiding te provoceren. In de Duitse partij waren heel wat middenstands- elementen binnengeslopen, die hun kleinburgerlijke inzichten hier wilden uitleven. Zo op het stuk van landsverdediging. De invloedrijke gewezen officier Von V o l m a r had zich voor vaderlandsverdediging in nationalistische zin uitgesproken. De Nederlandse leider riep hem daarvoor ter verantwoording en stelde ten slotte een resolutie voor, waarin werd opgeroepen om elke oorlogsverklaring te beantwoorden met een algemene werkstaking „van het volk", dus, voor zover deze uitdrukking zin heeft: met algemene dienstweigering en met algemene staking van de arbeiders. In zijn verdediging van deze resolutie noemde Domela Nieuwenhuis alle Duitse partijgenoten chauvinisten. Tegelijkertijd prees hij internationale scheidsgerechten aan.

De temperamentvolle Duitse leider W. Liebknecht sloeg fel van zich en de Duitse partij af. Hij noemde den Nederlandsen opposant een frasenheld en trachtte hem belachelijk te maken. Bij stemming vond Domela Nieuwenhuis alleen ondersteuners bij de Engelse en de Franse, naast de Nederlandse delegatie. De kloof tussen de S.D.B. en de Duitse partij, die reeds de meest invloedrijke in de internationale socialistische beweging was geworden, werd dieper dan ze tot nu toe was geweest.

4. Het tijdperk van de openluchtmeetings.

Toen nog meer dan tegenwoordig werd het grondwettige recht van vergadering en meningsuiting aanzienlijk beperkt door het voor de zelfstandige arbeidersbeweging bestaande gebrek aan behoorlijke vergaderzalen. De sociaal-democraten trachtten dit gebrek te verhelpen door het openen van

eigen gebouwen en lokalen. De meest bekende waren „Walhalla” te Den Haag, en „Constantia” te Amsterdam. In de regel werden ze verschaft en geëxploiteerd door arbeiders- coöperaties. Maar zulke gelegenheden waren uitzonderingen. In tal van plaatsen was er voor vergaderingen van enige omvang geen gelegenheid. Toch waren zulke gelegenheden op dagen als 1 Mei zeer noodzakelijk.

In 1891 werd voor de tweede maal die dag gevierd. Het bezoek was uitstekend. Te Maastricht, waar Vliegen zich had gevestigd, had de socialistische beweging reeds een aanmerkelijke omvang aangenomen. Doch een lokaal voor een Mei-vergadering bestond er niet. De arbeiders verzamelden zich daarom in de open lucht, waar zij door Vliegen werden toegesproken. Deze werd gearresteerd, doch door het publiek ontzet. In de avond vonden nieuwe arrestaties plaats. Ook Vliegen werd gegrepen en gerechtelijk vervolgd.

De wet van 1855 verbood iedere vergadering in de open lucht „voor gemeenschappelijke beraadslaging”. De algemene opvatting was, dat door deze bepaling *iedere* vergadering in de open lucht was verboden. Ook de Maastrichtse socialisten deelden die mening, doch zij hadden wetsovertreding verkozen boven het verwaarlozen van de 1 Mei-viering. Bij uitspraak van den kantonrechter en van hogere instanties kwam evenwel vast te staan, dat voor openluchtmeetings zonder discussie geen officieel verlof behoefde te worden aangevraagd. Deze uitspraak opende overvloedige gelegenheid voor massa vergaderingen in zomertijd. Vooral in het Noorden werd hiervan ruim gebruik gemaakt. De arbeiders stroomden er van heinde en verre heen, uren en uren in de omtrek.

Daardoor kreeg de socialistische beweging een nieuwe kans om zich, vooral op het platteland, uit te breiden.

De pogingen, om ze te doorkruisen, moesten er wel talrijker en ernstiger door worden. In katholieke streken ging dit tamelijk gemakkelijk. Moeilijker werd het in het calvinistische of godsdienstig meer onverschillige Noorden. En juist in de hier besproken jaren verkeerde de politieke organisatie der calvinisten in een moeilijke toestand.

De „doleantie” had op kerkelijk terrein reeds scheuring

gebracht tussen de in meerderheid proletarische en kleinburgerlijke „gereformeerden" en de godsdienstig minder „steile" Ned. Hervormde bourgeoisie. Deze scheuring dreigde zich in de politieke organisatie, de Anti-Revolutionaire partij, voort te zetten. Toen zorgde de arbeidersorganisatie „Patrimonium" voor een afleidingsmanoeuvre. De overwinning van de liberalen bij de jongste algemene verkiezingen (1891) had de noodzakelijkheid van verzamelen aangetoond. Er werd een Christelijk Sociaal Congres georganiseerd, een soort van demonstratief congres, waarbij evenwel het arbeidersselement wel moest ontbreken, aangezien het deelnemen verbonden was met een verplichte bijdrage van f 2.50 per persoon. In deze bijeenkomst hield Dr. A. K u i j p e r, de leider van de „doleantie" en der anti-revolutionaire partij, zijn beroemd geworden rede „Maranatha", welke overvloedige van betuigingen van deernis met de noodlijdende massa en van aanklachten tegen de bourgeoisie, maar waarin van concrete conclusies geen sprake was. Het Congres sprak zich uit voor strikter toepassing van de Zondagsrust, het instellen van Kamers van Arbeid, beperking van de arbeidsduur, doch niet door wetgeving, maar door besluit van deze Kamers, — zelfs voor werkstakingen, die, mits ze geen moedwillige contractbreuk beoogden, geen politiek karakter droegen en uiterst voorzichtig werden toegepast, wel „plichtmatig" konden zijn. Uitwerking van een en ander zou door een volgend Congres geschieden. Dit volgende Congres is nooit gehouden.

De S.D.B. wist tegenover dit, toch wel belangrijke symptoom van ontevredenheid in brede lagen van het calvinistische volk geen opbouwende, die algemene ontevredenheid opvangende politiek te plaatsen. Integendeel. Het Kerst-con- gres van de S.D.B. (1891) werd door verschillende afgevaardigden geplaatst voor de noodzakelijkheid, een keuze te doen tussen de erkenning van de noodzakelijkheid van parlementaire actie, met al de daaruit voortspruitende consequenties, en het volstrekt verwerpen daarvan en de uitsluitende agitatie voor de sociale revolutie. Woordvoerders als Vliegen kwamen vierkant te staan tegenover leiders als D o- mela Nieuwenhuis, die elke blijvende samenwerking

met burgerlijk-democratische elementen wilde verbieden, zoals bleek uit zijn houding tegenover de Friese Volkspartij, — de verkiezingen wel wilde gebruiken als agitatiegelegenheid en dan ook eventuele kamerzetels in die richting wenste uit te buiten, maar elke opbouwende wetgevende arbeid wilde verbieden. Deze parlementaire werkzaamheid mocht geen ander doel hebben dan de arbeiders te overtuigen, dat voor hen geen andere weg naar bevrijding openstond dan een spoedige revolutie.

5. Op de spits gedreven persoonlijke geschillen.

De ontbindende uitwerking van de conflicten tussen „revolutionairen" en „parlementairen" wordt evenwel in hoofdzaak geheel op persoonlijke gronden voelbaar. Van der G o e s was een korte tijd lid geweest van de S.D.B., was toen weer uitgetreden, doch kreeg nu in 1891 gelegenheid om zijn grieven tegen de leiding van de Bond kenbaar te maken. Maar ook hij en zijn tegenstanders weten de discussies niet tot een hoger, politiek plan te verheffen. Hij put zich uit in persoonlijke aanvallen en jacht op partij schandalen, put daarmee het geduld van het hem toch al niet sympathiek gezinde Congres uit, maar weet toch te bereiken, dat zijn beschuldigingen commissoriaal worden gemaakt. Op aanbeveling van deze commissie spreekt het Congres een veroordeling uit van het optreden van hem en zijn vrienden.

De ontbinding van de Bond, niettegenstaande zijn uiterlijke agitatie-successen, wordt ook duidelijk uit het feit, dat „Recht voor Allen" niet meer als dagblad, maar voortaan drie maal per week zal verschijnen.

Het Congres van 1891 verduidelijkt door zijn afbraak van de Friese Volkspartij, zijn principiële weigering van samenwerking met burgerlijke democraten, zijn krachtige veroordeling van de reformistische elementen in de S.D.B., dat het anarchistisch gekleurde impossibilisme het kader van de partij heeft veroverd. Dit feit maakte de S.D.B. al losser van de massa der kiezers en van de werkers in het algemeen. De kleinburgerlijke elementen, die Domela Nieuwenhuis nog kort te voren had trachten te winnen door zijn

agitatie voor belastinghervorming, en die in het Nederland van die tijd nog een veel belangrijker bevolkingselement waren dan ze het nu ook nog zijn, worden geheel verwaarloosd. De agitatie wordt uitsluitend ingesteld op de arbeiders.

Dat was zelfs op het platteland niet zo heel moeilijk. De landbouwcrisis doet nog altoos haar vreselijke gevolgen gelden. Deze wordt verergerd door een crisis in de veenstreken. De „revolutionaire” agitatie is nooit zo sterk geweest als in de jaren 1892 en 1893. De openluchtmeetings spelen daarbij een belangrijke rol. De agitatorische successen doen de hoofden duizelen.

Vooral voor de jongere propagandisten staat opnieuw vast: de revolutie is in aantocht! De arbeiders moeten zich op die revolutie voorbereiden en geen tijd verspillen aan actie voor hervormingen. De jonge propagandist T. Luitjes, pas uit de kazerne vrij gekomen, stelt in „R. v. A.” in een artikel (van 26 Jan. 1892) openlijk aan de orde, dat een geheime organisatie moet worden opgebouwd van mensen, die in militaire dienst zijn geweest, met behoud van vroegere militaire functies en de militaire discipline. De krachten voor een succesvolle revolutie, zegt deze propagandist, zijn aanwezig. Nu geen oplapperij meer, geen gepraat meer. De socialisten moeten met een eigen leger het leger der regering verslaan, de kapitalisten onteigenen, en de zaak is voor goed gewonnen. Hij en anderen zetten deze verwilderende agitatie in de openbare vergaderingen voort.

Nog doen kleinburgerlijke elementen, zoals G. van der Zwag in Friesland, moeite om althans deze provincie buiten de stroom te houden, door het oprichten van een nieuwe socialistische partij. Het getij is tegen hen. Wel blijft „R. v. A.” nog de noodzakelijkheid van algemeen kiesrecht propageren, maar de „anti-parlementairen” dringen steeds heftiger op. De te Amsterdam gevestigde Centrale Raad weet geen kracht te ontwikkelen. De opnieuw ontstane beweging voor het algemeen kiesrecht, die een ogenblik schijnt te pakken, geraakt weer en blijft in handen van de burgerlijke democraten.

De S. D. B. kan aan de massa geen leiding meer geven, alle agitatorische successen ten spijt. In het ene jaar 1892 worden niet minder dan 41 nieuwe afdelingen gesticht, grotendeels in

het Noorden, met name in de provincie Groningen. Dit succes maakt de „revolutionairen" tegenover de „parlementairen" voor korte tijd verzoeningsgezind. „R. v. A." doet een goed woordje om b.v. Van der Goes weer in de partij op te nemen. Domela Nieuwenhuis gebruikt nog al zijn invloed om de anarchistische verwildering binnen zekere grenzen te houden.

6. Zwenking ten aanzien van de vakorganisatie.

De arbeidersmassa geeft trouwens blijk, dat zij niet alleen met revolutionaire frasen en leuzen wil worden gevoed, maar directe verbetering van haar laag levenspeil begeert. Wel is de algemene stemming in de Bond tegen „neutrale" vakorganisaties. Maar ze komen er tóch, en steeds meer. Het A.N.W.V. vindt hier een nieuw terrein van werkzaamheid en doet zijn best, deze ontwikkeling te steunen. De S.D.B. moet dit feit erkennen, verklaart zich ook voor vakorganisatie, maar kan toch altijd niet verder komen dan de oude leer: alleen socialistische vakverenigingen! Zo was het nog in 1891.

Maar in 1892 is Cornelissen een van de redacteurs van „R. v. A.". Hij bestrijdt de oprichting van sectarische vakverenigingen, zowel socialistische als kerkelijke. Vakorganisaties, leert hij, mogen geen politieke en geen religieuze grondslag hebben; zij moeten alle arbeiders kunnen omvatten, die als arbeiders de klassenstrijd tegen de kapitalisten wenssen te voeren. De vakorganisaties moeten een leerschool zijn voor de arbeiders. In de arbeidersbeweging vertegenwoordigen zij het heden; zij zijn tegelijkertijd de voornaamste organisatorische bestanddelen van de toekomstmaatschappij. De socialistische vakorganisaties dienen in de algemene vakorganisatie op te gaan, en hoe meer er van die „clubs van partijgenoten" in de algemene vakorganisatie zullen zijn, des te beter, want zij zijn voor de andere arbeiders in deze grote leerschool van de klassenstrijd de wegwijzers.

Voor Nederland een nieuw geluid, en heel wat frisser dan het oude! Domela Nieuwenhuis hoort het en.... zwijgt. Eerst ongeveer een maand vóór het Kerst-congres

van 1892, onderschrijft hij in een openbare ^v@^a^@ "dpunt Amsterdam, zij het ook met enige reserves, _e aan- van Cornelissen, dat trouwens in de non j_{ee}|s ont-hangers heeft gewonnen. Deze reserves zijn 9° _{je} leend aan het dogma van de „ijzeren loonwe , -sten " S.D.B. nog gemeengoed is... ook voor la^{ter}0 " , zou het als Vliegen, die van dit Lassaleaanse dog , i_{pr}iik op arbeidsloon onder het kapitalisme steeds onver . zal hetzelfde ellendepeil moeten blijven, later zijn op Marx- maken van de „Verelendungstheorie , welke i) bour-

Intussen zwelgt de S.D.B.-agitatie weer in ni

geois-schandalen. De publicatie hiervan leidt tot ^{vers^i} colportage met „R. v. A." en tot officieel verbod van c taae zonder voorcrfnrrmd remeentelijk verlof. De on een proces uit, als gevolg waarvan de verordening in strijd met de wet wordt verklaard.

Te Amsterdam wordt de reactie tegenover de agitatorische successen van de S.D.B. weer feller. De toenmalige reactio-naire burgemeester Vening Meinesz tracht elke vorm van openbare agitatie te onderdrukken, in de eerste plaats elke soort van demonstratie. Het gevolg bestaat in illegale demonstraties. Het zingen van socialistische strijdliederen op straat wordt verboden. Van der Goes, werkzaam voor een Amsterdams makelaarskantoor op de effectenbeurs, wordt voor de tweede maal (de eerste maal was tijdens de vervolging van Domela Nieuwenhuis, toen hij diens verdediging in de pers had opgenomen) van de beurs gedrongen.

De revolutionaire agitatie wordt door dit alles gevoed. Er worden tal van provinciale socialistische weekbladen opge-richt. Maar de kiesrechtmeting in Den Haag (18 Sept. 1892) werd door niet meer dan 5000 mensen, voor een belangrijk gedeelte uit de provincies bijeengekomen, bijgewoond.

7. Verwilderung en voortgaande ontbinding.

De verwilderde agitatie leidt tot een reeks van processen. Mr. P. J. Troelstra komt daardoor, en door een Friese

editie van de oude „oranje-furie" bij gelegenheid van het bezoek van de toen 12-jarige koningin aan Leeuwarden, ook als agitator dl meer op de voorgrond. Ten aanzien van de interne partijtwisten sluit hij zich nauwer aan bij de „parlementaire" oppositie.

Intussen zet Domela Nieuwenhuis zijn strijd tegen de buitenlandse, en vooral de Duitse sociaal-democratie voort. De bestrijding handhaaft het oude lage peil, dat heftig verzet uitlokt b.v. van H. H. van Kol (Riënzi), die in zijn jonge jaren lid van de Iste Internationale was geweest, later op Sumatra had gewerkt en in October 1892 weer uit Indonesië naar Nederland was teruggekeerd. Het Kerst-congres van 1892 (te Zwolle) wordt de arena voor het uitvechten van zo goed als alle geschillen, die zich in de rijen van de S.D.B. hadden opgehoopt. De Bond telde toen 94 afdelingen, waarvan er evenwel niet meer dan 64 op het Congres waren vertegenwoordigd. Deze 94 afdelingen telden tezamen niet meer dan 3230 leden, die met elkaar een bedrag van f 1153.75 aan de Centrale Raad afdroegen. En dit, toen de S.D.B., wat zijn omvang betreft, naar zijn hoogtepunt toe streefde!

De Duitse partij had eindelijk het in Marxistische zin zeer onvoldoende beginselprogram van Gotha door een nieuw, vooral door K a u t s k y geredigeerd program van Erfurt vervangen. De S.D.B. leefde nog altoos onder het oude program van Gotha. Hij wilde dit nu ook vernieuwen. Dit geschiedde door een commissie, bestaande uit Domela Nieuwenhuis, Van Emmenes, Cornelissen, Fortuyn en Vliegen. Het stuntelige werk, door deze commissie tot stand gebracht, bestond uit twee delen: het eigenlijke beginselprogram, dat door het Congres werd aanvaard, en een strijdprogram, dat, als gevolg van de talloze meningsverschillen, ter behandeling werd verdaagd naar het volgende congres.

Van meer betekenis voor de verdere ontwikkeling van de zelfstandige arbeidersbeweging in Nederland was evenwel het besluit, waarbij aan de Centrale Raad opdracht werd gegeven, in overeenstemming met besluiten van internationale congressen, over te gaan tot het oprichten van een „Arbeidssecretariaat", dus het consolideren van de bestaande vakke

weging, waaruit in het vervolg het „N.A.S." zou voortkomen. Belangrijk voor de *naaste* toekomst van de S.D.B. *zelf* was een voorstel van Luitjes, die van het Congres eiste, dat het de S.D.B. zou verklaren tot een in de eerste en enige plaats economische partij! Er waren trouwens meer afdelingen, die een uitspraak wensten; de radeloosheid kwam wel sterk uit in voorstellen waarin van het Congres werd gevraagd te formuleren, wat nu eigenlijk onder revolutionaire tactiek moest worden verstaan. Het antwoord werd op zeer onvoldoende wijze gegeven, door het, met *algemene stemmen* aangenomen besluit, door Domela Nieuwenhuis voorgesteld, waarin wordt gezegd:

„De Sociaal-Democratische Partij is een revolutionaire partij, omdat zij zich plaatst op het standpunt, dat alleen afschaffing van het *privaatbezit* een einde kan maken aan de wanverhoudingen. — Voor het proletariaat toch is een duurzame verbetering op de grondslag der tegenwoordige maatschappij niet mogelijk. — De tactiek der Sociaal-Democratische Partij is verder een revolutionaire, omdat zij niet gelooft (!) aan het geleidelijk ingroeien der bestaande maatschappij in een socialistische, maar de omverwerping der bestaande maatschappelijke orde beoogt, met alle haar ten dienste staande (wettelijke en onwettelijke) middelen/*

De hier tussen haakjes geplaatste woorden „wettelijke en onwettelijke" waren het resultaat van een door het Congres overgenomen amendement van den lateren ultra-reformist Schaper. De aldus geamendeerde motie werd met *algemene* stemmen aangenomen, ook door hen, die een paar jaar later zouden overgaan tot de afscheiding en tot het oprichten van de S.D.A.P. Dit besluit kon zelfs niet verhinderen, dat mensen als Mr. P. J. T r o e l s t r a en Dr. V i t u s Bruinsma zich op grond van het nieuwe beginselprogramma bij de S.D.B. aansloten.

8. De reactie gevoelt zich sterk.

De agitatie zet zich ook nog in 1893 voort. Er is onder de land-, veen- en fabrieksarbeiders van Oost-Groningen, het

terrein, waar vooral T. Luitjes werkzaam is, grote onrust. Overal komen de werklozen in beweging; zij manifesteren hun ellende en verwaarlozing in tal van „hongeroptochten“. De regering reageert op de gewone wijze met troepenbewegingen. Hier en daar wordt de staat van beleg afgekondigd. Botsingen met de militairen blijven niet uit. De justitie gaat over tot scherpe vervolging en abnormaal zware straffen, zo zeer, dat per ministeriële circulaire bij de vervolgende en straffende justitie-autoriteiten op matiging moet worden aangedrongen. Links-burgerlijken gaan over tot geldinzamelingen voor de achtergebleven betrekkingen van veroordeelde en in de cel geworpen socialisten, op initiatief van F. M. W i b a u t.

In zijn heftigste vormen ontaardt zich de onrust evenwel bijna uitsluitend op het platteland. In de steden blijven de werklozen vrijwel rustig. Doch juist die onrust op het platteland met zijn relatief (bij de steden vergeleken) hoog percentage van kleinburgerlijke *kiezers*, brengt deining in het linksburgerlijke kamp. Intussen is het aanvaarden van de bovengenoemde resolutie door het Zwolse Congres voor de regering een gereede aanleiding om de S.D.B. tot een verboden organisatie te verklaren. En nog voor dit besluit is genomen, worden reeds de als socialist bekend staande onderwijzers aangepakt. Het wapen der marechaussee wordt uitgebreid. De burgerlijke pers hitst op tot gewelddadig neerslaan van de socialistische beweging. Een deel van deze pers wekt verder op tot het nemen van maatregelen van organisatorische aard, die moeten bestaan in het oprichten van „bonden van orde“, die later gedeeltelijk worden omgezet in organisaties voor heide-ontginning en dergelijke objecten voor werkverschaffing.

In de agitatie van de S.D.B. blijft intussen elke lijn ontbreken. De kiesrechtbeweging raakt geheel op de achtergrond. De Bond voor Algemeen Kiesrecht is feitelijk dood. Zó dood, dat hij besloot, zich niet te mengen in de strijd in het burgerlijke kamp naar aanleiding van een nieuw kiesrecht-ontwerp, ingediend door den fettelijken leider der liberale partij, Tak van Poortvliet, die de kiesrechtuitbreiding wenste zo ver als de Grondwet in haar meest vage en ver

streckende uitleg maar toeliet. Volgens dit voorstel zou kiezer kunnen zijn ieder, die door het afleggen van een „schrijfproef" bewees, over de noodzakelijke ontwikkeling te beschikken, en voldoende „welstand" genoot, om niet tot de bedeeden te behoren.

De arbeidersmassa, zonder politieke leiding, roerde zich niet. Wel konden de Amsterdamse sociaal-democraten, die zich de zaak om agitatie-doeleinden aantrokken, een meeting van 20.000 mensen bijeenbrengen, maar de uitslag hiervan bleef, in overeenstemming met hun impossibilisme, geheel negatief. Deze belangstelling was bijna uitsluitend een directe reactie op de uiterst prikkelende houding en de felle, de arbeiders tartende en beledigende uitspraken van ultra-reactionaire liberale Kamerleden. De reactionair R u t g e r s van Rozenburg muntte bij die gelegenheid de benaming van „stemvee" voor de arbeiders, die volgens het ontwerp Tak van Poortvliet tot het kiesrecht zouden worden toegelaten.

Zulke beledigingen brachten woede in de massa, die zich overigens van het kiesrecht bitter weinig aantrok, maar nu de „protestvergaderingen" vulde en daaraan illegale demonstraties vastknoopte, welke door de politie met sedert 1886 niet meer gekende wildheid uit elkaar werden geslagen. Maar toen de Kamer met 62 tegen 33 stemmen besloot, do openbare behandeling van het kiesrechtontwerp te schorsen om eerst de talloze ingediende amendementen in de secties te onderzoeken, bleef de massa onbewogen.

Behoudens enkele bewegingen, b.v. in de streek van de Brabantse Langstraat, waar de kleine boeren in verzet kwamen tegen het afstaan van „tienden", een feodaal overblijfsel, dat alleen in het Katholieke Zuiden en in delen van Oostelijk Nederland nog werd gevonden, en kleine acties in Oost-Groningen, lag de stakingsbeweging zo goed als stil. Daarentegen werd ijverig gewerkt aan de versterking van de vakorganisaties. In vervolg op het besluit van het Kerst-con-gres van 1892 werd op initiatief van de S.D.B. op 27 Aug. 1893 het „Nederlands Arbeids-Secretariaat" opgericht. Het aantal der vakverenigingen die zich aanvankelijk bij dit „N.A.S." aansloten, zoals de S.D.B. zelf ook deed, was even

wel zó gering, dat het als vakcentrale bedoelde lichaam voorlopig niet meer was dan een centraal correspondentie-bureau.

In deze tijd was de vakvereniging van spoorwegaarbeiders „Steeds Voorwaarts" in ledental de voornaamste. De leden putten zich evenwel nog steeds uit in discussies over de vraag: zal de organisatie socialistisch zijn of „neutraal"? De statuten schreven voor, dat de vereniging zou ijveren voor de „afschaffing van het privaat bezit". Deze bepaling belemmerde de groei der organisatie en bewerkte al spoedig haar verval. Intussen bleef de S.D.B. groeien. Er werden in dit jaar 31 nieuwe afdelingen gesticht. De socialistische pers bleef zich uitbreiden. Zo werd een weekblad opgericht voor bijzondere propaganda onder de proletarische joden. Belang- rijker was evenwel de oprichting van het weekblad „De Nieuwe Tijd", te Leeuwarden, dat in Juni 1893 naar Amsterdam werd overgeplaatst en spoedig het centrum werd van de propaganda van de „parlementaire", d.w.z. hervormingsgezinde vleugel van de S. D. B.

De behoefte aan scholing van de socialistische arbeiders riep het maandschrift „De Sociale Gids" in het leven, dat evenwel als scholingsorgaan, geredigeerd door in de Bond zo goed als onbekende lieden en gespeend van Marxistisch geschoolde medewerking (bij ontstentenis van Marxistisch geschoolde schrijvers) weinig of geen invloed uitoefende.

9. „Panama" en politieke zelfmoord.

Onder al deze uiterlijke groei en voort gezette agitatie namen de onderlinge geschillen in omvang en diepte toe. Ze bleven een uiterst persoonlijk karakter behouden. Als politiek middelpunt hadden zij de waardering van de Rijksdag- verkiezingen in Duitsland, de kiesrechtstrijd in België en de handelingen van het Internationale Congres te Zürich (1893).

De kiesrechtstrijd in België had, na de al reactionairder wordende daden van een conservatieve regering en Kamermeerderheid, geleid tot een massale algemene staking (April 1893), waartoe door de Algemene Raad van de Belgische werkliedenpartij was opgeroepen, en die in de loop van een paar dagen reeds 200.000 arbeiders omvatte. Hier

door werd de reactie tot democratische bezinning gebracht. De Kamer besloot tot het aanvaarden van algemeen kiesrecht voor mannen, doch vastgeknoot aan een meervoudig kiesrecht voor zulke kiezers, die aan bepaalde eisen van welstand en ontwikkeling konden voldoen. De Algemene Raad meende op grond van dit besluit, aangenomen met 119 tegen 15 stemmen, bij 12 onthoudingen, de staking te moeten likwideren. Dit was aanleiding voor „R.v.A.“, onder redactie van Domela Nieuwenhuis en Cornelissen, om met de gehele Belgische strijd de draak te steken. Maar Van Kol, die te Brussel een actief aandeel aan de strijd had genomen (eigenlijk woonde hij in België), verzette zich scherp tegen deze kleinering, hierbij gesteund door „De Nieuwe Tijd”.

Een weigering van de Duitse Rijksdag om de militaire credieten goed te keuren, had geleid tot Rijksdagontbinding en nieuwe algemene verkiezingen. De aanleiding tot deze strijd plaatste hem in het teken van het anti-militairisme. Er werden 1% miljoen socialistische stemmen uitgebracht. De socialisten veroverden 44 zetels. „R. v. A.” meende ook deze strijd en zijn resultaten belachelijk te moeten maken en vond hierbij weer hevig verzet bij Van Kol.

Voor het Int. Congres te Zürich had de S.D.B. weer zijn oude voorstel (algemene werkstaking bij oorlogsverklaring) ingediend. Domela Nieuwenhuis, een van de Nederlandse gedelegeerden, nam tegelijkertijd deel aan een internationaal anarchistencongres te Zürich, ofschoon hij in Nederland de anarchisten, die niets anders dan verwarring en verwildering brachten in de rijen van de S. D. B., nog hevig bestreed. In het Socialistische Congres bestreed hij elk voorstel, dat lag in de lijn van sociaal-democratische hervormingsarbeid. Op deze houding brachten de voorstanders van zulke arbeid in Nederland scherpe critiek. Hierdoor braken de partijtwisten eerst goed los. Van Kol eiste van de leiding een duidelijke verklaring. „R. v. A.” deed er het zwijgen toe. En weer begaven zich de hervormingsgezinde critici, uit gebrek aan Marxistische scholing en aan begrip van de samenhang tussen revolutionair einddoel en de strijd voor hervormingen, op het terrein van de persoon

lijke bestrijding. Zij meenden, maar konden in het Kerst-congres van de Bond in 1893 niet bewijzen, dat er in de S. D. B. corruptietoestanden bestonden. Er werd in hun rijen gesproken van een „Panama“-schandaal (naar aanleiding van de financiële schandalen, die bij het graven van een kanaal door de landengte van Panama aan het licht waren gekomen). Als woordvoerder van de beschuldigers trad Van der G o e s op, die door houding en optreden er alleen maar in slaagde, de Congresmeerderheid nog meer tegen de „parlementairen“ in het harnas te jagen.

In deze verwarde toestand diende de afd. Hoogezand-Sappemeer, bij monde van T. L u i t j e s, bij het Congres het voorstel in, dat de S. D. B. „onder geen enkele omstandigheid, ook niet als agitatiemiddel“ aan verkiezingen mocht meedoen. Domela Nieuwenhuis prijst dit standpunt als con- sekwent. Cornelissen zit nog op het vinketouw. Anderen willen voortzetting van agitatie voor algemeen kiesrecht en het meedoen aan verkiezingen als agitatiemiddel. De leidende afdeling Amsterdam vraagt verschuiving van een beslissing naar een buitengewoon congres. Van Kol, in die dagen nog de meest geschoolde (wat overigens niets anders zegt dan de meest belezene) propagandist, bepleit de erkenning van de noodzakelijkheid van het hanteren van drie wapens: werkstakingen, geweld en parlementaire actie.

Het consequent-impossibilistische voorstel van de afd. Hoogezand-Sappemeer wordt ten slotte met 47 tegen 40 stemmen, bij 14 onthoudingen, aangenomen, een stemmenverhouding, waaruit de verwarring in de S.D.B. duidelijk naar voren komt, en waardoor Domela Nieuwenhuis in de naaste toekomst de gelegenheid zal krijgen om bemiddelingsmaatregelen voor te stellen.

Zo verward als de stemming in de Bond als geheel is, zo is ze het ook in de oppositie. Mr. P. J. T r o e l s t r a is hiervan de leider geworden. Hij meent, dat de tijd voor een scheuring nog niet is gekomen. Hij wenst lid van de Bond te blijven. Maar zijn geestverwanten als Van der Goes (die op het ogenblik geen lid van de Bond is) en Henri Polak, redacteurs van het Amsterdamse weekblad „De Nieuwe Tijd“ agiteren reeds voor de oprichting van een

nieuwe sociaal-democratische partij. Dit conflict zal eerst in de loop van 1894, door de oprichting van de S.D.A.P., worden opgelost.

10. Zinledig nakaarten.

Wat omvang betreft, had de S.D.B. met zijn bijna 100 afdelingen in 1893 zijn hoogtepunt bereikt. Innerlijk is er geen samenhang meer. Onmiddellijk na het Kerstcongres van 1893 begint een verwarde discussie over de feitelijke betekenis van het aangenomen voorstel Hoogezand-Sappemeer. Het wordt zo voorgesteld, dat de S.D.B. zich officieel van iedere verkiezingsactie verre moet houden, doch dat de leden van de Bond in dit opzicht volkomen vrij worden gelaten. Aanvankelijk verzet zich „R. v. A.” tegen deze opvatting, maar legt zich er spoedig bij neer. Troelstra bepleit het oprichten van sociaal-democratische kiesverenigingen.

Van grotere betekenis dan dit tactisch geschnermutsel was evenwel de houding van een aantal arbeiders-propagandisten in de S.D.B., tot voor korte tijd nog vurige aanhangers van Domela Nieuwenhuis, maar eindelijk, door het zegevieren van het impossibilisme, gedwongen om contact te zoeken met de „heren” van de oppositie, die feitelijk nog volstrekt niet als goede socialisten werden vertrouwd en ook door die arbeiders-propagandisten tot op deze tijd werden vervolgd en verguisd. Er komt een begin van samenwerking, uiterst aarzelend, tussen Troelstra, Van Kol. en Van der G o e s enerzijds en Helsdingen (Rotterdam), F o r t u y n (Amsterdam), V i e g e n (Maastricht) en Schaper (Groningen) anderzijds.

Domela Nieuwenhuis tracht deze oude vrienden te behouden. Hij is bereid tot allerlei concessies. In „R.v.A.” geeft hij zelfs de raad, dat de arbeiders, die werkzaamheid op parlementair terrein wensen, hiervoor maar naar de burgerlijke democraten („Radicalen”) moeten gaan. Dit advies maakt op de arbeiders van de S.D.B. een slechte indruk. Helsdingen (Rotterdam) loopt al uit de Bond weg. En intussen blijft Domela Nieuwenhuis, trots zijn vurig verlangen om het met de ontevreden arbeiders-propagandisten op een ac-

coordje te gooien, tegen de „parlementaire heren” ophitsen.

En thans zijn er geen uiterlijke gebeurtenissen meer, die aanleiding kunnen geven tot versterkte agitatie en zo de innerlijke ontbinding kunnen verbergen. In het gehele jaar 1894 worden slechts 6 nieuwe afdelingen opgericht. Als in Februari van dit jaar de Kamer de kies wetswijziging door Tak van Poortvliet ingediend, weer in behandeling neemt, en ook in de Kamer de grootste verwarring heerst, blijft de S.D.B. volkomen passief.

De Kamer verwerpt tenslotte het voorstel van den liberalen leider. „De Nieuwe Tijd” noemt dit een oorlogsverklaring aan de arbeiders en tracht een protestbeweging te ontketenen. De massa weigert te volgen. Als ten gevolge van de verwerping van het kiesrechtontwerp de Kamer wordt ontbonden en nieuwe verkiezingen moeten volgen, die op 10 April zullen plaats vinden, gebeurt er nog niets. De Amsterdamse vereniging „De Unie” stelt naast twee leiders van het A.N. W.V., n.l. Heldt en P. Nolting, o.a. ook F o r t u y n candidaat; „R. v. A.” saboteert evenwel iedere actie.

De leiders der burgerlijke partijen trachten hun organisaties in democratische richting voort te stuwen. Maar de censuskiezers geven blijk van een andere gezindheid. Bij eerste stemming worden reeds 38 tegenstanders van het ontwerp-T a k gekozen, onder wie evenwel niet minder dan 20 katholieken. Doch ook bij de herstemmingen wordt het aantal der tegenstanders versterkt; zij winnen 56 zetels. Het ministerie treedt af en wordt vervangen door een conservatief ministerie-R o ë 11—V a n Houten.

De socialistische impossibilisten zoeken intussen gelegenheid tot verdere agitatie en actie. Zij werpen zich op het organiseren van het doen mislukken van gerechtelijke verkopeningen, hetgeen hun aanvankelijk als gevolg van een leemte in de wet, nog al eens gelukt. Er wordt verder geagiteerd tegen de geheel in verval geraakte en belachelijk aandoende „schutterij”. In hun pers worden de talrijke dynamietaan- gen, door provocateurs en anarchisten in het buitenland bedreven, met sympathie besproken.

Dan volgt, hetgeen onder een conservatief ministerie niet kon uitblijven, een gerechtelijk vonnis, dat de leden van de

Centrale Raad, op grond van het besluit van het Zwolse Congres, als leider van een verboden vereniging, tot boeten veroordeelt. De S.D.B. wordt dan voor de schijn, in een geheim congres (5 Augustus) ontbonden, terwijl onmiddellijk een nieuwe organisatie, de „Socialisten Bond”, met geheel het oude apparaat, pers, enz., wordt opgericht.

TI

11. De scheuring wordt een feit.

Uit de stemmenverhouding, waarmee het voorstel Hoogezand-Sappemeer in 1893 door het Kerst-congres van de S.D.B. was aangenomen, was reeds gebleken, hoe verdeeld de partijmening was ten aanzien van het wapen der verkiezingen. Met dit besluit was in de rijen van de S.D.B. een nieuwe ontwikkeling begonnen. De afscheiding tussen „revolutie-nairen” en „parlementairen”, d.w.z. tussen de steeds meer anarchistisch wordende impossibilisten en de reformisten, voltrok zich in zo goed als iedere afdeling. Toch zagen nog slechts weinigen in, dat het aannemen van het voorstel reeds dadelijk een reden tot scheuring was. Vliegen bepleitte b.v. nog het uitschrijven van een partijreferendum over deze kwestie. De redacteuren van „R.v.A.” zagen er eigenlijk niets anders in dan een motie van afkeuring tegen de „heren”. Troelstra wilde nog niets van een nieuwe partij weten. Voor hem was het besluit niets anders dan een kwestie van „tactiek”. Hij zette zijn propaganda voor het oprichten van socialistische kiesverenigingen voort, die, naar zijn mening, niet tegen de S.B. behoeven en ook niet *mogen* staan; hij ziet dus nog altijd geen reden voor het stichten van een nieuwe, werkelijk sociaal-democratische partij. Van der Goes noemt dit in een brochure niets anders dan „zwaar geleuter”. Hij eist scheiding; hij ziet de lijn lopen tussen sociaal-democraten en anarchisten. Hij beschuldigt Troelstra, dat deze tegelijkertijd een scheiding wil provoceren en ze bedekken. Het zijn de reformistisch ingestelde arbeiderspropagandisten, die ten slotte de beslissing brengen.

Intussen brengt de wijze, waarop Van der Goes de kwestie stelt, nieuwe verwarring. Want slechts een minderheid der impossibilisten in de Bouw beschouwen zich als anarchisten. De meerderheid wil van het anarchisme niets

weten. Polak en Van derGoes zetten inmiddels hun agitatie voor een definitieve scheiding voort. Troelstra legt zich er ten slotte bij neer. De kleine provinciale pers blijkt in belangrijke mate reformistisch te zijn ingesteld.

In al deze verwarring tracht Van Kol nog een bemiddelingslijn te vinden. Op zijn initiatief komt op 4 Juli 1894 te Utrecht een conferentie van „parlementairen" bijeen. De deelnemers willen evenwel nog niet doortasten. Op 5 Augustus zou immers een buitengewoon congres van de Bond plaats vinden. Op de resultaten hiervan wilde men nog wachten. De resultaten blijven evenwel (buiten de naamsverandering) uit. Een twaalfstal reformistische propagandisten publiceren daarop een Manifest, dat op 26 Augustus een bijeenkomst te Zwolle tot gevolg heeft. Door deze vergadering wordt de Sociaal-Democratische Arbeiders-Partij opgericht.

„R.v.A." blijft de nu openlijk feit geworden scheuring nog altijd voorstellen als een persoonlijke twist. Bovendien is het niet zo erg. De „heren", herhaalt het blad uit-dentreure, zijn in de dagen van de komende gewelddadige revolutie toch onbetrouwbaar; daarom is het maar goed, dat zij buiten de Bond komen te staan. Domela Nieuwenhuis blijft het evenwel betreuren, dat zo velen van zijn oude vrienden onder de arbeiders-propagandisten met de „heren" meegaan.

Als de oprichters van de S.D.A.P. zich hadden voorgesteld, dat de nieuwe partij onmiddellijk de toch talrijke voorstanders van parlementaire actie in de S.B. zou aantrekken, vergisten zij zich. Die oude leden van de S.D.B., hoe zeer ook gekant tegen de anarchistische verwildering en tegen het ultra-impossibilisme, konden zich van de oude eerbied en aanbidding voor DomelaNieuwenhuis niet losmaken, bleven de nieuwe partij beschouwen als een scheurmakers- organisatie, zakten langzamerhand uit de socialistische beweging weg om zich gedeeltelijk in de vakbeweging te werpen of, voor een niet onbelangrijk gedeelte, geheel en al uit de politieke arena te verdwijnen. De S.D.A.P. bleef geruime tijd een actief kader, met slechts een zeer gering aantal volgelingen. De massa der leden moest uit de door de „oude beweging" nog niet bereikte delen van het proletariaat en de kleine burgerij worden bijeengebracht.

VI. Na de scheuring.

1. Algemeen verval van de socialistische beweging.

In een sfeer van onzegbare wederzijdse verbittering voltrekt zich nu in de volgende jaren het volledige verval van de oude socialistische beweging. De actief blijvende leden zoeken meer en meer hun werkterrein in de vakbeweging. Deze had een begin van centrale organisatie gekregen in het N.A.S., dat zich intussen nog steeds niet als een werkelijke vakbewegings-centrale kon ontwikkelen, maar lange tijd in het aanvangs-stadium van steunorganisatie bij werkstakingen bleef verkeren. In de aanvang van het jaar 1894 komen er echter, als gevolg van de economische depressie, weinig werkstakingen voor. In het midden van dit jaar komt evenwel een economische omslag, en de toestand verandert.

De Amsterdamse gemeenteraad had, op voorstel van de „radicalen” Treub en Gerritsen, in de bestekken voor de gemeentelijke bouwwerken minimumlonen en maximum- arbeidstijden (23 cent en 11 uur!) voorgeschreven. Dit dwong een groot aantal patroons tot loonsverhogingen. Velen bleven deze weigeren. Bij zulke weigerachtigen staakten o.a. de timmerlieden het werk. De stakingen duurden in enkele gevallen zeer lang. Eind Augustus was evenwel het verzet der patroons gebroken. Op 25 Sept. kwamen de Amsterdamse typografen tot een omvangrijke staking; ook hier ging het in hoofdzaak om een minimumloon (23 cent voor gezellen boven de 23 jaar, met 25 % verhoging voor overwerk). Deze staking duurde slechts een dag en eindigde met een volledige overwinning. De typografen van Rotterdam, Den Haag, Groningen, Arnhem enz. volgden het voorbeeld. Ook de sigarenmakers.

Al deze stakingen hadden versterking van de vakbeweging als gevolg. Van bijzondere betekenis was de massale staking van diamantbewerkers in November 1894. In de tijden van malaise en depressie waren de lonen voor deze belangrijke categorie van Amsterdamse arbeiders sterk verlaagd. Op 7 Nov. vond, onder leiding van JanvanZutphen, de eerste algemene vergadering van diamantbewerkers plaats. Ze besloot tot een algemene staking, die betrekkelijk maar kort

duurde en de stichting van de Alg. Nederl. Diamantbewer- kersbond ten gevolge had.

Op 25 November brak een algemene staking van bakkersgezellen uit, met als eisen: een minimum-loon van *f* 2.50 per dag van 12 (!) werkuren. Deze en nog tal van andere stakingsbewegingen met hun voor de arbeiders meestal gunstig resultaat, bracht bij hen een niet geringe overschatting van uitsluitend economische actie en nog grotere onverschilligheid voor de verdeelde politieke partij. De vakbeweging werd steeds meer politiek-neutraal en trok daardoor nog sterker aan. Dat de overwinningen voor het merendeel waren behaald in een tijd van economische opbloei tegenover nog zwak georganiseerde ondernemers, was een overweging, die de arbeiders in die tijd nog weinig of niet lieten gelden. Voor hen werd de vakbeweging *de* beweging.

De politieke organisatie der arbeiders verloor op deze wijze zo goed als al haar aantrekkingskracht. Volgens officiële opgaven hadden zich in 1894 reeds 20 afdelingen van de S.B. afgescheiden. Het ledental was in één jaar tijds met 1200 teruggelopen. Intussen telde de S.D.A.P. nog niet meer dan 400 leden.

Deze feiten waren niettegenstaande het geringe directe succes der S.D.A.P., voor Domela Nieuwenhuis aanleiding om zijn houding in het jongste verleden te herzien. Deze herziening maakte evenwel slechts de indruk van weifeling. Te Groningen (Kerst-congres van 1893) was hij principieel voorstander geweest van het voorstel Hoogezand- Sappemeer. Daarna had hij in „R.v.A.” gepleit voor een part ij-referendum in deze kwestie. De drang van de leden van de S.B. om zich bij arbeiderskiesverenigingen aan te sluiten, bleek toen sterker te zijn dan hij eerst had vermoed. Op het Haagse Kerst-Congres (1894) dient hij nu een voorstel in, waarin elke parlementaire arbeid en dus ook het meedoen aan verkiezingen wel principieel wordt afgekeurd, doch dit laatste toch voor bijzondere gevallen, onder bijzondere omstandigheden, wordt toegelaten. Niet dit besluit op zich zelf is evenwel van zoveel betekenis; de scheuring *was* er immers en er was nu een partij, die principieel op hervormingsarbeid en verkiezings- en parlementaire actie was ingesteld; maar

van groter betekenis was de overweging, die het eigenlijke besluit voorafging:

„Overwegende, dat het nemen van bindende besluiten in zaken van tactiek verkeerd is, daar deze zich regelen moet naar de omstandigheden, die telkenmale veranderen; overwegende, dat onze strijdwijze meer bepaald wordt door onze tegenstanders dan door ons; overwegende, dat het al of niet meedoen aan verkiezingen slechts een nuttigheidsvraag is"....

overwegingen dus, die kwesties van beginsel en tactiek door elkaar heen werpen en het opportunisme ten troon verheffen, wat nog eens wordt aangedikt in de navolgende vaststelling, waarmee de partij als leidster van de zelfstandige arbeidersbeweging afdankt ten voordele van de vakorganisaties:

„De vergadering gaat uit van de mening, dat niet het doel moet zijn de verovering van de politieke macht ter regeling van de economische verhoudingen, maar dat wij integendeel de economische macht moeten erkennen als datgene, wat de politieke verhoudingen regelt en bepaalt, dat dus de economische ontvoogding der arbeiders beschouwd moet blijven als het grote doel, waaraan elke staatkundige beweging ondergeschikt moet zijn".

Deze primitieve, vulgaire formulering van de verhouding tussen politieke en economische strijd, van elk Marxistisch inzicht gespeend, was van Domela Nieuwenhuis.

Een rechtstreeks resultaat van de in deze formulering tot uiting komende instelling was de aansluiting van de S. B. bij het N.A.S. geweest. De geheel daar tegenover gestelde, even weinig Marxistische opvatting van de S.D.A.P. bewerkte natuurlijk, dat zij op de verzoeningsformule van den S.B.-leider niet kon ingaan, en zich iets later ook bij het N.A.S. aansloot.

2. Voortgaande afbrokkeling.

De S. B. verdween zo goed als geheel uit het openbare

leven. Zijn actieve krachten geeft hij af aan de vakbeweging. Tussen Kerstmis 1894 en 1895 is het ledental gedaald tot 2540. Op het Congres van 1895 zijn van de 105 nog officieel bestaande afdelingen er slechts 55 vertegenwoordigd. Deze aftakeling gaat in de volgende jaren onafgebroken voort. In het Internationale Congres van Londen (1896), dat voor goed met alle anarchistische stromingen breekt, wordt Nederland reeds door de S.D.A.P. vertegenwoordigd. In de S.B. bloeien allerlei sectarische onderbewegingen op, b.v. die van het lijdelijk verzet (Tolstoi). Het algemene politieke initiatief gaat geheel op de nog zwakke S.D.A.P. over.

In het N.A.S. ageert de S.D.A.P. voor een veiligheidswet, welke vooral voor bouwvakarbeiders van belang is en daarom hun sympathie wint. De uit de oude, impossibilistische beweging afkomstige leiders van het N.A.S. zijn in deze „practische" zaken evenwel zo weinig op de hoogte, of zo zeer anti- parlementair ingesteld, dat de agitatie voor dit onderdeel van arbeidswetgeving geheel op de schouders van de propagandisten der S.D.A.P. komt te rusten. Deze bijzondere agitatie drijft de leiders van de S.B. evenwel tot een nieuw „principieel" besluit, n.l. de uitsluiting van de politieke partijen, dus van de S.B. zowel als de S.D.A.P., uit het N.A.S. De S.B. wordt door dit besluit nog meer van de algemene arbeidersbeweging geïsoleerd.

De vele besluiten over de „tactiek" hebben intussen in de S.B. nog niet veel verheldering gebracht. Weer zijn verkiezingen in aantocht. Weer wordt het al of niet deelnemen daaraan b.v. in de afd. Amsterdam tot een middelpunt van discussie gemaakt. Domela Nieuwenhuis wil nog altoos geen bindende principiële beslissing; zoals hij het uitdrukt: hij wil net zo min van niet-stemmen als van wel- stemmen een dogma maken.

De S.B. blijft geheel in gebreke. Het politieke initiatief wordt nu door het N.A.S. overgenomen. In zijn rijen ontstaat een levendige agitatie voor staatspensioenering. De S.D.A.P. maakt van deze eis haar klinkendste verkiezingsleus. Als op 7 Maart 1897 te Utrecht een meeting voor staatspensioenering plaats vindt, zijn de voornaamste sprekers Troelstra en Van Kol, en G. van der Zwaag, die nog lid is van de

S. B. Grote vakorganisaties, zoals die van de timmerlieden en de sigarenmakers, verklaren zich er voor. Het aantal der arbeiders-kiesverenigingen groeit.

De leden van de S.B. hebben intussen, niettegenstaande het voortgaande drijven der anarchisten en de besluiten van de internationale socialistencongressen, ten opzichte van het anarchisme nog steeds niet definitieve stelling genomen. Het feit, dat slechts zo weinig stedelijke arbeiders het kiesrecht bezitten, — dat de leden van de S. B. individueel vrij zijn om hun verlangen naar arbeidswetgeving uit te leven, — en de verplaatsing van het zwaartepunt van de onafhankelijke arbeidersbeweging naar het N.A.S., dóen voorbands een dergelijke beslissing niet belangrijk schijnen.

Doch in het Kerst-congres van 1897, te Rotterdam, wordt een principiële uitspraak geëist. Er zijn niet meer dan 50 afdelingen vertegenwoordigd. Hiervan tellen er slechts twee, Amsterdam en Den Haag, elk meer dan 50 leden. En nu drijft Domela Nieuwenhuis, wiens impossibilisme eindelijk tot anarchisme is gerijpt, tot een principiële beslissing. Het Congres tracht die nog uit de weg te gaan. Het aanvaardt met 23 tegen 17 stemmen een bemiddelingsvoorstel. Op grond van dit besluit verlaat Domela Nieuwenhuis de S.B. Zijn voorbeeld wordt door vele, in de regel kleine afdelingen gevolgd. Zijn medewerker Cornelissen vertrekt begin Maart 1898 naar Parijs om daar een van de theoretische leiders van de syndicalistische beweging te worden. Domela Nieuwenhuis sticht op 1 April zijn nieuw, anarchistisch weekblad „De Vrije Socialist“.

De overgebleven leden en afdelingen van de S.B. zetten hun bestaan als S.B. voort, onder leiding van J. A. Bergmeijer, L. M. Hermans e.a. Hun Kerstcongres van 1898 verzamelt de gedelegeerden van niet meer dan 8 afdelingen, die ten aanzien van de „tactiek“ nog altijd met zich zelf niet in het reine zijn. Niettemin gaan hun sympathieën de kant van de S.D.A.P. uit. Het merendeel der leiders heeft evenwel een verleden, dat beheerst wordt door felle afkeer van de leiders der S.D.A.P. Een congresbesluit tracht dezo tweeslachtigheid in een motie te belichamen: de Bond mag in al zijn geledingen aan verkiezingen enz. meedoen, „fnaar

niet om de politieke macht te veroveren, zoals de S.D.A.P. wil".

In 1899 komt het formele einde. Op 24 December 1898 vindt een gesloten conferentie plaats, waarin de overgebleven vertegenwoordigers van de S.B. zich tot fusie met de S.D.A.P. bereid verklaren. In haar Paas-congres van 1899 verklaart de S.D.A.P. zich daartoe genegen. Op 24 Juni vindt een „verenigingscongres" plaats, waarin naast 5 afdelingen van de S.B. 36 verschillende, bij de S.D.A.P. aangesloten groepen (afdelingen, kiesverenigingen enz.) zijn vertegenwoordigd. Op 1 Juli verschijnt het laatste nr. van „R.v.A".

Nog zijn er een aantal arbeiders, die deze overtocht van de S. B. naar de S. D. A. P. niet kunnen meemaken. Van der Zwaag tracht weer een nieuwe organisatie op te richten: een „Communistenbond". Deze sectarisch-Friese opzet heeft geen schijn van succes.

Het resultaat van deze „fusie"-pogingen is eigenlijk bedroevend. Van de oude leden van de S.D.B. kwamen er, via de S.B., slechts uiterst weinigen in de S.D.A.P. terecht. Een eigenlijke „hereniging" kwam niet tot stand. Wat de massa der leden betreft, was de S.D.A.P. feitelijk een geheel nieuwe partij.

3. SLOT-BESCHOUWING.

De „oude" beweging was ondergegaan; ondergegaan in theoretische verwarring, die het vinden van een politieke lijn onder de, zeker moeilijke Nederlandse omstandigheden onmogelijk maakte, omdat de leiding van deze beweging berustte in handen van personen, die zo goed als uitsluitend het socialisme op gevoelsgronden hadden omhelsd. Wat deze beweging in de eerste plaats kenmerkte, en wat haar glorie blijft bij iedere beschouwing van de arbeidersbeweging in Nederland, is: dat zij een in de politiek geheel onverschillige economisch en cultureel zo laag staande arbeidersbevolking, met haar ontzettend hoog percentage van bedeeden en de afwezigheid van elke, enigermate omvangrijke industrie, en haar gevoel van afhankelijkheid van de heersende klassen, toch, na veelvuldig vallen en opstaan, tot een zelfstan

dige klasse-organisatie van het Nederlandse proletariaat heeft weten te brengen en aan de zelfstandige arbeidersbeweging op ongetwijfeld wetenschappelijk en politiek geheel onvoldoende grondslag, door zelfopoffering, geestdrift en taaiheid jarenlang een belangrijke positie in de Nederlandse klassenworstelingen heeft gegeven.

Zij gaf aan de Nederlandse arbeidersklasse een zelfstandige politieke partij. Zij gaf haar een begin van, zij het voorlopig en nog lange tijd sectarisch, vakorganisatie. Zij wekte in die arbeidersklasse een aantal figuren, naast enkele intellectuelen een groot aantal van arbeiders, die over belangrijke invloed beschikten en als bezielende leiders konden optreden. Zij volbracht een belangrijk gedeelte van het werk, waartoe de Nederlandse burgerlijke democratie, als gevolg van de bijzondere wijze, waarop deze tot invloed en macht was geraakt, niet in staat was geweest, n.l. het opruimen van tal van misstanden en schandalen, die uit de tijd van de regentenoverheersing in de Nederlandse steden en in het landsbestuur, door alle wisseling van staatsregeling heen waren overgebleven.

Zij trachtte zich te verbinden met de internationale arbeidersbeweging, — maar het verschil in economische structuur tussen het industrieel verder ontwikkelde buitenland en de nog lange tijd achterlijk blijvende industriële ontwikkeling van Nederland maakte een nauwere en blijvende aansluiting van de Nederlandse socialistische beweging aan die van het buitenland uiterst moeilijk. Deze werd welhaast onmogelijk, toen het in wezen kleinburgerlijke karakter van de Nederlandse arbeidersbeweging, alle revolutionaire frasen en verwachtingen ten spijt, bij haar voornaamste leiders, in de eerste plaats Domela Nieuwenhuis, de reeds bestaande kleinburgerlijke geesteshouding tot anarchistisch impossibilisme ontwikkelde en in felle botsing bracht met de buitenlandse, vooral de toen meest belangrijke, n.l. de Duitse sociaal-democratische beweging.

Het streven naar absolute zelfstandigheid van de politieke organisatie van het Nederlandse proletariaat, gepaard evenwel aan gebrekkig politiek weten, bracht de „oude beweging" tot sectarische afsluiting en een duidelijk onvermogen

om onder de bestaande, Nederlandse verhoudingen voor de verovering van politieke rechten en vrijheden een tijdelijk bondgenootschap aan te gaan met kleinburgerlijke democratische groepen; vrees voor verlies van zelfstandigheid, angst voor „verwatering”, in verschillende tijden versterkt door haast ongelofelijke overschatting van eigen revolutionaire macht, dreef die beweging naar het uiterste, en ten slotte naar het anarchistisch gekleurde impossibilisme.

Zo werd de „oude beweging” een arbeidersbeweging, die meer werd gekenmerkt door afwijkingen van de Marxistische politieke wetenschap dan door het volgen van de politieke theorie, die door Marx en Engels uit de geschiedenis van de grote klassebewegingen was getrokken.

Het totaal van deze afwijkingen bracht de ondergang van de oude, en de opkomst van een nieuwe Nederlandse klasse- partij van het proletariaat, de S.D.A.P., die van haar kant trachtte, de fouten der „oude beweging” weer goed te maken, maar die tevens, uit alles-overheersende vrees om weer in de oude fouten te vervallen, en niettegenstaande een aanmerkelijk versterkt Marxistisch inzicht bij een aantal van haar leiders, zich op de duur in de richting van geestelijke en politieke afhankelijkheid van de Nederlandse heersende klassen ging ontwikkelen.

INHOUD

blz.

Inleiding.....	3
I De Voorgeschiedenis (tot 1848).....	5
II Het eerste ontwaken (tot 1872)	21
III Naar de verovering van het proletarisch klassebesef (1872—1887)	42
IV Organisatorische opbloei (1887—1891) ...	76
V Groei van de innerlijke tegenstellingen (1891-1894). __	100